
Katedra Pomocy Postpenitenciarnej i Aktywizacji Zawodowej
Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie
Steinbeis-Hochschule in Zusammenarbeit mit EBG Slowakei
Non-Profit-Organisation MERCi, n.o.
Uzhgorod national Universität, Fakultät für Internationale
Wirtschaftsbeziehungen

Bildung, Sozialarbeit, öffentliche Verwaltung und regionale Entwicklung

Verfahren der wissenschaftlich Arbeiten
Zborník vedeckých príspevkov

KRAKÓW 2020

ISBN 978-83-947579-9-1

©Editors: Holonič Ján, Nowak Barbara, Palinchak Mykola

wissenschaftliches Team:

prof. PaedDr. Alica Vančová, PhD.

prof. Nick Palinchak, Ph.D.

prof. Volodymyr Khymynets, Dr.Sc. Ph.D.

akademik, prof. Šándor Fedir, PhD.

dr hab.Barbara Nowak, prof.UP

doc. Viktoria Riuľ, PhD.

doc. Natalia Varha, PhD.

PhDr. Ján Holonič, PhD. MBA, LL.M.

Title

Bildung, Sozialarbeit, öffentliche Verwaltung und regionale Entwicklung

Rezension:

prof. PhDr. Vasko Kusin, DrSc.

doc. PhDr. Darina Brukkerova, PhD.

doc. PaedDr. Jana Lopuchova, PhD.

doc. PhDr. Jiří Tůma, PhD.

doc. PhDr. Slavomír Laca, PhD.

doc. PhDr. Jaroslav Stančiak, PhD.,

MPH

prof. Andrej Kryński, PhD,

JUDr. Marta, Kečkéšová, PhD.

Ing. PhDr. Peter Matyšák, PhD., MBA

PaedDr. Bernhard Beckmann

Ing. Marek Nickel, MBA

Andrej Hutta, MBA

Sprachliche Anpassung Die Texte wurden keiner Sprachrevision unterzogen. Für Sprache und Inhalt sind einzelne Autoren verantwortlich.

KRAKÓW 2020

ISBN 978-83-947579-9-1

Herausgeber: Uniwersytet Pedagogiczny, Krakow, Polen

Seitenanzahl: 301

Erscheinungsjahr: 2020

INHALT

ЄВРОПЕЙСЬКІ ОРГАНИ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В УКРАЇНІ.....	5
ІНСТИТУЦІЙНІ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІ ЕЛЕМЕНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ / INSTITUTIONAL AND FUNCTIONAL ELEMENTS OF STATE FINANCIAL POLICY OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT	22
FAIR TRIAL: CONSTITUTIONAL CHARACTERISTICS.....	38
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ АГЛОМЕРАЦІЙ: ОРГАНІЗАЦІЙНО- ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ПРИСКОРЕННЯ.....	47
PEOPLE’S VETO: THEORY ISSUES	67
ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА В КОНТЕКСТІ КОНЦЕПЦІЇ НУШ.....	79
ДІАЛЕКТНА ОСНОВА ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІХ АНТРОПОНІМІВ У РОМАНАХ МИРОСЛАВА ДОЧИНЦЯ / DIALECTAL BASIS OF THE PROPER NAMES OF THE LITERARY HEROES IN THE NOVELS BY MYROSLAV DOCHYNETS.....	89
ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ ЯК ФАКТОР ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ	108
МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ І ЗАКАРПАТТЯ / МУКНАІЛО DRANOMANOV AND TRANSCARPATHTIA.....	127
ДОКТРИНА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ	140
АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНА РЕФОРМА 2020: ЗАКАРПАТСЬКИЙ КОНТЕКСТ	162
РЕЦЕНЗІЯ НА НАУКОВУ МОНОГРАФІЮ PHDR. РУДОЛЬФА КУХАРЧІКА, PHD. «ПРО ЗОВНІШНЮ ПОЛІТИКУ ШАРЛЯ ДЕ ГОЛЛЯ». (ВИДАВНИЦТВО ЕКОНОМ, БРАТИСЛАВА. ПЕРШЕ ВИДАННЯ, 2020, 134 С. ISBN 978-80-225-4702-4, В СЛОВАЦЬКІЙ МОВІ.)	182

МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ПАРАДИГМИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В ІНТЕРЕСАХ СТАЛОГО МАЙБУТНЬОГО	186
БОРОТЬБА КАРЛА І РОБЕРТА АНЖУЙСЬКОГО З ПРЕДСТАВНИКАМИ МАГНАТСЬКОЇ ВЕРХІВКИ В УГОРСЬКОМУ КОРОЛІВСТВІ НА ПОЧАТКУ XIV СТ.	206
ПЕРІОДИЗАЦІЯ РОЗВИТКУ ВУЛИЧНИХ КОМІТЕТІВ ЯК ВИДУ САМООРГАНІЗАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ.....	228
ELOQUENT ETYMOLOGICAL CONTENT OF THE PROPER NAMES OF THE LITERARY HEROES IN THE NOVEL “ELEMENTAL” BY VASYL SHKLIAR.....	240
ДЕЗІНФОРМАЦІЯ ТА ПРОПАГАНДА ЯК ЧИННИКИ ПОЛІТИЧНОЇ ОНЛАЙН-МОБІЛІЗАЦІЇ	255
МАСИ В ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ XX СТ.	274
POLYCULTURE PHENOMENON OF THE TRANSCARPATHIAN COMPOSERS’ CREATIONS	290

ЄВРОПЕЙСЬКІ ОРГАНИ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В УКРАЇНІ

Білак Олександр Павлович,

аспірант кафедри конституційного права та порівняльного
правознавства

Юридичного факультету

ДВНЗ “Ужгородський національний університет”

Анотація.

Встановлено, знаковим стало прийняття в 2006 році Європейським Парламентом та Радою для співпраці між державами-членами ЄС в рамках європейського територіального співробітництва Регламенту № 1082/2006 від 5 липня 2006 року (англ. Regulation (EC) № 1082/2006 of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006 on a European grouping of territorial cooperation (EGTC), яким вперше передбачено діяльність Європейських угруповань територіального співробітництва. Передумовою прийняття такого акту стала констатація неефективності існуючих інструментів, а саме таких як Європейське об'єднання з економічних інтересів для організації структурованого співробітництва на базі Світової програми зі стимулювання міжрегіональної співпраці всередині ЄС (INTERREG) упродовж програмного періоду 2000 – 2006 рр., тому було необхідним запровадження такого утворення як Європейське угруповання (об'єднання) територіального співробітництва, яке отримало статус юридичної особи, до завдань якого було віднесено допомога та стимулювання територіального співробітництва з метою посилення

економічної та соціальної злагодженості дій, основою компетенції при цьому кожного члена цього об'єднання є відповідно його національне законодавство

Стверджується, ЄОТС – це суб'єкт права, заснований двома або більше представницькими органами місцевого самоврядування сусідніх держав та місцевими органами виконавчої влади на підставі об'єднання майна, грошових коштів та людських ресурсів, головною метою якого є вирішення спільних проблем/проблеми територіальних громад суміжних держав.

Підтримується слухна пропозиція та вважається за необхідне в Стратегії окремий розділ присвятити діяльності ЄОТС та ОЕС як провідним інструментам здійснення міжмуніципального транскордонного співробітництва. Це дозволить уникнути декларативності такої Стратегії, якою вважають, до прикладу, Польсько-українську стратегію транскордонного співробітництва на 2007-2015 роки, та Стратегію транскордонної співпраці Люблінського воєводства, Львівської області, Волинської області і Брестської області на 2014 - 2020 роки, яка розроблена для реалізації спільних транскордонних проектів у рамках Програми прикордонного співробітництва «Польща – Білорусь – Україна» на 2014-2020 рр.

Ключові слова: місьцеве самоврядування, транскордонне співробітництво, міжнародне міжмуніципальне співробітництво, об'єднання єврорегіонального співробітництва, європейське об'єднання територіального співробітництва.

Abstract.

It was established that the adoption in 2006 by the European Parliament and the Council for cooperation between EU Member States in the framework of European territorial cooperation of Regulation 1082/2006 of 5 July 2006 (Regulation (EC) (1082/2006 of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006 on a European grouping of territorial cooperation (EGTC), which for the first time provides for the activities of European groupings of territorial cooperation, a precondition for the adoption of such an act was the ineffectiveness of existing instruments, interests in the organization of structured cooperation on the basis of the World Program for Stimulating Interregional Cooperation within the EU (INTERREG) during the programming period 2000 - 2006, so it was necessary to introduce such an entity as the European Grouping (Association) of Territorial Cooperation, which received legal personality, the tasks of which included assistance and stimulation of territorial cooperation in order to strengthen economic and social coherence, the basis of competence at the same time each member of this association has its own national legislation

It is argued that the EOTS is a legal entity established by two or more representative local governments of neighbouring states and local executive bodies on the basis of pooling property, money and human resources, the main purpose of which is to solve common problems / problems of territorial communities of neighbouring states.

An appropriate proposal is supported and it is considered necessary to dedicate a separate section in the Strategy to the activities of the EEC and the ECO as the leading tools for inter-municipal cross-border cooperation. This will avoid the declarative nature of such a Strategy, which is considered, for example, the Polish-Ukrainian strategy for cross-border cooperation for 2007-2015, and the Strategy for cross-border cooperation of Lublin

Voivodeship, Lviv region, Volyn region and Brest region for 2014-2020, which is designed to implement joint cross-border projects within the framework of the Cross-Border Cooperation Program "Poland - Belarus - Ukraine" for 2014-2020.

Key words: local self-government, cross-border cooperation, international inter-municipal cooperation, association of Euroregional cooperation, European association of territorial cooperation.

Актуальність теми дослідження. На наш погляд, знаковим стало прийняття в 2006 році Європейським Парламентом та Радою для співпраці між державами-членами ЄС в рамках європейського територіального співробітництва Регламенту № 1082/2006 від 5 липня 2006 року (англ. Regulation (EC) № 1082/2006 of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006 on a European grouping of territorial cooperation (EGTC), яким вперше передбачено діяльність Європейських угруповань територіального співробітництва (*в українському законодавстві - Європейське об'єднання територіального співробітництва (ЄОТС) – прим. Автора*). Передумовою прийняття такого акту стала констатація неефективності існуючих інструментів, а саме таких як Європейське об'єднання з економічних інтересів для організації структурованого співробітництва на базі Світової програми зі стимулювання міжрегіональної співпраці всередині ЄС (INTERREG) упродовж програмного періоду 2000 – 2006 рр., тому було необхідним запровадження такого утворення як Європейське угруповання (об'єднання) територіального співробітництва, яке отримало статус юридичної особи, до завдань якого було віднесено допомога та стимулювання територіального

співробітництва з метою посилення економічної та соціальної злагодженості дій, основою компетенції при цьому кожного члена цього об'єднання є відповідно його національне законодавство¹. В Регламенті ЄОТС визначається як інструмент співпраці, який сприяє транскордонному, транснаціональному та/або міжрегіональному співробітництву між державами-членами Європейського Союзу для зміцнення економічної та соціальної єдності². Одними з перших ЄОТС в Європі стали створені Францією та Бельгією в 2008 році ЄОТС «Lille-Kortrijk-Tournai», Угорщиною з Румунією в 2012 році створено ЄОТС «Gateto Europe Ltd.», Угорщиною та Хорватією в 2015 році створено ЄОТС «Mura Region» та інші.

Розробкою питань співробітництва між муніципальними утвореннями різних країн та транскордонного співробітництва займалися такі вітчизняні науковці як В.М. Антонов, М. О. Баймуратов, О. В. Батанов, Д.М.Белов, В.М. Вакуленко, З.С. Варналій, О.С. Ігнатенко, В.М. Кампо, В.В. Кравченко, В.С. Куйбіда, Ю.Г. Козак, В.М. Князев, І.Л. Парасюк, В. Ф. Погорілко, М. В. Пітцик, М. О. Пухтинський, А.Ф. Ткачук, В.В. Толкованов, В.П. Удовиченко, О. Ф. Фрицький, Ю. Шаров та інші науковці та експерти-дослідники. Отже розглянемо думки науковців та позицію законодавця з даного питання.

Виклад основного матеріалу. Україна отримала правову підставу брати участь в співробітництві у формі ЄОТС на підставі Регламенту № 1082/2006 від 5 липня 2006 року, відповідно до якого «країни-не члени Європейського Союзу не повинні виключатися з

¹ Реферативний огляд європейського права: науково-практичне видання Інституту законодавства Верховної Ради України / За заг. ред. В.О. Зайчука. Вип. 3. К., 2006. 60 с.

² Regulation (EC) no 1082/2006 of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006 on a European grouping of territorial cooperation (EGTC). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006R1082&from=EN>

процесу втілення механізму зі створення ЄОТС, якщо це не суперечить законодавству країни, або закріплено в міжнародних договорах між державами-членами ЄС і цією державою». Неодноразово експерти Комітету Регіонів зазначали, що використання механізму ЄОТС на зовнішньому кордоні Європейського Союзу є дуже корисним як для обміну досвідом між територіальними органами влади держав Європейського Союзу і держав з іншого боку кордону, так і для можливого ефективного механізму сприяння реалізації політики сусідства. У висновку Комітету регіонів «Місцеве та регіональне управління в Україні та розвиток співробітництва між Україною та Європейським Союзом» було зазначено, що ЄОТС має відігравати значну роль у таких сферах, як охорона здоров'я, громадський транспорт, створення національних структур для туризму та ін. Цей інструмент буде сприяти втіленню стратегій партнерства між державним і приватним секторам. Комітет Регіонів закликав також у своєму зверненні компетентні національні органи України та сусідні держави-члени ЄС ужити відповідних заходів щодо адаптації відповідних законодавчих норм, які б дозволили українським партнерам брати участь у майбутніх ЄОТС³.

16 травня 2012 року Президентом України був підписаний Закон України «Про ратифікацію Протоколу № 3 до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями стосовно об'єднань єврорегіонального співробітництва» (ОЄС). Але, як зазначала А.В. Гусь, закон містив лише одне речення про ратифікацію, жодних

³ Гусь А.В., Фетько Ю.І. Європейське об'єднання територіального співробітництва як інституційна форма розвитку транскордонного співробітництва України – ЄС. Науковий вісник публічного та приватного права, 2018. Вип. 6, том 1. С. 72 – 77.

доповнюючих чи супровідних документів, які вимагаються цим протоколом, і в яких мало б йтися про те, на кого будуть покладені такі обов'язки, хто за це відповідатиме, які території можуть бути учасниками ОЕС тощо – не існує, що зумовлює доцільність передбачити шляхи фінансування таких угруповань для кращого доступу України до фінансової допомоги структурних фондів ЄС, ефективнішого залучення коштів за програмами Інструменту європейського сусідства та партнерства⁴.

В умовах євроінтеграційних процесів, які набули нового змісту ратифікації Україною 16 вересня 2014 року та набрання чинності 1 вересня 2017 року Угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, у главі 27 та 28 (ст. 446-452) було окреслено основні напрями транскордонної співпраці, зокрема багаторівневе управління та партнерство, з особливим наголосом на розвитку відсталих територій та на територіальному співробітництві, забезпечуючи створення при цьому канали зв'язку та активізуючи обмін інформацією між національними, регіональними та місцевими органами влади, соціально-економічними утвореннями та представниками громадянського суспільства; залучення місцевих та регіональних органів влади до транскордонного та регіонального співробітництва та відповідних управлінських структур з метою посилення співробітництва шляхом створення сприятливої законодавчої бази, підтримки та нарощування потенціалу розвитку, а також забезпечення зміцнення транскордонних та регіональних

⁴ Демедюк О.П., Калат Я.Я. Імплементація європейського досвіду функціонування інституціоналізованих структур транскордонного співробітництва в Україні: проблеми та перспективи (довідна записка). ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України»: Львів. 2017. 16 с.

економічних зв'язків та ділового партнерства; розвиток таких складових транскордонного та регіонального співробітництва, як: *inter alia*, транспорт, енергетика, комунікаційні мережі, культура, освіта, туризм, охорона здоров'я та інших сфер, охоплених Угодою, які містять елементи транскордонного та регіонального співробітництва; модернізація, забезпечення обладнанням та координація роботи служб надання допомоги за умов надзвичайних ситуацій⁵.

Серед добровільних об'єднань суб'єктів та / або учасників транскордонного співробітництва України та сусідніх держав, передбаченими угодами про транскордонне співробітництво науковці називають такі як:

– європейське об'єднання територіального співробітництва – об'єднання суб'єктів транскордонного співробітництва України та відповідних суб'єктів сусідніх країн-членів ЄС зі статусом юридичної особи відповідно до національного законодавства країни-члена ЄС, на території якого він розташований;

– об'єднання єврорегіонального співробітництва (ОЕС) – форма органу транскордонного співробітництва зі статусом юридичної особи відповідно до національного законодавства держави, на території якої вона розташована. Метою об'єднання єврорегіонального співробітництва є заохочення, підтримка та розвиток в інтересах населення транскордонного та міжтериторіального співробітництва між його членами у сферах спільної компетенції та відповідно до повноважень, установлених згідно з національним законодавством відповідних держав;

⁵ Угода про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами від 27 червня 2014 року. URL.: https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011

– транскордонне партнерство: учасники транскордонного співробітництва діють відповідно до умов договору задля виконання спільних проектів, програм і вирішення спільних завдань;

– транскордонний кластер, до складу якого входять інституції, які: географічно зосереджені на визначеній транскордонній території; співпрацюють і конкурують; спеціалізуються у різних галузях, пов'язані спільними технологіями та навичками і взаємодоповнюють одна одну, що в кінцевому підсумку дає можливість отримати синергетичні і мережеві ефекти, дифузії знань і навиків⁶.

На законодавчому рівні в Україні ЄОТС як правова форма транскордонного співробітництва була деталізована змінами до спеціального закону в вересні 2018 року. Так, за законодавством України європейське об'єднання територіального співробітництва – це об'єднання суб'єктів транскордонного співробітництва України та відповідних суб'єктів сусідніх держав - членів Європейського Союзу зі статусом юридичної особи відповідно до національного законодавства держави - члена Європейського Союзу, на території якої є його місцезнаходження⁷.

Основними ознаками ЄОТС як правового утворення слід назвати:

1) утворюється державами – членами ЄС відповідно до національного законодавства держави-члена ЄС при наявності права приєднання третіх держав;

⁶ Тимечко І. Р. Форми взаємодії суб'єктів економічних відносин у транскордонному просторі. *Регіональна економіка*. 2014. № 3. С. 23-27; Мікула Н. А. Стратегія формування та підтримки розвитку транскордонних кластерів. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Кластери та конкурентоспроможність прикордонних регіонів : зб. наук. праць*. Вип. 3 (71) / НАН України, Ін-т регіональних досліджень ; відп. ред. Є. І. Бойко. Львів, 2008. С. 128-135.

⁷ Про транскордонне співробітництво: Закон України 24 червня 2004 року N 1861-IV. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-15/ed20040624>

- 1) об'єднує представницькі місцеві органи та місцеві органи виконавчої влади декількох сусідніх держав;
- 2) є органом транскордонного співробітництва;
- 3) утворюється у формі непідприємницького товариства;
- 4) обов'язковість наявності керівного апарату – загальних зборів та директора та організаційної єдності;
- 5) місце утворення з розміщенням штаб-квартири виключно на території держави-члена ЄС;
- 6) підпорядкування системі права країни місця заснування;
- 7) бюджетна, майнова та процесуальна самостійність;
- 8) компетенція визначається компетенцією членів;
- 9) діяльність спрямована на вирішення конкретних локальних проблем або проблеми.

Наведені особливості дозволяють сформулювати авторське визначення, зокрема, ЄОТС – це суб'єкт права, заснований двома або більше представницькими органами місцевого самоврядування сусідніх держав та місцевими органами виконавчої влади на підставі об'єднання майна, грошових коштів та людських ресурсів, головною метою якого є вирішення спільних проблем/проблеми територіальних громад суміжних держав.

Отже, особливе місце приділяється і територіальному співробітництву суб'єктів України та ЄС, а враховуючи, що після приєднання до Європейського Союзу в 2004 році Польщі, Словаччини, Угорщини та в 2005 році – Румунії, Україна, а особливо – Закарпатська область стала із чотирьох сторін сусідом ЄС, що зумовило посилення євроінтеграційних тенденцій в розвитку відносин нашої держави з ЄС в різних сферах, викликавши необхідність правового регулювання

транскордонної співпраці на всіх рівнях, а особливо на рівні основних її суб'єктів – органів місцевого самоврядування. Зупинимося на вивченні основної інституційної форми такої співпраці – діяльності органів транскордонного співробітництва на прикладі Закарпатської області та розглянемо окремі з них.

Так, в рамках пріоритетів політики Європейської Комісії економічної і соціальної європейської інтеграції – Європейського територіального співробітництва, 26 жовтня 2015 р. рішеннями Закарпатської обласної ради України та Загальних зборів Саболч-Сатмар-Березької області та місцевим самоврядуванням міста Кішварда (Угорщина) було створено Європейське об'єднання територіального співробітництва з обмеженою відповідальністю ТИСА. ЄОТС створено на території близько 20 тис. км² (5 936 км² в Угорщині та 12 777 км² в Україні) з населенням близько 2 млн. осіб (1 258 млн. в Україні та 0,577 млн. в Угорщині). Штаб-квартира об'єднання знаходиться в Кішварді, офіс об'єднання також знаходиться і в Ужгороді. Бюджет ЄОТС становить €40 тис., і його діяльність керується законодавством Угорщини. Структура складається з Генеральної асамблеї, що є головним органом, який приймає рішення, а також Наглядової ради⁸. Як зазначає фахівчиня в цій сфері, професорка Є.Б. Кіш, Ідея створення ЄОТС ТИСА полягала у тому, щоби започаткувати оптимальну та ефективну модель співпраці між Україною та Угорщиною (ЄС), яка б допомогла активізувати та піднести розвиток регіонів на основі загальноєвропейських

⁸ Демедюк О.П., Калат Я.Я. Імплементація європейського досвіду функціонування інституціоналізованих структур транскордонного співробітництва в Україні: проблеми та перспективи (довідна записка). ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України»: Львів. 2017. 16 с.

стандартів⁹.

Перші два роки діяльності займалося підготовкою Інтегро-ваної територіальної стратегії, яка згідно з діючими про-грамами розвитку, включила в себе, зокрема, й пропози-ції щодо потенційних можливостей спільної реалізації соціальних, екологічних та інфраструктурних проектів через ЄОТС ТИСА. Стратегію у 2017 р. успішно презентовано в Брюсселі, у Комітеті регіонів ЄС, Ужгороді та Кішварді. Першим завданням ЄОТС ТИСА стало підготовка проекту по будівництву в області сміттєпереробного заводу. Другий проект подано до ЄС за сприяння та активної підтримки Міністерського комісаріату з питань Стратегії ЄС для Дунайського регіону Міністерства зовнішньої економіки і закордонних справ Угорщини, на виконання рекомендацій Доповіді Консультативної місії ЄС з вирішення проблем Солотвинського солерудника. Ще один проект стосується розвитку туризму прикордонних регіонів. Також Об'єднання отримало грант для проведення міжнародних конференцій на тему: «Сприяння європей-ській та євроатлантичній інтеграції України на прикладі Закарпаття», які відбулися 22 березня в угорському місті Кішварда і 25 травня в Ужгороді (2018 р.). Участь у захо-дах взяли представники Комітету регіонів ЄС, Європар-ламенту, уряду Угорщини¹⁰.

В 2018 році ЄОТС ТИСА стало стороною проекту ZeroWaste «Співпраця в галузі управління відходами Тиса», яке передбачає будівництво полігону твердих побутових відходів та

⁹ Кіш Є.Б. Європейське територіальне співробітництво регіонів України та ЄС. Україна – Європейський Союз: від партнерства до асоціації: *Український Щорічник з Європейських Інтеграційних Студій*. Вип. II. Луцьк. Видавництво Терен. 2019. 376 с.

¹⁰ Чучка І. М. Єврорегіональне транскордонне співробітництво у Закарпатті: досвід та перспективи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія "Міжнародні економічні відносини та світове господарство"*. Ужгород, 2018. Випуск 21. Частина 2. С. 116-120.

сміттєсортувального заводу в с. Яноші Берегівського району (загальна сума 5 млн.євро), а також проекту «Екологічна оцінка можливостей відновлення природних ресурсів у Солотвино з метою запобігання подальшому забрудненню басейну Верхньої Тиси через підготовку комплексної системи моніторингу РЕВІТАЛ 1» (загальна сума близько 1 млн.євро) мають особливу вагу для Закарпаття. Наразі триває підготовка до підписання грантових угод¹¹.

Слід констатувати, що ЄС приділяє значну увагу ЄОТС ТИСА за участю української сторони і зазначає його важливість, оскільки це перше таке об'єднання, створене з країною, яка не є членом ЄС. Зокрема, висновки міжнародної конференції, проведеної 20 вересня 2019 року (*в якій участь взяв і Автор – прим. Автора*) в рамках діяльності ЄОТС ТИСА свідчать про позитивний вплив такої форми співпраці територіальних громад Закарпатської області України та країн-членів ЄС.

Багато дослідників ТКС (І. О. Парубчак, А.Ю. Стрижакова та інші) наголошують на доцільності розробки для вирішення завдань ТКС Стратегії транскордонного співробітництва між Україною та країнами ЄС в умовах реалізації Угоди про асоціацію. Так, як зазначає А.Ю. Стрижакова¹², згідно Рекомендацій парламентських слухань на тему «Транскордонне співробітництво як чинник євроінтеграційних процесів України» від 21.09.2016, за умов належної державної підтримки і координації транскордонне співробітництво може стати

¹¹ ЄОТС ТИСА починає реалізацію низки інвестиційних проектів на Закарпатті (ФОТО). Закарпаття онлайн станом на 10 квітня 2019 року. URL.: <https://zakarpattya.net.ua/News/191192-IEOTS-TYSA-rochynaie-realizatsiiu-nyzkyu-investytsiinykh-proektiv-na-Zakarpatti-FOTO>

¹² Стрижакова А. Ю. Механізми державного управління розвитком транскордонного співробітництва між Україною та країнами Європейського Союзу. Дисер. к.держ.упр. 25.00.02 – механізми державного управління. Маріуполь, 2017. 248 с.

потужним каталізатором євроінтеграційних процесів в Україні¹³.

Підтримуємо цю слушну пропозицію та вважаємо за необхідне в даній Стратегії окремий розділ присвятити діяльності ЄОТС та ОЕС як провідним інструментам здійснення міжмуніципального транскордонного співробітництва. Це дозволить уникнути декларативності такої Стратегії, якою вважають, до прикладу, Польсько-українську стратегію транскордонного співробітництва на 2007-2015 роки¹⁴, та Стратегію транскордонної співпраці Люблінського воєводства, Львівської області, Волинської області і Брестської області на 2014 - 2020 роки, яка розроблена для реалізації спільних транскордонних проектів у рамках Програми прикордонного співробітництва «Польща – Білорусь – Україна» на 2014-2020 рр.¹⁵

Висновки з проведеного дослідження. На наш погляд, ЄОТС – це суб’єкт права, заснований двома або більше представницькими органами місцевого самоврядування сусідніх держав та місцевими органами виконавчої влади на підставі об’єднання майна, грошових коштів та людських ресурсів, головною метою якого є вирішення спільних проблем/проблеми територіальних громад суміжних держав.

Підтримуємо слушну пропозицію та вважаємо за необхідне в даній Стратегії окремий розділ присвятити діяльності ЄОТС та ОЕС як провідним інструментам здійснення міжмуніципального транскордонного співробітництва. Це дозволить уникнути

¹³ Рекомендації парламентських слухань на тему: “Транскордонне співробітництво як чинник євроінтеграційних процесів України”. Схвалено Постановою Верховної Ради України від 21 вересня 2016 року № 1537.

¹⁴ Польсько-українська стратегія транскордонного співробітництва на 2007–2015 роки. Люблін, 2008. 240 с. URL: www.ekosphera.org/.../Strategy_ua-pl_2007-2015_ukraini

¹⁵ Інструменти і механізми для координування введення транскордонної стратегії Люблінського воєводства, Львівської області, Волинської області та Брестської області на 2014 - 2020 роки. Люблін, 2015 р. 215 с.

декларативності такої Стратегії, якою вважають, до прикладу, Польсько-українську стратегію транскордонного співробітництва на 2007-2015 роки, та Стратегію транскордонної співпраці Люблінського воєводства, Львівської області, Волинської області і Брестської області на 2014 - 2020 роки, яка розроблена для реалізації спільних транскордонних проектів у рамках Програми прикордонного співробітництва «Польща – Білорусь – Україна» на 2014-2020 рр.

Список використаних джерел:

1. Реферативний огляд європейського права: науково-практичне видання Інституту законодавства Верховної Ради України / За заг. ред. В.О. Зайчука. Вип. 3. К., 2006. 60 с.
2. Regulation (EC) no 1082/2006 of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006 on a European grouping of territorial cooperation (EGTC). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006R1082&from=EN>
3. Гусь А.В., Фетько Ю.І. Європейське об'єднання територіального співробітництва як інституційна форма розвитку транскордонного співробітництва України – ЄС. Науковий вісник публічного та приватного права, 2018. Вип. 6, том 1. С. 72 – 77.
4. Демедюк О.П., Калат Я.Я. Імплементация європейського досвіду функціонування інституціоналізованих структур транскордонного співробітництва в Україні: проблеми та перспективи (доповідна записка). ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України»: Львів. 2017. 16 с.
5. Угода про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами від 27 червня 2014 року. URL.: https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011

-
6. Тимечко І. Р. Форми взаємодії суб'єктів економічних відносин у транскордонному просторі. *Регіональна економіка*. 2014. № 3. С. 23-27
 7. Мікула Н. А. Стратегія формування та підтримки розвитку транскордонних кластерів. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Кластери та конкурентоспроможність прикордонних регіонів : зб. наук. праць*. Вип. 3 (71) / НАН України, Ін-т регіональних досліджень ; відп. ред. Є. І. Бойко. Львів, 2008. С. 128-135.
 8. Про транскордонне співробітництво: Закон України 24 червня 2004 року N 1861-IV. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-15/ed20040624>
 9. Демедюк О.П., Калат Я.Я. Імплементация європейського досвіду функціонування інституціоналізованих структур транскордонного співробітництва в Україні: проблеми та перспективи (довідна записка). ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України» : Львів. 2017. 16 с.
 10. Кіш Є.Б. Європейське територіальне співробітництво регіонів України та ЄС. Україна – Європейський Союз: від партнерства до асоціації: *Український Щорічник з Європейських Інтеграційних Студій*. Вип. II. Луцьк. Видавництво Терен. 2019. 376 с.
 11. Чучка І. М. Єврорегіональне транскордонне співробітництво у Закарпатті: досвід та перспективи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія "Міжнародні економічні відносини та світове господарство"*. Ужгород, 2018. Випуск 21. Частина 2. С. 116-120.
 12. ЄОТС ТИСА починає реалізацію низки інвестиційних проєктів на Закарпатті (ФОТО). Закарпаття онлайн станом на 10 квітня 2019 року. URL.: <https://zakarpattya.net.ua/News/191192-IEOTS-TYSA-pochynaie-realizatsiiu-nyzky-investytsiinykh-proektiv-na-Zakarpatti-FOTO>
 13. Стрижакова А. Ю. Механізми державного управління розвитком транскордонного співробітництва між Україною та країнами Європейського Союзу. Дисер. к.держ.упр. 25.00.02 – механізми державного управління. Маріуполь, 2017. 248 с.
 14. Рекомендації парламентських слухань на тему: “Транскордонне співробітництво як чинник євроінтеграційних процесів України”. Схвалено Постановою Верховної Ради України від 21 вересня 2016 року № 1537.
-

15. Польсько-українська стратегія транскордонного співробітництва на 2007–2015 роки. Люблін, 2008. 240 с. URL: www.ekosphaera.org/.../Strategy_ua-pl_2007-2015_ukraini
16. Інструменти і механізми для координування введення транскордонної стратегії Люблінського воєводства, Львівської області, Волинської області та Брестської області на 2014 - 2020 роки. Люблін, 2015 р. 215 с.
17. Белов Д.М., Жежихова М. Правовий простір держави: конституційно-правові засади. *Науковий вісник УжНУ. Серія "Право"*. 2017 р. Випуск 44. С. 45-49.
18. Белов Д.М., "Правовий простір держави", "конституційно-правовий простір держави": термінологічні засади. *Порівняльно-аналітичне правознавство*. 2017. № 2. С. 33-38.
19. Byelov D., Hromovhcuk M. The constitution of the state in the context of its functions. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2017. № 4. S. 41-49.
20. Holonič, J., Khymynets, V.V., Ecological and economic principles of sustainable development of the Carpathian Euroregion, *Acta Oeconomica Cassoviensia*. - Roč. 6, č. 2 (2013), s. 112-126 ISSN 1337-6020
21. Holonič, J., Khymynets, V., Tsymbolynets, H.I.: Labor migration of Ukrainians and its importance for development of family relations and social sphere of Ukraine, 2019, IN: *Clinical Social Work and Health Intervention*. - Roč. 10, č. 3 (2019), s. 15-23, ISSN (print) 2222-386X ISSN (online) 2076-9741, Registerered in: WoS

**ІНСТИТУЦІЙНІ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІ ЕЛЕМЕНТИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ
СТАЛОГО РОЗВИТКУ / INSTITUTIONAL AND FUNCTIONAL
ELEMENTS OF STATE FINANCIAL POLICY OF SUSTAINABLE
DEVELOPMENT**

УДК 336.027.64 ; 349.6

Костицький В.В., доктор юридичних наук, професор Краківського педагогічного університету імені Комісії народної освіти, президент Міжнародної екологічної академії

Prof. V. Kostytsky, professor doctor of legal sciences (DrSc), prof. of the Krakow Pedagogical University named after the Commission on Public Education, President of the International Ecological Academy

ORCID 0000-0003-1692-9810, (<https://orcid.org/0000-0003-1692-9810>)

Романчукевич В.В., докторант державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи»

Romanchukevych V.V. State University of Banking

ORCID: 0000-0001-9393-5590

Костицька І.О., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, заступник завідуючого відділом Інституту законодавства Верховної Ради України **ORCID: 0000-0003-2336-1426 Kostytska**

Iryna

Kostytska I. O., Candidate of Law Sciences, Senior Researcher, Deputy Head of the Department of Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine

У статті проведено дослідження інституційних та функціональних елементів забезпечення державної фінансової політики (ДФП) сталого розвитку в Україні та світі. Визначено, що серед інституційних складових механізму ДФПСР особливу роль відіграють інституції, які здійснюють процес контролю за фінансовими ресурсами. Особливу роль відведено: Організації Об'єднаних Націй (щодо узгодження глобальних викликів), Організації економічного співробітництва та розвитку (у сфері фінансування розвитку), Європейському Союзу (у механізмі покращенні фінансової політики сталого розвитку). Визначено, що основа механізму забезпечення ДФПСР має враховувати стратегічні завдання держави, які забезпечують реалізацію конкретних заходів ДФПСР (функціональні), що в найближчі кілька років необхідні для посилення процесів розвитку поряд з розрахунковим обсягом необхідних фінансових ресурсів. Виходячи із аналізу сучасного стану фінансової політики, дотримання нею принципів та завдань сталого розвитку, етапів, на яких знаходиться економіка країни зроблені пропозиції щодо її подальшого реформування. Запропоновані заходи для підвищення рівня фінансової інклюзивності. Сформульовані пропозиції, які дозволяють реалізувати принцип спільної відповідальності суспільства і держави у сфері забезпечення сталого розвитку, спрямовані на екологізацію економіки, законотворчої діяльності та державного управління і можуть стати виразом відповідального представницького правління та сприяти створенню екологічної держави.

Ключові слова: інституційні елементи, функціональні елементи, державна фінансова політика, сталий розвиток, інституції, фінансова інклюзія, відповідальне представницьке правління, екологізація

економіки, законотворчої діяльності та державного управління, екологічна держава.

В статье проведено исследование институциональных и функциональных элементов обеспечения государственной политики устойчивого развития (ГФПУР) в Украине и мире. Определено, что среди институциональных составляющих механизма ГФПУР особую роль играют институты, осуществляющие процесс контроля за финансовыми ресурсами. Особая роль отведена: Организации Объединенных Наций (относительно согласования глобальных проблем), Организации экономического сотрудничества и развития (в сфере финансирования развития), Европейскому Союзу (в механизме улучшения финансовой политики устойчивого развития). Доказано, что в основе механизма обеспечения ГФПСУ должны быть стратегические задачи государства, обеспечивающих реализацию конкретных действий ГФПСУ (функциональные), что в ближайшие несколько лет необходимы для стимулирования процессов развития наряду с расчетным объемом необходимых финансовых ресурсов. Исходя из анализа современного состояния финансовой политики соблюдения принципов и задач устойчивого развития, сформированы предложения по дальнейшему реформированию. Предложены меры по повышению уровня финансовой инклюзивности. Сформулированы предложения, которые позволяют реализовать принцип совместной ответственности общества и государства в сфере обеспечения устойчивого развития, направленные на экологизацию экономики, законотворческой деятельности и государственного управления, могут стать выражением ответственного представительного правления и способствовать созданию экологической государства.

Ключевые слова: институциональные элементы, функциональные элементы, государственная финансовая политика, устойчивое развитие, институты, финансовая инклюзия, ответственное представительское правление, экологизация экономики, законотворческой деятельности и государственного управления, экологическое государство.

The article examines the institutional and functional elements of the mechanism of ensuring the state financial policy of sustainable development in Ukraine and in the world. It is determined that among the institutional components of the mechanism of the public financial policy of sustainable development, the institutions that carry out the process of control over financial resources play a special role. A special role is played by: the United Nations (a place where global challenges can be addressed), the Organization for Economic Co-operation and Development (in financing development), the European Union (in the mechanism for improving the sustainable development financial policy). It is researched that the basis of the mechanism of ensuring the state financial policy of sustainable development points to the strategic tasks of the state, which ensure the implementation of specific measures of the state financial policy of sustainable development (functional), which are necessary in the next few years to strengthen the development processes along with the estimated amount of necessary financial resources. Based on the analysis of the current state of financial policy adherence to the principles and objectives of sustainable development, the stages at which the country's economy is located, proposals are made for further reform. Since maintaining a sustainable fiscal policy is one of the country's top priorities, financial operations related to banking processes should be improved accordingly. An indicator of the achievement

of global goals in the provision of the SFSD should be the elimination of extreme forms of poverty, the provision of quality education and access to energy sources. It is noted that in order to improve the financial policy of sustainable development, it is imperative to use all available means to ensure repayment of the credits with the minimum expenses of taxpayers. In order to increase the level of financial policy, we propose to pay more attention to one of the goals of the development of the National Bank of Ukraine - financial inclusion. Measures are proposed to increase the level of financial inclusivity. Proposals have been formulated that allow implementing the principle of joint responsibility of society and the state in the field of sustainable development, aimed at environmentalization the economy, lawmaking and can be an expression of responsible representative state governance administration and contribute to the creation of an ecological state.

Key words: institutional elements, functional elements, state financial policy, sustainable development, institutions, financial inclusion, responsible representative state governance, environmentalization of the economy, lawmaking and public administration, ecological state.

Постановка проблеми. Одними із основних структурних елементів механізму забезпечення державної фінансової політики сталого розвитку (ДФПСР) є наявність інституційної складової, що забезпечує необхідність врахування системи державного та міждержавного впливу, а також ринкових інститутів під час реалізації ДФПСР та функціональної, яка забезпечує реалізацію конкретних заходів ДФПСР з використанням державних та недержавних інструментів. Тому дослідження даних елементів є вкрай важливим в

процесі формування механізму забезпечення державної фінансової політики сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню функціонування елементів механізму забезпечення державної фінансової політики сталого розвитку присвячено велику кількість наукових праць таких вчених, як Д. Аннандейла, А. Моррісон-Сондерса, Г. Качалової, В. Дем'янишина, І. Брітченко та багатьох інших.

Постановка завдання. Дослідження інституційних та функціональних елементів державної фінансової політики сталого розвитку в Україні та світі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед складових механізму ДФПСР особливу роль відіграють інституції, які здійснюють процес контролю за фінансовими ресурсами. Зокрема, ключові дискурси міжнародної спільноти у сфері фінансування сталого економічного розвитку здійснюються в рамках Організації Об'єднаних Націй (ООН), Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), на платформі міжнародних фінансових організацій Європейського Союзу (ЄС), Міжнародного валютного фонду (МВФ), а також Національного банку України (НБУ).

Роль ООН (Організація Об'єднаних Націй) у фінансуванні сталого розвитку країн залишається надзвичайно важливою. Саме ООН узгоджує глобальні виклики і координує міжнародні зусилля в надзвичайних ситуаціях, коли необхідно терміново реагувати на різні кризи.

Досить важливою є роль Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), оскільки у сфері фінансування

розвитку ОЕСР також є незаперечним авторитетом. Комітет допомоги з розвитку ОЕСР розробляє стандарти фінансування розвитку та піклується про статистику донорів та звітність у цій сфері.

Особливу роль у механізмі покращенні фінансової політики сталого розвитку належить Європейському Союзу, який є провідним донором у світі і надає більше половини глобальної допомоги з розвитку, що надається країнам, які розвиваються, для викорінення бідності в контексті сталого розвитку. Така політика спрямована на глобальні процеси фінансування розвитку, оскільки співробітництво в галузі розвитку є одним з пріоритетів у сфері зовнішніх дій ЄС. До цього часу лише ЄС та його держави-члени (та Норвегія) вчасно взяли на себе зобов'язання у сфері офіційної допомоги у сфері розвитку.

Вагому роль у покращанні фінансової політики сталого розвитку відіграють інституції Європейського Союзу, який є провідним фінансовим донором у світі й забезпечує більше половини глобальної фінансової допомоги для розвитку менш розвинених країн що розвиваються, для вирішення проблеми бідності в контексті сталого розвитку. Така політика є одним з пріоритетів у сфері зовнішніх дій ЄС.

Реалізація політики сталого розвитку на національному рівні також передбачає відповідне інституційне забезпечення. Враховуючи, що сьогодні ця проблема розглядається як спільне завдання суспільства і держави, мова має йти про новий зміст організації влади на засадах відповідального представницького правління[8], яке б відповідало вимогам статті 17 Конституції України про відповідальність держави та Українського народу у сфері захисту суверенітету, територіальної цілісності та економічної безпеки.

Включення у системну роботу по реалізації ДФПСР всього механізму державної влади (Парламенту, Уряду, органів державної виконавчої влади, контрольно-наглядових органів) і місцевого самоврядування. Тому сьогодні справедлива постановка питання про формування екологічної держави[7] як інституційно спроможного механізму забезпечення сталого розвитку на національному рівні.

Зрозуміло, що особливе місце у цьому механізмі має належати Національному банку України (НБУ), яки повинен здійснювати чітку та прозору політику щодо забезпечення режиму інфляційного таргетування та нарощування міжнародних резервів курсу. Вважаємо, що пом'якшення грошово-кредитної політики та адміністративних заходів повинні залежати від продовження рівня прогресу у забезпеченні фінансової стабільності та збільшення резервів. Загалом фахівці НБУ стверджують, що Україна за показником фінансової грамотності відстає від країн-членів Організації економічного співробітництва та розвитку, а також сусідніх держав відповідно до дослідження USAID, яке було представлено за участі Експертної платформи [1].

В основі забезпечення ДФПСР[9] лежать стратегічні завдання держави, які забезпечують реалізацію конкретних заходів ДФПСР (функціональні), що в найближчі кілька років необхідні для стимулювання економічного розвитку поряд з розрахунковим обсягом необхідних фінансових ресурсів. Головною метою їх є зміцнення та використання економічних, соціальних та інституційних потенціалів, які забезпечують більш швидкий та сталий розвиток країни та покращують якість життя людей. Стратегія, на наш погляд, повинна поєднувати напрямки формування конкурентоспроможної національної економіки та соціальну і територіальну єдність.

Національна стратегія розвитку 2030 р. [2] має бути зосереджена не тільки на державному управлінню, але й об'єднувати всі державні установи навколо стратегічних цілей, а також формувати соціальне та економічне середовище, які потрібні для соціально-економічного розвитку як на національному, так і на регіональному рівнях. На разі виникнення бар'єрів для соціально-економічного розвитку, має бути сформований індикативний графік їх усунення та методи фінансування відповідної діяльності.

Показником досягнень глобальних цілей у забезпеченні ДФПСР повинна стати ліквідація бідності, забезпечення якісної освіти та доступу до відновлювальних джерел енергії.

Оскільки ДФПСР є однією з найбільш пріоритетних напрямів політики країни, відповідно пропонуємо удосконалити фінансові операції, які пов'язані з банківським кредитуванням. Мається на увазі спростити процес здійснення фінансових операцій, залучити до цього процесу систему Інтернет та різні програми, приміром Plategka, EasyPay, Homenet.

Досягнення цілей у сфері інфраструктури та промисловості; забезпечення стійких моделей виробництва та споживання; здійснення заходів щодо боротьби з наслідками зміни клімату та використання і збереження морських ресурсів також вимагають достатнього фінансування. Завдання, що пов'язані із цілями сталого розвитку вимагають більш глибоких змін у сфері освіти, охорони здоров'я, енергоспоживання, просторового планування та використання інформаційних технологій, що передбачає підвищення спроможності урядів до якісного державного управління та залучення

приватного сектору до вирішення соціально-еколого-економічних проблем.

Виходячи із сучасного стану фінансової політики та завдань сталого розвитку, пропонуємо:

– побудувати та дотриматися диференційованого підходу до співпраці і допомоги з боку МФО;

– зменшення рівня міграційного тиску, оскільки демографічний ріст і доступ до природних ресурсів призводять до збільшення впливу такого чинника на окремі регіони світу;

– спрямувати зусилля на уникнення конфліктів, оскільки мир і стабільність є передумовою сталого розвитку;

– розвивати інституційні механізми забезпечення сталого розвитку, ефективна функціонування яких дозволить створити екологічну державу.

Вважаємо, що ДФПСР має охоплювати наступні ключові елементи:

– створення стимулюючого регулятивного середовища,
– мобілізація та ефективне використання національних державних фінансів,

– мобілізація та ефективне використання міжнародних фінансових ресурсів,

– сприяння міжнародній торгівлі,
– прийняття ефективних рішень, які засновані на інтеграції науки, техніки та інноваціях;

– екологізація економічної політики та законотворчої практики.

На нашу думку, для подальшого розвитку фінансової політики сталого розвитку обов'язковим є використання всіх наявних засобів

політики. На сучасному етапі необхідним є підтримка довіри населення до банківської діяльності, що забезпечує зміцнення та здатність банків забезпечувати економічне зростання. З цією метою Національний банк підготував Концепцію захисту прав споживачів фінансових послуг, якою змінює підходи до розкриття банками та небанківськими фінансовими установами інформації про вартість послуг та правил їх спілкування з клієнтами. Крім того, у структурі Національного банку створюється окреме управління, що опікуватиметься захистом прав клієнтів фінансових установ [3].

З метою підвищення ефективності фінансової політики пропонуємо звернути увагу на одну із цілей розвитку НБУ – фінансову інклюзію. «Підвищення рівня фінансової інклюзії є важливим для різних стейкхолдерів», - стверджується на офіційному сайті НБУ:

– «для регуляторів та держави загалом, оскільки залучає усі верстви населення до економічної системи, що у результаті сприяє зростанню економіки через мобілізацію заощаджень населення, інвестування у розвиток економіки держави, диверсифікацію фінансової системи;

– для провайдерів фінансових послуг, оскільки збільшує кількість споживачів фінансових послуг;

– для споживачів, оскільки вони можуть ефективніше та зручніше використовувати сучасні фінансові послуги, підвищуючи таким чином особистий добробут. Фінансова інклюзія сприяє підвищенню та стабілізації доходів, ефективнішому управлінню активами, зменшенню вразливості від економічних криз»[4].

Чим активніше населення країни користується фінансовими послугами, тим вищий рівень добробуту її громадян і якість їхнього життя. Яскравим прикладом служать Скандинавські країни – Данія,

Швеція, Норвегія, які стабільно лідирують у рейтингах найбагатших (і найщасливіших) країн Європи. Рівень фінансової інклюзії (включеності всіх верств населення у фінансову систему) в цих державах досягає 100%. Такий же показник і у Нідерландах, 98% – у Австрії та Британії[5]. І вже сьогодні можна спостерігати результати фінансової інклюзії в Україні: в 2019 року кількість активних платіжних карток в Україні зросла на 2% – до 36,8 млн шт. в порівнянні з 2018 ру. Загальна кількість операцій з використанням платіжних карток за 2019 рік досягла 3,9 млрд шт., а їх обсяг перевищив 2,8 млрд грн. Ці показники в порівнянні з 2017 роком зросли на 26,7% і 35,4% відповідно.)[5].

Для підвищення рівня фінансової інклюзивності пропонуємо застосування наступних заходів:

- мінімізувати вимоги для відкриття основних депозитних рахунків;
- спростити процес відкриття банківських підрозділів декларативним шляхом (для початку заява, інші необхідні документи подаються після відкриття);
- збільшити кількість новостворених підрозділів банку у сільських територіях;
- розробити та запровадити плани фінансової інклюзивності для фінансових установ;
- відкрити центри фінансової просвіти (Довідково: на сьогодні вже відкрито більше 1300 таких центрів);
- забезпечити належний рівень фінансової грамотності населення;

– з метою унормування участі суб'єктів ДФПСР у забезпеченні сталого розвитку передбачити відповідні зміни у законодавстві, яке визначає їх повноваження.

Висновки з проведеного дослідження. Для підвищення рівня ефективності ДФПСР вважаємо за необхідне прискорити процес повної імплементації положень Угоди про асоціацію між Україною та Європейським союзом, реалізацію політики в рамках співпраці з МВФ та іншими міжнародними фінансовими організаціями. Поліпшення зовнішньо-економічних умов функціонування економіки стане однією із головних умов збалансованого економічного розвитку України у середньостроковій перспективі з врахуванням умов збереження високого рівня відкритості вітчизняної економіки. Додатковий вплив на темпи соціально-економічного зростання та його екологічний характер чинитимуть тимчасові ситуативні чинники, пов'язані із зміною економічних, екологічних та соціальних умов, що визначатимуть динаміку внутрішніх джерел економічного зростання з боку попиту та їх роль у формуванні загального показника ДФПСР. Здійснення цих завдань передбачає відповідні зміни в інституційному забезпеченні ДФПСР, заходи з екологізації прийняття рішень на всіх рівнях державного управління та формування елементів екологічної держави.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Фінансова грамотність, інфляція та курс: 10 найцікавіших матеріалів Експертної платформи НБУ за перше півріччя роботи. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=98399957&cat_id=55838

2. Стратегія сталого розвитку України на період до 2030. URL:
http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/JH6YF00A.html

3. Національний банк планує впровадити нові підходи до захисту прав споживачів фінансових послуг. URL:
https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=96706968&cat_id=55838 .

4. Фінансова інклюзія. URL:
https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=3961976&cat_id=3115908

5. Фінансова інклюзія для всіх: чому українцям пора «включатися». URL: <https://news.finance.ua/ua/news/-/450748/finansova-inklyuziya-dlya-vsih-chomu-ukrayintsyam-pora-vklyuchatysya>

6. Костицький В.В. Сучасна держава – екологічна держава: соціолого-правовий підхід / В.В. Костицький // Соціологія права. – 2018. – № 1-2 (24-25). – С. 102-110.

7. Романчукевич В. В. Теоретичні проблеми грошово-кредитної політики України в умовах глобалізації економіки/ Романчукевич В.В.// Київ: Видавничий дім «АртЕк». 2018. – 118с.

8. Костицька І.О. Політико-правова природа представницьких органів влади. Соціологія права № 1, 2011. – С. 45-49.

9. Holonič, J., Khyminets, V., Tsymbolynets, H.I.: Labor migration of Ukrainians and its importance for development of family relations and social sphere of Ukraine, 2019, IN: Clinical Social Work and Health Intervention. - Roč. 10, č. 3 (2019), s. 15-23, ISSN (print) 2222-386X ISSN (online) 2076-9741, Registerered in: WoS

REFERENCES:

1. Financial Literacy, Inflation and Course: Top 10 Materials of the NBU Expert Platform for the First Half of the Year Available at: https://bank.gov.ua/control/en/publish/article?art_id=98399957&cat_id=55838
2. Sustainable Development Strategies for Ukraine until 2030. Available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH6YF00A.html
3. The National Bank plans to introduce new approaches to protecting the rights of consumers of financial services. Available at: https://bank.gov.ua/control/en/publish/article?Art_id=96706968&cat_id=55838.
4. Financial inclusion. Available at: https://bank.gov.ua/control/en/publish/article?Art_id=3961976&cat_id=3115908
5. Financial inclusion for all: why it is time for Ukrainians to “get involved”. Available at: <https://news.finance.ua/en/news/-/450748/finansova-inklyuziya-dlya-vsih-chomu-ukrayintsyam-pora-vklyuchatsya>
6. Kostytsky V.V. Modern state - ecological state: sociological and legal approach / V.V. Kostytsky // Sociology of Law. - 2018. - № 1-2 (24-25). - P. 102-110.

7. Romanchukevych V.V. Theoretical problems of monetary policy of Ukraine in the context of globalization of the economy / Romanchukevych VV // Kyiv: ArtEk Publishing House. 2018. - 118p.

8. Kostytska I.O. Political and legal nature of representative authorities. Sociology of Law № 1, 2011. - P. 45-49.

9. Holonič, J., Khymynets, V., Tsymbolynets, H.I.: Labor migration of Ukrainians and its importance for development of family relations and social sphere of Ukraine, 2019, IN: Clinical Social Work and Health Intervention. - Roč. 10, č. 3 (2019), s. 15-23, ISSN (print) 2222-386X ISSN (online) 2076-9741, Registerered in: WoS

FAIR TRIAL: CONSTITUTIONAL CHARACTERISTICS.

Lukash Taras Valeriyovich,

Department of Constitutional Law

and comparative law

Uzhhorod National University

Annotation.

The subject of the right to a fair trial is a person (an individual and/or a collegial entity) who is normatively entitled to the protection of the violated right in special state institutions (bodies of the judicial system and bodies in the justice system) and/or an individual who is normatively entitled to participate in the position in the bodies of the judicial system and bodies in the justice system. The object of the right to a fair trial is the social relations in which the subject of the right enters, whose rights and freedoms have been violated and/or related to holding positions in the judicial system and bodies of the justice system.

Key words: human rights, guarantees of human rights, mechanism of the rule of law, right to a fair trial.

The relevance of the research topic. The constitutional right of the individual and citizen to a fair trial is a category that is increasingly attracting the attention of legal scholars. And this process is consistent, since the more advanced the development of society is, the higher the requirements to the social and legal order. Firmly striving to implement the high standards of

organizing power in society, each state in its development reaches the heights when the issue of “justice” and “mutual responsibility” rise to prominence of state conception. Ukraine is no exception to this. Having constitutionally enshrined that human rights and freedoms and their guarantees determine the content and direction of the State's activities, Ukraine should create a State mechanism that would ensure proper conditions for the functioning of society and the high standards that were declared by the Fundamental Law back in 1996.

Considering the human and citizen’s rights to a fair trial, it is necessary to address the issue of the prerequisites for the inclusion of this right into the list of human and citizen’s rights, which are provided and guaranteed by the state governed by law. It is important for the author's definition of the notion “right to a fair trial” to understand its subject-object composition since it is these differences that fill with sense and form the concept “right to a fair trial”.

Analysis of scientific publications. The right to a fair trial as a legal category has been studied by such scientists as S. Afanasiev, D. Belov, A. Buchyk, M. Buromensky, V. Butkevych, N. Gren, M. Himon, M. Entin, V. Campo, A. Lemak, R. Kuybida, Yu Matat, H. Romaniv, T. Ruda, M. Savchyn, E. Trehubova, O. Tkachuk and other scholars. However, despite the wide research of this topic, there is still no generally accepted definition of the notion “right to a fair trial”.

Presentation of the main material. In our opinion, the right to a fair trial is a broad concept that encompasses all human activities related to (1) protection of the violated right in the courts from the application to a decision for its implementation, and (2) participation in positions in the judicial system and bodies of the justice system. In order to substantiate this

idea and to identify the main features of this right, it is necessary to examine the content of the concepts “fair trial” and “transparency of the judicial power” in addition to the definition of the “rule of law”, “mechanism of the rule of law”.

First, we will consider the category “fair trial”, for this purpose we will turn to the theoretical-philosophical concept of justice through the prism of its place in the mechanism of the legal state and its application by the court in its activities.

The category of justice will have different meanings from the point of view of the subject and purpose of its application. The principles upon which the state mechanism is built and its real supreme value – the rights and freedoms of the individual or the materially expressed interests of the state or a part of its population – are essential here.

Translated from Latin, the word “justice” means “Justitia” (righteousness, equity) – from “jus” (right). There are many philosophical approaches to defining justice. Thus, of O. Höffe singled out three elements in the meaning of the concept “justice”: a) justice has the nature of moral duty; b) it is closest to duties that are recognized voluntarily and are above mere coercion; c) its measure consists in distributive benefit – justice is beneficial for every person. Depending on the acceptance or rejection of these elements of justice, there are theories that are skeptical of the idea of justice, and theories that share this idea. Modern theories of justice belong to the type of contractual theories. They focus on Emmanuel Kant’s theory¹⁶.

Within this study, we are inspired by J. Rawls’s position outlined in his treatise “A Theory of Justice”, in which the philosopher comprehensively substantiates the role of this value in modern life. Thus, J. Rawls associates

¹⁶Хеффе О. Политика. Право. Справедливость. М.: Гнозис. 1994.

justice with honesty, equality of people with their belonging to social institutions: “Justice is the first virtue of social institutions, as truth is of systems of thought. A theory however elegant and economical must be rejected or revised if it is untrue; likewise laws and institutions no matter how efficient and well-arranged must be reformed or abolished if they are unjust. Each person possesses an inviolability founded on justice that even the welfare of society as a whole cannot override. For this reason, justice denies that the loss of freedom for some is made right by a greater good shared by others”. J. Rawls argues that in modern society the concept of justice must be effectively implemented, since society must have the same principles of justice as the state, and their institutions must comply with them, and no form of institutional dimension of public life has the right to exist if it violates the principles of justice. He considers the inviolability of the individual, his/her independence from the unjust manifestations of social institutions to be of crucial importance. And most importantly (**according to the author**) – this loss of freedom by some citizens cannot be outweighed by the larger sum of advantages enjoyed by many. Therefore, in a just society the liberties of equal citizenship are taken as settled; the rights secured by justice are not subject to political bargaining or to the calculus of social interests [17], indeed, as Professor D. Belov notes, human rights in the modern world is a problem, the solution of which is central to the practical activities of the entire world community, since humanity, which has experienced many bloody wars and atrocious dictatorships, has come to the conclusion that there can be no peace and harmony on Earth, no organized, civilized life without respect for a person, his/her rights and freedoms. The scholar emphasizes that for this reason, the main task of the United Nations

¹⁷Ролз Дж. Теория справедливости URL : <http://kant.narod.ru/rawls.htm>.

is “to establish faith in fundamental human rights, in dignity, in the value of human life, in the equality of men and women, and in the equality of large and small nations”, only in this case we can speak about the existence of civil society and the rule of law [18].

Considering the above approach to the understanding of the category of justice, we propose our author's concept for defining the content of the category “fair trial” in the mechanism of the legal state. Thus, the fair trial is a trial, all activities of which are built on the principle of giving priority to the protection of the legitimate interests of an individual over the interests of the state to the extent that it does not harm other members of society or society as a whole. This applies not only to the conduct of judicial proceedings, but also to the processes occurring in the formation of the judicial establishment itself and the officials supporting the activities of the judiciary. Thus, for instance, the CCU notes that ensuring rights and freedoms requires, in particular, that mechanisms (procedures) creating real opportunities for the exercise of rights and freedoms by each citizen should be legally enshrined. Such mechanisms include a structured court system and types of judicial proceedings established by the State [19].

While considering the right to a fair trial, it is appropriate to consider its subject-object composition. In our opinion, the subject of the right to a fair trial is a person (an individual and/or a collegial entity) who is normatively entitled to the protection of the violated right in special state institutions (bodies of the judicial system and bodies in the justice system)

¹⁸ Бисага Ю.М., Белов Д.М., Митровка Я.В. Основы правознавства. Ужгород: Ліра, 2008. 365 с.

¹⁹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень Закону України „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвідомчості справ, пов’язаних із соціальними виплатами“ від 9 вересня 2010 року № 19-рп/2010. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-10>

and/or an individual who is normatively entitled to participate in the position in the bodies of the judicial system and bodies in the justice system.

In its turn, the object of the right to a fair trial is the social relations in which the subject of the right enters, whose rights and freedoms have been violated and/or related to holding positions in the judicial system and bodies of the justice system.

The analysis of the subject-object composition of the right to a fair trial and the content of the category “fair trial” of the legal state allows us to single out the features and formulate the author's definition of this right. Thus, in our opinion, the attributes of the right to a fair trial in a state governed by the rule of law should include such features as 1) a person’s conscious opportunity; 2) a special subject-object composition; 3) causing the corresponding actions in specially created state institutions (bodies of the judicial system and bodies in the justice system); 4) the result of such opportunity is the actions of special state institutions aimed at restoring the violated right and / or the opportunity of an individual to hold a position in the bodies of the judicial system and bodies in the state.

We believe that the concept “fair trial” covers not only the process of conducting court proceedings, but also the processes that take place in the formation of the judicial establishment itself and officials who ensure the activities of judicial bodies.

Therefore, since the category of justice in the mechanism of the legal state and in the mechanism of the non-legal state will have a different meaning from the point of view of the subject and purpose of its application, the principles upon which the state mechanism is built and its real supreme value – the rights and freedoms of the individual or the materially expressed interests of the state or a separate dominant part of its population – are

essential here. This will determine the definition of the right to a fair trial, which will be enshrined and enforced by its institutions (authorities and the enterprises, institutions, organizations established by it) at the legislative level of the State. In our study, we take as a basis the understanding of the right to a fair trial in a state governed by the rule of law, whose main principle for the establishment and operation of its institutions is to ensure the rights and freedoms of a person and citizen.

The contemplations presented above enables us to suggest the following definition of the right to a fair trial in a State governed by the rule of law, according to which it is an opportunity for a person (an individual and/or a collegial entity), which is legislated for the protection of violated rights and freedoms in special state institutions (bodies of the judicial system and bodies in the justice system), resulting in the actions of special state institutions to restore the violated right and / or the opportunity of an individual to hold a position in the judicial system.

Conclusions.

First, taking into account the approach to understanding the category of justice, we propose the author's concept of defining the content of the category "fair trial" in the mechanism of the rule of law. Thus, the fair trial is a trial, all activities of which are built on the principle of giving priority to the protection of the legitimate interests of an individual over the interests of the state to the extent that it does not harm other members of society or society as a whole. This applies not only to the conduct of judicial proceedings, but also to the processes occurring in the formation of the judicial establishment itself and the officials supporting the activities of the judiciary.

Secondly, the subject of the right to a fair trial is a person (an individual and/or a collegial entity) who is normatively entitled to the protection of the violated right in special state institutions (bodies of the judicial system and bodies in the justice system) and/or an individual who is normatively entitled to participate in the position in the bodies of the judicial system and bodies in the justice system.

Thirdly, the object of the right to a fair trial is the social relations in which the subject of the right enters, whose rights and freedoms have been violated and/or related to holding positions in the judicial system and bodies of the justice system.

Fourth, the right to a fair trial in a state governed by the rule of law is an opportunity for a person (an individual and/or a collegial entity), which is legislated for the protection of violated rights and freedoms in special state institutions (bodies of the judicial system and bodies in the justice system), resulting in the actions of special state institutions to restore the violated right and / or the opportunity of an individual to hold a position in the judicial system.

Sources:

- 1.Хеффе О. Политика. Право. Справедливость. М.: Гнозис. 1994.
- 2.РолзДж. Теория справедливости. URL : <http://kant.narod.ru/rawls.htm>.
- 3.Бисага Ю.М., Белов Д.М., Митровка Я.В. Основы правознавства. Ужгород: Ліра, 2008. 365 с.
- 4.Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень Закону України „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвідомчості справ, пов’язаних із соціальними виплатами“ від 9 вересня 2010 року № 19-рп/2010. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-10>

-
5. Белов Д.М., Правовий простір держави: теоретико-праксеологічний підхід. *Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 15–16 лютого 2019 р.* – Ужгород: Ужгородський національний університет, 2019. 164 с. С. 33-37.
6. Belov D., Gromovchuk M., Blikhar V. The Constitution as the Basic Law of the State: Statics and the Possible Dynamics of Development. *Challenges and prospects for the development of legal systems in Ukraine and EU countries: comparative analysis: Collective monograph.* Riga : Izdevnieciba “Baltija Publishing”, 2019. p. 23-36.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ АГЛОМЕРАЦІЙ: ОРГАНІЗАЦІЙНО- ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ПРИСКОРЕННЯ

УДК 378.339:519.713.631

Гаращук О.В.

ДОКТОР економічних наук, професор,
начальник відділу комунікацій та міжнародного співробітництва
Державної служби якості освіти України
ORCID ID: 0000-0001-5572-5357

Куценко В.І.

ДОКТОР економічних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України,
ГОЛОВНИЙ науковий співробітник
Відділу природно-техногенної та екологічної безпеки
Державної установи «Інститут економіки природокористування
та сталого розвитку Національної академії наук України»
ORCID ID: 000-0003-3102-0744

***Анотація.** Досліджуються теоретичні, методологічні та прикладні аспекти соціальної безпеки. Розкривається її сутність, чинники, що впливають на її досягнення та збереження. Підкреслюється роль соціальної сфери у забезпеченні соціальної безпеки. Визначено функції соціальної безпеки та її місце у підвищенні ефективності виробництва та забезпеченні зростання добробуту населення. Обґрунтовуються складові механізму забезпечення соціальної безпеки та шляхи його вдосконалення.*

***Ключові слова:** соціальна безпека, організаційно-економічний механізм, соціальна сфера, соціальні загрози, добробут населення.*

Garashchuk O.V.

Doctor of Economic Sciences, Professor
Department head of Communications and International Cooperation
State service of education quality of Ukraine
ORCID ID: 0000-0001-5572-5357

Kutsenko V.I.

Doctor of Economic Sciences, Professor
Honored Scientist of Ukraine,

Chief Researcher of Department of Natural-Technogenic and Environmental
Safety
Public Institution «Institute of Environmental Economics
and Sustainable Development of the National Academy of Sciences of Ukraine»
ORCID ID: 000-0003-3102-0744

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FUNDAMENTALS OF SOCIAL SAFETY OF AGGLOMERATIONS: ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM OF ACCELERATION

Abstract. *The theoretical, methodological and applied aspects of social safety are investigated. Its essence and factors influencing the processes associated with it are revealed. The role of the social sphere in ensuring social safety is emphasized. The functions of social safety and its place in increasing the efficiency of production and ensuring the growth of the welfare of the population have been determined. The components of the mechanism for ensuring social safety and the ways of its improvement are substantiated/*

Key words: *social safety, organizational and economic mechanism, social sphere, social threats, welfare of the population.*

Актуальність дослідження. Виклики XXI століття – це необхідність покращення безпекової ситуації на якісній основі; це нові вимоги до соціальної безпеки. Успішне їх розв’язання потребує розробки механізму, який забезпечив би регулювання процесів, пов’язаних із досягненням соціальної безпеки як у країні в цілому, так і на території агломерацій.

Як відомо, поняття «агломерація» в економічному аспекті запропонував Руже М., обґрунтовуючи при цьому можливість міських видів діяльності об’єднуватись навколо великого міста [1; 2]. Агломерацію він розглядав як сукупність населених пунктів (головним чином міських), об’єднаних в одне ціле інтенсивними господарськими, трудовими і культурно-побутовими зв’язками.

Ми ж розглядаємо агломерацію як розвинений економічний, соціальний та екологічний взаємозв'язок міських і сільських населених пунктів, як складову і динамічну систему головними ознаками якої є:

- наявність міста-ядра;
- висока щільність міського населення;
- маятникова міграція між поселеннями (перш за все «місто-село») тощо [3].

Інтенсивність останньої у значній мірі залежить від стану соціальної сфери, яка багатьма науковцями розглядається як стан соціального життя, що за певних умов може сприяти стабільному розвитку суспільства, реалізації прав і свобод громадян, захищеність життєво важливих їх прав і свобод, соціальних інтересів українського суспільства від внутрішніх загроз і зовнішнього втручання.

Останнім часом, як свідчить статистика, усе активніше проявляється деградація соціально-економічного розвитку агломерацій, що негативно позначається на:

- стані національної безпеки країни;
- якості головної продуктивної сили суспільства;
- продуктивності праці;
- якості вироблених товарів і послуг.

У цих умовах украй важливим є розробка відповідного механізму, реалізація якого сприяла б створенню належних умов щодо забезпечення населення агломерацій відповідними об'єктами та якісними послугами. При цьому важливо, щоб підприємства, які функціонують на території агломерацій, були зацікавлені не лише у забезпеченні працездатного населення повноцінними робочими місцями, а й брати активну участь у розбудові необхідної

інфраструктури. Йдеться про соціально-домінантний розвиток територій агломерацій (сукупність економічних, соціальних, політичних, духовних, еволюційних процесів, що розгортаються в суспільстві, головною ідеєю (домінантою) яких є пріоритетність вирішення соціальних завдань, досягнення передусім соціальних цілей розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню різних аспектів забезпечення соціальної безпеки, у тому числі агломерацій, присвячено свої роботи багато науковців у числі яких Аверін А., Данільян О., Демиденко Г., Долішній М., Дорогунцов С., Куклін А., Куницький Р., Новіков О., Скуратівський В. та інші.

Проте ще недостатньо висвітленими залишаються питання формування соціальної безпеки в умовах посилення впливу як внутрішніх, так і зовнішніх загроз, не враховані причини виникнення факторів небезпеки та особливості прояву взаємозв'язків між ними, які впливають на стан соціальної небезпеки.

Мета статті. Метою статті є розкриття організаційних й економічних складових механізмів, реалізація яких сприятиме подоланню соціальних загроз і забезпеченню соціальної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Соціально-домінантний розвиток агломерацій характеризується значним впливом глобалізації економіки, вирівнюванням соціальних нормативів, за допомогою яких вирішуються наступні завдання, а саме:

- нормативне забезпечення формування та використання бюджетних і позабюджетних фінансових ресурсів на соціальні потреби;

- державна підтримка розвитку соціальної сфери агломерацій та забезпечення соціальної безпеки;

- надання соціальної допомоги різним категоріям населення, що зазнали негативного впливу загроз;

- розроблення та реалізація державних соціальних програм тощо.

Розвиток суспільного виробництва підпорядковується головній меті – найбільш повному задоволенню постійно зростаючих потреб усіх членів суспільства. Статистика свідчить, що чим вищими є темпи соціального розвитку, тим динамічніше змінюються людські потреби, структура життєвих благ, покликаних їх задовольняти та забезпечувати всебічний і гармонійний розвиток кожної особистості.

Саме цьому сприяє соціальний розвиток та досягнення соціальної безпеки, які істотно впливають на вирішення основних соціально-економічних завдань. З підвищенням добробуту населення подальшого розвитку набувають ті сфери економічної діяльності, в які закладені духовні блага, споживання різного роду послуг. Останнє знаходить своє відображення у збільшенні їх ваги у загальній масі життєвих благ. Розширення асортименту життєвих благ забезпечує розвиток соціально-орієнтованих видів економічної діяльності.

Зростання соціально-економічного значення послуг обумовлюється глибокою трансформацією характеру праці в агломераціях, де поєднується фізична і розумова праця, сільськогосподарська і промислова. Світова практика стверджує, що чим більшої масі робочої сили соціальна сфера забезпечить відповідний кваліфікаційний рівень і чим глибшим буде його загальнотеоретичний фундамент, тим вищими будуть темпи оволодіння робочою силою новими трудовими функціями, новими

технологіями та новою технікою, що в кінцевому результаті позитивно позначиться на виробництві товарів і послуг [4; 5].

Наразі в агломераціях спостерігається поглиблення суспільного поділу праці на базі інноваційної моделі розвитку, ускладнюються виробничі зв'язки, які вимагають від кожного учасника процесу виробництва послуг глибоких знань, що все активніше перетворюються у фактор подальшого прискорення соціально-економічного прогресу.

Поступовий перехід соціальної сфери до нових, переважно ринкових умов розвитку, зумовлює істотні зрушення в методологічних підходах до наукового обґрунтування механізму забезпечення соціальної безпеки. Формування останньої опосередковується дією певних економічних законів, які відображають об'єктивні, істотні, необхідні та постійно встановлювані взаємозв'язки і взаємозалежності, що формуються в процесі виробництва, розподілу та споживання матеріальних благ і послуг.

Соціальна спрямованість розвитку економіки агломерацій логічно впливає з необхідності загальної соціалізації економічної системи, оскільки саме всебічний розвиток людини, задоволення її потреб, як зазначалось вище, є метою економічного прогресу країни. Вона реалізується через урахування інтересів населення щодо піднесення рівня соціально-економічного розвитку агломерацій, пріоритетності вирішення соціальних проблем і через реалізацію права всіх громадян на вільний вибір місця і сфери прикладання своєї праці. Соціальна спрямованість розвитку агломерацій вимагає:

- інтенсивного розвитку соціальної інфраструктури, особливо в сільських населених пунктах;

- збереження здоров'я населення через зниження екологічного навантаження на певні території;

- формування раціональної системи розселення;

- збільшення місткості ринку праці через створення додаткових робочих місць на діючих і новостворених підприємствах [6].

Соціальний розвиток, соціальна безпека сприяють сталому розвитку агломерацій щодо досягнення збалансованості економічної, соціальної та екологічної складових господарської діяльності. Щоправда, в сучасних умовах він можливий лише на основі кардинальної перебудови техніко-технологічного переозброєння виробництва, інтенсивного розвитку наукомістких галузей, екологізації усіх сфер суспільного життя. Основна ідея сталого соціально-економічного розвитку агломерацій полягає у:

- забезпеченні раціонального природокористування;

- відтворенні ресурсної бази соціально-економічного виробництва;

- реструктуризації господарського комплексу агломерацій у зв'язку з новими економічними та соціальними умовами;

- ефективному використанні трудового та виробничого потенціалу тощо [7; 8].

Отже, рівень соціальної безпеки агломерацій, до речі, як і держави в цілому, залежить від:

- стану забезпеченості потреб населення у матеріальних, фінансових, кадрових та інших ресурсах;

- структури соціально-економічного комплексу;

- рівня завершеності технологічних циклів тих виробництв, що визначають соціальну спеціалізацію певних територій, спричиняють необхідність радикальних структурних перетворень.

Практика свідчить, що лише через структурні зміни та підвищення конкурентоспроможності послуг можна сприяти зміцненню соціальної безпеки досліджуваної території, її входженню до системи світових господарських зв'язків як рівноправного партнера.

Останнім часом, як свідчить статистика, в Україні в цілому погіршились показники як сталого розвитку, так і соціальної безпеки. В умовах економічної кризи багато підприємств зупинилось у тому числі у сфері послуг. Низький рівень виробництва, інвестицій, високий рівень безробіття зумовлюють зменшення можливостей для боротьби із соціальними загрозами.

Складна ситуація з наповненням бюджетів сіл, селищ, міст районного значення, що входять до складу агломерацій, разом з іншими чинниками створює соціальну загрозу їх розвитку. На це також впливають і надмірне технічне навантаження на довкілля, високий рівень забруднення останнього. Особливо значний негативний вплив на стан соціальної безпеки мають:

- неузгодженість соціального, економічного, містобудівного та екологічного аспектів розвитку населених пунктів і прилеглих територій (агломерацій);

- надмірна концентрація населення і виробництва у великих містах;

- уповільнений розвиток більшості середніх і малих міст, селищ і сільських населених пунктів;

- "ексцентричне" територіальне розташування більшості обласних центрів, недостатній розвиток у центрах внутрішньо-обласних систем розселення об'єктів соціально-культурного обслуговування населення прилеглих територій і транспортних зв'язків, що не дає змоги забезпечити створення для кожного громадянина рівних умов доступу до цих об'єктів;

- недостатній рівень розвитку соціальної та інженерно-транспортної інфраструктури населених пунктів, які входять до складу агломерацій [9; 10].

І це при тому, що Україна характеризується достатньо значними показниками наявного соціально-економічного потенціалу, ефективне використання якого могло б не лише забезпечити соціальну безпеку, а й стабільно зростаючий соціально-економічний розвиток агломерацій. До позитивних характеристик потенціалу нашої країни (можливості чого, на жаль, ще недостатньо й неефективно використовуються) варто віднести:

- вигідне геополітичне розташування України в центрі Європи, на перетині комунікаційних зв'язків "Захід-Схід", "Південь-Північ";

- достатньо сприятливі природно-кліматичні умови;

- розвинений інтелектуальний та науково-технічний потенціал;

- наявність потужної багатогалузевої соціальної бази;

- розвинену мережу населених пунктів;

- наявність територій з високим рівнем соціально-економічного розвитку;

- розвинену інженерно-транспортну інфраструктуру та значну її щільність;

- унікальний історико-культурний, туристичний та рекреаційний потенціал.

Для того щоб досягти належного використання цих можливостей ми підтримуємо точку зору Казюка Я. стосовно того, що для забезпечення соціальної безпеки та сталого розвитку територій необхідно:

- підвищити роль місцевих податків і зборів шляхом розширення їх переліку та встановлення ефективного податкового адміністрування. Це, на думку названого автора, дозволить при мінімальних затратах забезпечити максимальні надходження до місцевих бюджетів;

- удосконалити розподіл податків і зборів між державними і мінімальними бюджетами та оптимізувати систему перерозподілу доходів між різними рівнями місцевих бюджетів шляхом внесення змін до податкового та бюджетного законодавства;

- запровадити ефективну модель формування власної дохідної бази місцевих бюджетів;

- привести систему оподаткування у відповідність із пріоритетами державної політики соціально-економічного розвитку країни;

- створити сприятливі умови для легального та ефективного функціонування реального сектору економіки, для забезпечення соціальної безпеки [11].

З метою поліпшення соціальної безпеки на територіях агломерацій доцільно здійснювати жорстке регулювання містобудівного розвитку з першочерговою реструктуризацією соціальної бази та екологічним оздоровленням територій, з регламентацією містобудівного розвитку із стимулюванням розбудови

сучасної соціальної бази та стабілізацію технічних (технологічних) навантажень тощо.

Наразі в умовах епідемії коронавірусу однією з соціальних проблем виступає безпека у сфері послуг. До речі, "безпека" це значно ширше поняття, аніж, скажімо, охорона здоров'я та життя. Безпека – це ще і охорона майна, цінностей, багажу, обладнання тощо. Безпека, скажімо, сфери послуг – це широкий спектр питань, пов'язаних із хворобою, поширенням ВІЛ-інфекції та епідемій, тероризмом, військовими конфліктами, криміногенною ситуацією, злочинністю, різними формами насильства тощо.

А це значить, що держава має займатись безпекою об'єктів сфери послуг з урахуванням фактора ризику виникнення соціальних, природних і технічних катастроф та інших надзвичайних ситуацій. При цьому слід мати на увазі і те, що у зв'язку з євроінтеграцією України розширюються контакти представників нашої країни з фахівцями інших держав. У багатьох випадках це позитивно позначається на показниках соціально-економічного розвитку країни завдяки доступу до новітніх технологій та їх використання; до європейських і світових ринків тощо. Щоправда в Україні при цьому мають бути впроваджені відповідні міжнародні норми, зокрема ті, що визначені в "Основоположних принципах сталого просторового розвитку Європейського континенту", що були ухвалені Конференцією міністрів, відповідальних за територіальний розвиток у Ганновері (Німеччина, 2000 р.), в Європейській хартії регіонального планування. В цих документах зазначається, що досягненню соціальної безпеки сприяє розвиток соціальної сфери. Разом із тим зазначається, що зростання добробуту населення (важливого показника соціальної безпеки) досягається лише за умови реалізації механізму розвитку

соціальної сфери, який включає сукупність інновацій в усіх сферах життєдіяльності людини; використання технологічних систем, інформаційно-комунікаційних технологій і пов'язаних з ними суспільних змін (рис.).

Основні складові механізму забезпечення соціальної безпеки	Виявлення недоліків впливу механізму на забезпечення соціальної безпеки
	Забезпечення соціальних галузей необхідними ресурсами, сприяння активізації недержавного ресурсного забезпечення
	Формування відповідних цілей для забезпечення соціальної безпеки
	Сприяння активному використанню знань, інформації та новітніх технологій для забезпечення соціальної безпеки
	Приведення у відповідність до інноваційних вимог інтелектуального потенціалу суспільства, вертикаль "наука – освіта – виробництво"
	Формування системи структурних пріоритетів, організаційно-інституційного, організаційно-інституціонального режиму
	Створення фізичного середовища інновацій, системи соціалізації, освіти, фінансові основи діяльності
	Забезпечення адаптації до зовнішнього контенту інноваційних перетворень
	Необхідність реформування соціальної сфери, передусім її організаційно-економічної складової

Рис. Основні складові механізму забезпечення соціальної безпеки

Інноваційність як основа соціальної безпеки – це єдино можливий шлях розвитку України. Натепер у високорозвинених країнах близько 80% приросту ВВП забезпечується саме за рахунок практичної реалізації нових знань. Тому в подальшому розвитку нашої країни особливу увагу слід приділяти впровадженню перш за все в галузі соціальної сфери інноватики. Сфера послуг, як і вся економіка

знань, має активно впроваджувати новітні досягнення науки і техніки. А це, в свою чергу, потребує постійного нарощування освітнього, інтелектуального та науково-технічного потенціалу суспільства.

Іншими словами, соціальний розвиток у контексті формування соціальної безпеки має бути спрямований на забезпечення генерації нових знань, нових технологій, які в найкоротший час стають інноваціями, знаходять безпосереднє впровадження у виробництво.

Результати нашого аналізу свідчать, що під впливом прогресу знань змінюються характеристики багатьох видів сервісу, а це впливає на соціальну безпеку. Зникає уявлення про несумісність гуманітарних та інших нетехнічних знань з технікою і технологією. Ті, хто раніше були лише споживачами знань, нині стають їх виробниками. Наука і технологія, які раніше зосереджувались у вузькому сегменті господарювання, нині поширюються на всі сфери діяльності без винятку. Наразі навіть, скажімо, на рівні домогосподарств усе активніше використовуються послуги побутового сервісу, освіти, послуги психолога щодо сімейних відносин. Розвиток і поширення наукових знань, інновацій все активніше стає неодмінним атрибутом сьогодення агломерацій [12; 13].

Важливе значення в забезпеченні соціальної безпеки надається визнанню відповідальності кожного закладу, організації як перед суспільством у цілому, так і перед працівниками організації, які мають відігравати роль соціальних захисників, виявляти лояльність до працівників агломерацій, створювати в організації атмосферу, що сприяє розкриттю здібностей працюючих, використовуючи при цьому такі методи роботи з людьми, які забезпечували б їх задоволення здійснюваною роботою. І тут велика роль відводиться взаємовигідному

співробітництву наукових організацій і соціальної сфери, що є необхідною умовою не лише сталого інноваційного розвитку, а й запорукою соціальної безпеки.

Важливим чинником останнього є і залучення іноземних технологій до розвитку соціальної сфери. Проте, як засвідчує світовий досвід, це може бути ефективним лише за тих умов, коли паралельно відбуватиметься залучення прямих іноземних інвестицій чи створення спільних підприємств, тобто коли відбувається співпраця вітчизняних підприємств із зарубіжними компаніями, великими науковими та фінансовими структурами, коли створюються міжнародні інноваційні центри, технопарки. Такий підхід, як свідчить статистика, забезпечує високі показники соціально-економічного та людського розвитку.

Хоча Україна за якістю життя значно поступається розвиненим країнам світу та Європи, проте у зазначеному контексті треба бачити в нашій країні й паростки нового. Серед останнього – створені технопарки, інкубатори інноваційного підприємництва, бізнес-центри і центри трансферу технологій, які стимулюють просування в економіку нових досліджень, технологій, обладнання та інвестицій.

Все це свідчить про те, що у соціальній сфері агломерацій відбуваються значні зміни, спрямовані на гарантування соціальної безпеки як суспільства в цілому, так і жителів агломерацій [14; 15]. Основними показниками останнього є:

- забезпечення постійного зростання життєвого рівня населення;
- досягнення оптимального балансу між конкурентоспроможністю виробництва та створенням нових робочих місць;

- сприяння економічному зростанню та забезпеченню зайнятості громадян;
- розробка нових довгострокових програм соціального розвитку спільно з бізнес-структурами;
- розширення державного фінансування соціальної сфери та соціального розвитку;
- здійснення пільгового довгострокового кредитування перспективних проектів соціально-економічного розвитку з частковим чи повним фінансуванням на основі державно-приватного партнерства.

Все це сприяє формуванню "держави розвитку". Остання можлива лише тоді, коли забезпечуються стабільно високі темпи економічного зростання і структурних змін в економічній системі, збереження та примноження людських, фінансових та інших ресурсів як агломерацій, так і країни в цілому. За цих умов "держава розвитку" перетворюється на "державу-партнера" для кожної людини, населення в цілому.

Висновок. Існуючий механізм соціального розвитку, що гарантує соціальну безпеку, вирізняється ступенем втручання держави в соціальне життя суспільства та систему соціального захисту громадян, рівнем забезпеченості свободи соціального вибору в різних верствах населення агломерацій, впливом соціальних процесів на економічне життя країни. Держава застосовує заходи щодо стабілізації та поліпшення ситуації в соціальній сфері. Зрозуміло, що коли розподіл у суспільстві забезпечується ринковими механізмами, то неможливо досягти сталої економічної системи. Адже ціновий механізм неспроможний подолати наслідки провалів ринку [16]. З іншого боку, якщо держава повністю бере на себе утримання соціальної сфери, то

може виникнути проблема "утриманства", що не забезпечує ефективність розподілу ресурсів. У цих умовах важливо керуватися принципом: заохочувати конкурентні відносини там, де це доцільно, і зберігати державний контроль там, де це є необхідним.

Отже, створюючи умови для розвитку соціальної сфери, держава тим самим вирішує й інші проблеми, зокрема пов'язані з ефективністю використання ресурсів, більш повне задоволення суспільних потреб. Соціальна сфера стає активним виробником знань, які потім поширюються на всі сегменти економіки, відкриваючи перед нею нові перспективи зростання, підвищення якості та ефективності, визначає соціально-економічне майбутнє не лише агломерацій, але і країни в цілому. При цьому механізм забезпечення соціальної безпеки має бути направлений на:

- створення нових робочих місць, зниження рівня безробіття та відтоку молоді в інші країни;

- підвищення якості робочої сили. Наразі практично всі країни світу відчувають гостроту проблеми нестачі висококваліфікованих працівників;

- поглиблення партнерських взаємодій і взаємовідносин між наукою, освітою, владою, приватним і суспільним секторами економіки при розробці та реалізації стратегії та програм соціально-економічного розвитку агломерацій;

- стимулювання діяльності підприємств щодо впровадження ними інноваційних технологій у виробничі процеси;

- реалізацію наукоємних і високотехнологічних проєктів екологічно безпечних і спрямованих на ресурсозбереження;

- активне впровадження нових прогресивних форм організації виробництва (кластерів, технологічних платформ, індустріальних парків);

- подальше залучення малого і середнього підприємництва у процеси спрямовані на забезпечення соціальної безпеки тощо.

Все це, на наш погляд, сприятиме прискоренню поліпшення безпекових умов життєдіяльності населення як агломерацій, так і країни в цілому.

Список використаних джерел

1. Благодарний О.І. Агломерації Донецької області / О.П. Благодарний, І.О. Коршикова, Є.А. Плужникова // Економічний вісник Донбасу. – 2015. – №2(40). – С. 23-28.

2. Дубровин П.И. Агломерации городов (генезис, экономика, морфология) / П.И. Дубровин // Вопросы географии. – Вып. 45. – М.: Географгиз, 1959. – С. 23-36.

3. Лесечко М.Д. Методологічні підходи до управління розселенням / М.Д. Лесечко // Регіональна політика України: наукові основи, методи, механізми: Наукові доповіді міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 21-23 травня 1998 р. – В 3-х частинах. – Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 1998. – Частина 2. – С. 43-51.

4. Россоха В. Розвиток сільських територій України в умовах децентралізації управління: стан, проблеми, перспективи / В. Россоха, М. Плотнікова // Економічний дискурс. – 2018. – Вип. 4. – С. 41–53.

5. Самофатова В.А. Сталий розвиток агропродовольчої сфери регіону: теорія, методологія, управління: монографія / В.А. Самофатова; Одеська національна академія харчових технологій. – Одеса: Астропринт, 2018. – 312 с.

6. Антонов А.В. Державна політика сталого соціально-економічного розвитку сільських територій як умова зростання якості життя сільського населення: теоретико-методологічні засади та практичні аспекти: монографія / А.В. Антонов. – Донецьк : Юго-Восток, 2012. – 379 с.

7. Куценко В.І. Соціальний вектор економічного розвитку: монографія / В. І. Куценко; під наук. ред. Б.М. Данилишина; НАН України, Рада по вивченню продуктивних сил України. — К. : Наук. думка, 2010. — 736 с.
8. Прадун В.П. Сталий розвиток регіональних агропромислових комплексів: монографія / В.П. Прадун; НАН України, Об'єднаний інститут економіки. – К.; 2005. – 256 с.
9. Гайдучок Т.С. Інформаційні інновації у веденні автоматизованого обліку суб'єктів господарювання / Т.С. Гайдучок, В.А. Киян // Нові інформаційні технології управління бізнесом. Збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції, 21 лютого 2018 р. – К.: Спілка автоматизаторів бізнесу, 2018. – С. 49-55.
10. Куценко В.І. Соціальна сфера: реальність і контури майбутнього (питання теорії і практики) / В.І. Куценко; за наук. ред. Б.М.Данилишина ; НАН України, Рада по вивченню продуктивних сил України. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2008. – 817 с.
11. Казюк Я.М. Проблеми формування ефективного механізму міжбюджетного регулювання в Україні та шляхи їх вирішення / Я.М. Казюк // Економіка та держава. – 2009. – №1. – С. 100-102.
12. Куценко В.І. Теоретико-методологічні засади соціального розвитку села: євроінтеграційний аспект / В.І. Куценко, О.В. Гаращук; Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України». – К.: «Імекс-ЛТД», 2017. – 92 с.
13. Цибуляк В.Я. Інституційні засади сільського розвитку в Україні: науково-прикладний аспект: монографія / В.Я. Цибуляк; Національна академія аграрних наук України, ДУ «Інститут економіки прогнозування НАН України». – К.; 2014. – 272 с.
14. Головінов О.М. Соціально орієнтована ринкова економіка як модель соціальної держави / О.М. Головінов // Економіка та держава. – 2007. – №2. – С. 10-12.
15. Бутенко А.П. От социальной ориентации экономики к ликвидации эксплуатации / А.П. Бутенко // Реформы вчера, сегодня, завтра. – 1999. – № 3. – С. 7-15.
16. Горбатенко В.П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть: монографія / В.П. Горбатенко. – К.: Академія, 1999. – 340 с.

References

1. Blahodarnyyi, O.I., Korshykova, I.O. & Pluzhnykova, Ye.A. (2015). Ahlomeratsiyi Donets'koyi oblasti [Agglomerations of Donetsk region]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*, No. 2(40). pp. 23-28 [in Ukrainian].
2. Dubrovin, P.I. (1959). Aglomeratsii gorodov (genezis, ekonomika, morfologiya) [Agglomeration of cities (genesis, economics, morphology)]. *Voprosy geografii*, Issue 45, pp 23-36 [in Russian].
3. Lesechko, M.D. (1998). Metodolohichni pidkhody do upravlinnya rozselennyam [Methodological approaches to resettlement management]. Regional policy of Ukraine: scientific bases, methods, mechanisms: Scientific reports of the international scientific-practical conference, May 21-23, 1998. In 3 parts. Lviv: Institute for Regional Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Part 2, pp. 43-51 [in Ukrainian].
4. Rossokha, V. & Plotnikova, M. (2018). Rozvytok sil's'kykh terytoriy Ukrayiny v umovakh detsentralizatsiyi upravlinnya: stan, problemy, perspektyvy [Development of rural areas of Ukraine in the conditions of decentralization of management: state, problems, prospects]. *Ekonomichnyi dyskurs*, Issue 4, pp. 41–53 [in Ukrainian].
5. Samofatova, V.A. (2018). Stalyy rozvytok ahroprodovol'choyi sfery rehionu: teoriya, metodolohiya, upravlinnya: monohrafiya [Sustainable development of agro-food sphere of the region: theory, methodology, management: monograph]. Odesa: Astroprynt [in Ukrainian].
6. Antonov, A.B. (2012). Derzhavna polityka staloho sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku sil's'kykh terytoriy yak umova zrostannya yakosti zhyttya sil's'koho naselennya: teoretyko-metodolohichni zasady ta praktychni aspekty: monohrafiya [State policy of sustainable socio-economic development of rural areas as a condition for increasing the quality of life of the rural population: theoretical and methodological principles and practical aspects: monograph]. Donetsk: Yugo-Vostok [in Ukrainian].
7. Kutsenko, V.I. (2010). Sotsial'nyy vektor ekonomichnoho rozvytku: monohrafiya [Social vector of economic development: monograph]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
8. Pradun, V.P. (2005). Stalyy rozvytok rehional'nykh ahropromyslovykh kompleksiv: monohrafiya [Sustainable development of regional agro-industrial complexes: monograph]. Kyiv [in Ukrainian].
9. Hayiduchok, T.S. & Kyyan, V.A. (2018). Informatsiyni innovatsiyi u vedenni avtomatyzovanoho obliku sub'yektiv hospodaryuvannya [Information innovations in automated accounting of business entities]. New information technologies of business management. Collection of abstracts of

the All-Ukrainian scientific-practical conference, February 21, 2018. Kyiv: Union of Business Automators, pp. 49-55 [in Ukrainian].

10. Kutsenko, V.I. (2008). Sotsial'na sfera: real'nist' i kontury maybutn'oho (pytannya teorii i praktyky) [Social sphere: reality and contours of the future (questions of theory and practice)]. Nizhyn: Aspekt-Polihraf [in Ukrainian].

11. Kazyuk, Ya.M. (2009). Problemy formuvannya efektyvnoho mekhanizmu mizhbyudzhetnoho rehulyuvannya v Ukrayini ta shlyakhy yikh vyrishennya [Problems of forming an effective mechanism of intergovernmental regulation in Ukraine and ways to solve them]. *Ekonomika ta derzhava*, No.1, pp. 100-102 [in Ukrainian].

12. Kutsenko, V.I. & Garashchuk, O.V. (2017). Teoretyko-metodolohichni zasady sotsial'noho rozvytku sela: yevrointehratsiynny aspekt [Theoretical and methodological principles of rural social development: European integration aspect]. Kyiv: Impeks-LTD [in Ukrainian].

13. Tsybulyak, V.Ya. (2014). Instytutsiyni zasady sil's'koho rozvytku v Ukrayini: naukovo-prykladnyy aspekt: monohrafiya [Institutional principles of rural development in Ukraine: scientific and applied aspect: monograph]. Kyiv [in Ukrainian].

14. Holovinov, O.M. (2007). Sotsial'no oriyentovana rynkova ekonomika yak model' sotsial'noyi derzhavy [Socially oriented market economy as a model of the welfare state]. *Ekonomika ta derzhava*, No.2, pp. 10-12 [in Ukrainian].

15. Butenko, A.P. (1999). Ot sotsial'noy oriyentatsii ekonomiki k likvidatsii ekspluatatsii [From the social orientation of the economy to the elimination of exploitation]. *Reformy vchera, segodnya, zavtra*, No.3, pp. 7-15 [in Russian].

16. Horbatenko, V.P. (1999). Stratehiya modernizatsiyi suspil'stva: Ukrayina i svit na zlami tysyacholit': monohrafiya [Strategy for modernization of society: Ukraine and the world at the turn of the millennium: a monograph]. Kyiv: Akademiya [in Ukrainian].

PEOPLE'S VETO: THEORY ISSUES

Haruta Vasil Fedorovich,

Department of Constitutional Law and Comparative Law

Faculty of Law

Uzhhorod National University

Abstract.

The publication examines the doctrinal foundations for the forms of direct democracy and the existing problems of the people exercising their power through the use of popular vetoes. On the basis of the historical perspective of the analysis of the European legislation in this field, ways of improvement of the Basic Law of Ukraine have been proposed.

Established, despite the small and contradictory support of thinkers of the ancient world and the Middle Ages on the need to recognize the right of the people to repeal the legislative acts of the representative bodies of the state, this idea received significant development precisely in the era of modern times, when the proclamation of democracy is accompanied by the establishment of parliamentarism fell into the common people. It proved that the essence of such judgments was that modern democracy is based on the idea of popular sovereignty, that is, the need to create a system of state-legal relations that would ensure the primacy of law in all spheres of public relations and enable the people to exercise their right to be the source and basis state power precisely through various forms of political participation in the state administration of the country, one of which is the people's veto.

Certainly, the views of thinkers in support of the people's veto boil down to the fact that the right to limit state power is recognized as an inalienable, natural human right that belongs to them from birth. Therefore, the people's veto is one of the means pertaining to the system of checks and

balances, and therefore helps not only the normal functioning of public authorities by exercising control over the actions of their representatives, but also directly exercising power by the people, thereby contributing to the principle of popular sovereignty.

It is established that today the practice of using forms of direct democracy is far ahead of theoretical developments in this field. This is a very big issue, but at the same time there are many gaps and contradictions in the possibility of constitutionally securing new forms of direct democracy.

Keywords: forms of direct democracy, referendum, people's veto, constitution, constitutionalism.

Introduction. The institute of people's veto exists in many countries: Denmark, Italy, and Switzerland. It also exists in certain states of the United States, such as New York. At the same time, the citizen of Ukraine does not have any tools to exercise the influence on the government, except for the elections, since the procedure for signatures collection for holding an all-Ukrainian referendum on a popular initiative is complicated in the extreme.

In Ukraine, there is no clear mechanism for the exercise of power, except for holding regular elections. Once people have voted in the election, they cannot exert any influence on key issues for the country's life which is unacceptable. The citizens of Ukraine should decide themselves on key issues in our country. Consequently, passivity in political life results in lower living standards, higher utility tariffs and other crises in the state.

With this in mind, the aim of the publication is determined by the necessity to prepare the conceptual apparatus for the consideration and argumentation, framing of the notion and essence of the people's veto. In

this regard, we shall analyze theoretical approaches to the definition of such an institution in terms of constitutional and legal science.

1. 1. The doctrinal foundations of the category of “direct democracy”.

Renowned French thinker G. Vedel wrote: “Obviously, the greatest identification of the governing and the governed is effected in direct democracy, when the people themselves, without mediators, resolve all issues related to public affairs, whether it is law-making, administrative management or the administration of justice when everyone fully acts as the governing and the governed. But it is no less obvious that such a system is inapplicable in a modern state regardless of its size. Nevertheless, direct democracy remains the ideal that will inspire the organization of competencies that the governing will have to delegate to the governed”²⁰.

However, this rather pessimistic view can be counterbalanced by L. Shypilov’s opinion on direct democracy, who notes that access to this ideal leads to the convergence of “pure” direct forms of exercise of power with the professional activities of governmental agencies. The state of mass political participation can be ensured only with the constant interaction of the representative form in all its forms with the direct institutions of exercising people’s rule can the permanent legitimation of the delegated power, the bilateral communication between the people and their representatives²¹.

S. Avakyan rightfully notes: “The problems of the people’s power never lose their relevance due to a number of reasons: the Constitutions proclaim that power belongs to the people, therefore, it is necessary to clarify

²⁰ Ковлер А.И. Исторические формы демократии: проблемы политико-правовой теории. С. 101-102.

²¹ Шипілов Л. М. Народовладдя як основа демократичної держави: Монографія. Харків: Видавництво “ФІНН”, 2009. С.100

its essence and the ways of its implementation; to what extent the people's power is really implemented by the people or it is only given the opportunity to form bodies to which the powers of public power are vested; how effectively the people's power is as a practice and as a scientific category”²².

The ideological basis of the people's power is the people's sovereignty, i.e. the supremacy of the people's power, which is actually exercised in the interests of the people. The idea of the people's sovereignty has played an extremely important role in the development of society, in the formation of democratic foundations of political life in various countries²³.

In this regard, V. Tkachenko notes that democracy presupposes the establishment of the state and its organs' accountability to the people, which logically entails a legal obligation of the state to act in respect of society, each of its members only within the limits of the law²⁴.

It should be noted that direct democracy in the state legal system “ensures the control and accountability of representative bodies to their constituents and limits its arbitrariness”²⁵. In other words, direct democracy is a specific mechanism, an institution within a democratic regime, that balances the exercise of power through representative democracy²⁶.

²² Авакьян С. А. Народовластие как совокупность институтов непосредственной и представительной демократии: проблемы эффективности. Российское государственное управление. 2014. № 2. С. 4.

²³ Колодій А. Народовладдя як основа представницької демократії / А. Колодій, В. Копейчиков, М. Цвік. Укр. право. 1995. № 1 (2). С. 14.

²⁴ Загальна теорія держави і права / За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. С. 389.

²⁵ Конституционное право государств Европы. М.: Волтерс Клувер, 2005. С. 112.

²⁶ Шмелев, А. В. Понятие референдума как правового института. Защита субъективных прав. Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2005. С. 267-274; Мальцев, А. Е. Основы конституционно-правового института «референдум». «Черные дыры» в Российском законодательстве, 2009, № 4, с. 21-24; Крылов Б. С. Институт референдума в России и за рубежом. Российский юридический журнал, 2009, № 4, С. 95-101; Трыканова, С. А. Организационно-правовые основы проведения местного референдума как института непосредственной демократии: теория и практика. Государственная власть и местное самоуправление, 2011, № 7, с. 23-26; Референдум как институт непосредственной демократии: Аналитическое Управление Совета Федерации. Государственная власть и местное самоуправление, 2007, № 6, с. 11-23.

Among all institutions of direct people's power in the constitutional law of modern democratic states, the concept of direct democracy is most consistent with the institutions of people's veto (abrogative referendum), institutions of revocation and dissolution. It is precisely these institutions that, as a rule, stipulate higher requirements for voter turnout, for counting the voting results, etc. However, they are not widespread in the world. Nevertheless, the most widespread constitutional-legal institutions of "direct democracy" (referendum, people's law-making initiative, and especially elections) are very close in character to the institutions of representative democracy (it is admissible to make public-power decisions by a minority of registered voters, without the parties' mediation, etc.)²⁷

This combination ensures, on the one hand, the effective governance of social and political life and, on the other hand, the implementation of the people's sovereignty and the principle of democracy²⁸.

2. People's veto as the fundamental institution of direct people's power. It is worth noting that legal science has not yet developed a consistent approach to the content of the concept "people's veto". Thus, in the context of studying the content and form of the people's veto, to fully understand the phenomenon, it is necessary, first of all, to elucidate its main meaning and connotations.

The very term "veto" itself comes from the Latin word "veto", which means "I forbid". In the primary sense, it concerned the authority of one of the members of an elected body who decides to prevent such body from acting²⁹. The Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language

²⁷ Руденко, В. Н. Конституционно-правовые проблемы прямой демократии в современном обществе [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юр ид. наук : 12. 00.02. Екатеринбург, 2003. С. 14.

²⁸ Конституционное право зарубежных стран : учебник / Н. В. Мишина, А. Р. Крусян, Д. Я. Гараджаев и др. Харьков : Право, 2015 . 848 с. с.247

²⁹ The Encyclopedia Americana. Danbury, Conn.: Grolier Incorporated, 1996. 30 s.

fixes the term “veto” in the following meaning – final or conditional prohibition, which is imposed by the supreme state authority on the decision of a subordinate body, as well as the right of a member of any organ to prohibit making decisions on which he/she disagrees³⁰.

In addition, modern explanatory dictionaries interpret the category “veto” in the following main meanings: 1) in the state bourgeois law – the final or conditional prohibition imposed by the supreme state authority on the decision of a subordinate body; 2) in international law – the right of a member of any organ consisting of representatives of different states to prohibit a decision with which he/she disagrees³¹; 3) prohibition or suspension of the enactment of a legislative body (parliament or one of its chambers) by a supreme authority or head of state³².

The Legal Dictionary defines “veto” as an oral or written prohibition imposed on any decision by an authorized body or person; in law – an unconditional or conditionally restricted prohibition imposed by one authority on the rulings of another; 2) in modern states – an act that terminates or does not allow the enactment of any organ’s decision³³.

D. Kovryzhenko believes that: “The veto institute in the modern sense has evolved from J. Locke and S. Montesquieu’s concept of the division of power into legislative, executive and judicial. This concept, augmented by the principle of checks and balances, was first established at the constitutional level in the United States”³⁴.

³⁰ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. с.124-125

³¹ Словник української мови : в 11 т. / [ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін.]. К. : Наукова думка, 1970–1980. Т. 1. с. 344.

³² Політологічний енциклопедичний словник / упорядник В. П. Горбатенком; За ред. Ю.С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенька. 2-е вид., доп. і перероб. К.: Генеза, 2004. с. 69–70.

³³ БОЛЬШОЙ ЮРИДИЧЕСКИЙ СЛОВАРЬ. [Автор и составитель: Борисов А.Б.] М.: Книжный мир, 2010. С.80

³⁴ Ковриженко Д. С. Институт вето: зарубіжний досвід, національне законодавство і практика, пропозиції. Київ : Лабораторія за конодавчих ініціатив, 2009. с.10

For reference, the Encyclopaedic Dictionary of Law offers the following definition: “veto” (lat. veto – I forbid) – an act envisioned in the constitutions of a range of countries, which stops or forbids the enactment of laws and other legal acts (decisions) of certain bodies (officials). A distinction is made between an absolute (substantive) and a relative (conditionally limited) veto. The absolute veto is manifested, inter alia, in the right of the head of state to finally reject a law adopted by parliament. With a relative veto, the head of state’s refusal to authorize the law only suspends the latter's entry into force. The parliament may then override the head of state’s veto by re-voting for the law. This often requires qualified majority voting. Another classification singles out general and private (selective) veto. The first one means the rejection of the act as a whole, and the second one means the rejection of its individual parts. The veto is not only an important legal means of influencing legislative activity in a country, but also one of the procedural forms that is practiced by the UN Security Council³⁵.

According to another academic source, the people’s veto in individual countries (in particular the one envisaged by article 89 of the Swiss Constitution) is an institution of direct democracy, a type of rejection referendum, a referendum held at the initiative of voters (a certain number of signatures must be collected for this purpose) in order to cancel an act already ratified by the parliament³⁶.

According to A. Bahniak, from the etymology's point of view, the term “veto” has several semantic meanings, but all of them are reduced to the following: prohibition of enacting laws or other acts of law-making

³⁵ Великий енциклопедичний юридичний словник [авт.-уклад. Шемшученко Ю. С.]. Київ: Юридична думка, 2007. с. С.74.

³⁶ Кураков Л.П., Кураков В.Л., Кураков А.Л. Экономика и управление, финансы и право. (улучшенное). Словарь - справочник. Москва, Чебоксары: Вуз и школа, 2004. с. 56.

adopted by the legislative body, the subject to whom such authority has been granted. At the same time, the scholar notes that even in the modern sense, the power of veto does not relate only to the head of state, because despite the fact that in most countries of the world it is the President who has the power to veto legal acts adopted by the legislature, citizens of the state (people) concerned may also act as veto subjects³⁷.

Thus, drawing a parallel between the head of state's veto power and the veto power of citizens, it can be concluded that the said institutions have a unifying meaning, which consists in the fact that the exercise of the mentioned right by the mentioned subjects is a manifestation of their participation in the legislative process of the country, thus predetermining their correlation.

However, according to I. Zharovska, the implementation of the "people's veto" institution is problematic and is conditioned by the existence of the veto of the President as the Head of State, the activities of the Constitutional Court and the insufficient level of legal education, legal consciousness and legal culture of ordinary citizens who can act as marionettes in the hands of undemocratic elites³⁸.

In turn, we fully share the opinion that the people's veto is only a form of a referendum, and the Ukrainian people are legally educated and politically active enough to participate in the governance of their country, in particular, to abolish laws that, in their opinion, are unfair. At the same time, the author emphasizes that a cancellable popular referendum requires legislative recognition in Ukraine and will promote the expansion of legal forms of citizens to participate in the exercise of public power. The scholar

³⁷ Багряк А. С. До проблеми визначення поняття "вето Президента". Бюлетень Міністерства юстиції України. 2015. № 5. с.72

³⁸ Жаровська І. М. Інститут народної ініціативи – шлях формування відкритої влади. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2010. № 3. с. 30

also notes that the disadvantage of the referendum as a form of direct democracy is that the people cannot continuously and quickly solve pressing issues, therefore it is important to research elections as an opportunity for people and society to influence via representatives the adoption of state and legal decisions by representative bodies³⁹.

Conclusions. Thus, it can be argued that the people's veto is a generalized legal category which is understood in the scientific literature as the institution of direct democracy, which enables the people to resolve all issues related to public affairs without mediators, including in the field of legislation, administration and justice. Therefore, the people's veto is a direct form of implementation of the principle of people's power, which enables people not only to form bodies of state power, giving them certain powers and authority, and in the future to remain an outside observer of their activities, but also directly actively implement the people's will in the state, thus realizing the idea of people's participation in the exercise of power. Thus, the people's veto has a pronounced instrumental value, as its purpose is not only to deter the branches of power from illegal decisions and actions that are contrary to the people's will, but also to translate the idea of people's sovereignty into reality.

Drawing a parallel between the head of state's veto power and the veto power of citizens, it can be concluded that the said institutions have a unifying meaning, which consists in the fact that the exercise of the mentioned right by the mentioned subjects is a manifestation of their participation in the legislative process of the country, thus predetermining their correlation.

³⁹ Зарічний О. А. Участь громадськості у здійсненні публічної влади: теоретико-правове дослідження : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук : 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень; Міністерство освіти і науки України, Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2017. с. 109

References:

1. Авакьян С. А. Народовластие как совокупность институтов непосредственной и представительной демократии: проблемы эффективности. Российское государственное управление. 2014. № 2. С. 4-8.
2. Багряк А. С. До проблеми визначення поняття "вето Президента". Бюлетень Міністерства юстиції України. 2015. № 5. С. 70-79.
3. Белов Д.М. Проблеми реформування державної влади в умовах нової парадигми українського конституціоналізму. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». Випуск 19. Ужгород. 2012. с. 65-69.
4. Большой юридический словарь. [Автор и составитель: Борисов А.Б.] М.: Книжный мир, 2010. 848 с.
5. Великий енциклопедичний юридичний словник [авт.-уклад. Шемшученко Ю. С.]. Київ: Юрична думка, 2007. 990 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
7. Жаровська І. М. Інститут народної ініціативи – шлях формування відкритої влади. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2010. № 3. С. 23–30.
8. Загальна теорія держави і права / За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. 2008. 511с.
9. Зарічний О. А. Участь громадськості у здійсненні публічної влади: теоретико-правове дослідження : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук : 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Міністерство освіти і науки України, Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2017. 229 с.
10. Ковлер А.И. Исторические формы демократии: проблемы политико-правовой теории. М., 2009. 411 с.
11. Ковриженко Д. С. Інститут вето: зарубіжний досвід, національне законодавство і практика, пропозиції. Київ : Лабораторія законодавчих ініціатив, 2009. 60 с.

12. Колодій А. Народовладдя як основа представницької демократії. Укр. право. 1995. № 1 (2). С. 14-16.
13. Конституционное право государств Европы. М.: Волтерс Клувер, 2005. 688 с.
14. Конституционное право зарубежных стран : учебник / Н. В. Мишина А. Р. Крусян, Д. Я. Гараджаев и др. Харьков : Право, 2015. 848 с.
15. Крылов Б. С. Институт референдума в России и за рубежом. Российский юридический журнал. 2009. № 4. С. 95-101.
16. Кураков Л.П., Кураков В.Л., Кураков А.Л. Экономика и управление, финансы и право. (улучшенное). Словарь - справочник. Москва, Чебоксары: Вуз и школа, 2004. 1288 с.
17. Мальцев, А. Е. Основы конституционно-правового института «референдум». «Черные дыры» в Российском законодательстве. 2009. № 4. с. 21-24.
18. Політологічний енциклопедичний словник / упорядник В. П. Горбатенком; За ред. Ю.С. Шемчученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенька. 2-е вид., доп. і перероб. К.: Генеза, 2004. 735 с.
19. Референдум как институт непосредственной демократии: Аналитическое Управление Совета Федерации. Государственная власть и местное самоуправление. 2007. № 6. с. 11-23.
20. Руденко В. Н. Конституционно-правовые проблемы прямой демократии в современном обществе [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юр ид. наук : 12. 00.02. Екатеринбург. 2003. 36 с.
21. Словник української мови : в 11 т. / [ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін.]. К. : Наукова думка. 1970–1980. Т. 1. 631 с.
22. Трыканова, С. А. Организационно-правовые основы проведения местного референдума как института непосредственной демократии: теория и практика. Государственная власть и местное самоуправление. 2011. № 7. с. 23-26.
23. Шипілов Л. М. Народовладдя як основа демократичної держави: Монографія. Харків: Видавництво «ФІНН». 2009. 216 с.
24. Шмелев А. В. Понятие референдума как правового института. Защита субъективных прав. Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2005. С. 267-274.

25. Byelov Dmytry, Hromovhcuk Miroslava. The constitution of the state in the context of its functions. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2017. № 4. S. 41-49.
26. Byelov Dmytry. Ochrana ľudských a občianskych práv a slobôd advokácie na Ukrajine. ĽUDSKÉ PRÁVA VČERA A DNES PÔVOD A VÝZNAM ĽUDSKÝCH PRÁV A ICH OCHRANA V PRÁVNEJ TEÓRII I PRAXI : Medzinárodná vedecká konferencia „Banskobystrická škola právnych dejín“ 3. ročník (Univerzita Mateja Bela, Právnická fakulta BANSKÁ BYSTRICA, 15. – 16. marca 2017). S. 15-19.
27. The Encyclopedia Americana. Danbury, Conn.: Grolier Incorporated, 1996. 30 s.
28. Holonič, J., Khymynets, V., Tsymbolynets, H.I.: Labor migration of Ukrainians and its importance for development of family relations and social sphere of Ukraine, 2019, IN: Clinical Social Work and Health Intervention. - Roč. 10, č. 3 (2019), s. 15-23, ISSN (print) 2222-386X ISSN (online) 2076-9741, Registered in: WoS

ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА В КОНТЕКСТІ КОНЦЕПЦІЇ НУШ

УДК 376+37.01

Воротинцева О.О.,

завідувач ресурсного центру підтримки інклюзивної освіти

Закарпатського ІППО

Анотація

У роботі розглянуті зміни у системі освіти щодо впровадження інклюзії у контексті Концепції Нової української школи. Показано, що інклюзивна освіта стосується реформи суспільства і є незворотною, а також те, що інклюзивну освіту та якість освіти не можна розглядати як окремі питання.

Ключові слова: *інклюзивна освіта, Концепція Нової української школи, Концепція розвитку інклюзивної освіти, [діти з особливими освітніми потребами](#), соціальна модель розуміння особливостей, безбар'єрність середовища, Профіль інклюзивних учителів.*

Анотация

В работе рассмотрено изменения в системе образования, которые относятся к внедрению инклюзии в контексте Концепции Новой украинской школы. Показано, что инклюзивное образование касается реформ общества и является необратимым, а также то, что инклюзивное образование и качество образования невозможно рассматривать по-отдельности.

Ключевые слова: *инклюзивное образование, Концепция Новой украинской школы, Концепция развития инклюзивного образования, дети с особыми образовательными потребностями, социальная модель понимания особенностей, безбарьерность среды, Профиль инклюзивных учителей.*

Annotation

Institutional framework of inclusiveness implementation in the context of the Conceptual Principles of the New Ukrainian School is observed in the article. It is shown that inclusive education is integral and irreversible one and concerns the whole society.

It is also stated that the quality of education and inclusive education can not be regarded separately.

***Key words:** inclusive education, children, special educational needs, Profile of inclusive teachers, the Concept of education.*

Вступ

Постановка проблеми. Державна політика в галузі освіти постає як невід'ємна складова утвердження і забезпечення державою прав і свобод людини та їх гарантій. З часом погляди на освіту зазнають еволюції: змінюються місія, мета та цілі освіти, концептуальні підходи до реалізації права на освіту; з'являються нові, більш ефективні концепції розвитку освіти.

Актуальність теми дослідження. У цивілізованому світі все частіше наголошують на нових, більш ефективних концепціях «для усіх» (тобто інклюзивних концепціях). У закладах освіти – це *спільне навчання всіх дітей*, їх спільне перебування в комфортному середовищі. В останні десятиліття одним з основних напрямків реформування освіти в Україні виступає ідея запровадження інклюзії у всі підсистеми освіти, це і визначає актуальність дослідження.

Виклад основного матеріалу

В Україні на державному рівні інституційно визначено впровадження інклюзії у Концепції розвитку інклюзивної освіти, прийнятої у 2010 році[3]. Метою Концепції було визначення пріоритетів державної політики у сфері освіти в частині забезпечення конституційних прав і державних гарантій дітям з особливими освітніми потребами (ООП), здійснення комплексної реабілітації таких дітей, набуття ними побутових та соціальних навичок, розвиток здібностей, втілення міжнародної практики щодо збільшення кількості закладів освіти з інклюзивним навчанням, готових до надання освітніх послуг дітям з ООП.

Реалізація Концепції потребувала внесення змін до чинних нормативно-правових актів в частині впровадження інклюзивного навчання дітей з ООП в закладах освіти. Висвітлення особливостей даного процесу за період 2010-2020 років є **метою дослідження**.

У 2016 році була прийнята Концепція Нової української школи (НУШ) [2], засади якої скеровуються на удосконалення національної системи у відповідності

з потребами часу та адаптаційними вимогами освітніх інституцій Європейського Союзу (ЄС).

У вищевказаних інституційних документах прописані майже всі засади інклюзії в українській освіті. Зокрема йдеться про *універсальне освітнє середовище*, в якому кожна дитина відчуває себе безпечно і творчо, **особистісно орієнтоване навчання**, в якому може реалізуватися кожна дитина незалежно від її можливостей. Дітям з особливими потребами була надана можливість навчатися *разом з іншими* однолітками. При цьому використовувати індивідуальні програми розвитку із психолого-педагогічною та корекційно-реабілітаційною складовими. Також у Концепції НУШ *акцентується увага на педагогіці партнерства*, яка передбачає спілкування всіх учасників навчального процесу і командну взаємодію. Ще однією з ідей реформування освіти є *зменшення кількості інтернатів*, з якою важко погодитися.

У серпні 2017 року Кабінет Міністрів України (КМУ) ухвалює Національну стратегію з реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки, а також План заходів з виконання її першого (підготовчого) етапу (2017—2018 роки) [7]. Другий етап Стратегії (2019-2024 роки) передбачає, що кожна область реорганізовує свої інституції згідно того плану, розробленого на першому етапі. На третьому етапі (2025-2026 роки) передбачається аналіз реалізації перших двох етапів. Все частіше лунає термін «деінституціалізація», який вживають, коли йдеться про розвиток освітніх, медичних, соціальних та реабілітаційних послуг для дітей та їхніх сімей у громадах. Завдяки цьому потреба в інтернатних закладах поступово зникає. До переліку осіб з ООП з дуже високою ймовірністю потраплятимуть діти, які були реінтегровані в сім'ю, громаду із закладів інституційного догляду. На сайті «Нової української школи» [5] констатується, що щорічно кількість дітей, охоплених інклюзивним навчанням збільшується на 30%.

Необхідно зазначити, що, наприклад, європейські, а також деякі азійські держави (наприклад, Японія) моделювали майбутнє освітньої системи як взаємодію і взаєморозвиток масової та спеціальної освіти. Тому інклюзивний проект в освіті реалізувався у цих країнах не за рахунок системи спеціальної освіти у вигляді її поглинання масовим утворенням, а шляхом її збереження й

одночасного вибудовування у структурі масової освіти через реорганізацію ще однієї, паралельній основній, системи спеціальної освіти. Спеціальні освітні установи закривали тільки тоді, коли у населення зникала в них потреба. У цих країнах спеціальні школи розглядають як цінний ресурс досвіду, напрацювань, спеціалістів, на який, наразі, є попит в закладах освіти, де впроваджено інклюзію. Просто їх закрити – нераціональне використання ресурсів.

У Концепції НУШ наголошується на *універсальному дизайні в освіті*, вимогах до освітнього середовища, для навчання всіх дітей. Коли цього недостатньо – доцільно говорити про *розумне пристосування*. Змістове наповнення цього терміну прописано Законом України «Про освіту». Понятійний апарат інклюзивної освіти, відповідно до Закону України «Про освіту» та доповнень до нього, включає [8]:

- інклюзивне навчання - система освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників;
- інклюзивне освітнє середовище - сукупність умов, способів і засобів їх реалізації для спільного навчання, виховання та розвитку здобувачів освіти з урахуванням їхніх потреб та можливостей;
- особа з особливими освітніми потребами - особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту;
- універсальний дизайн у сфері освіти - дизайн предметів, навколишнього середовища, освітніх програм та послуг, що забезпечує їх максимальну придатність для використання всіма особами без необхідної адаптації чи спеціального дизайну;
- розумне пристосування - запровадження, якщо це потрібно в конкретному випадку, необхідних модифікацій і адаптацій з метою забезпечення реалізації особами з особливими освітніми потребами конституційного права на освіту нарівні з іншими особами;
- корекційно-розвиткові послуги (допомога) - комплексна система заходів супроводження особи з особливими освітніми потребами у процесі

навчання, спрямованих на корекцію порушень шляхом розвитку особистості, її пізнавальної діяльності, емоційно-вольової сфери та мовлення;

- психолого-педагогічні послуги - комплексна система заходів з організації освітнього процесу та розвитку особи з особливими освітніми потребами, що передбачені індивідуальною програмою розвитку та надаються педагогічними працівниками закладів освіти, інклюзивно-ресурсних центрів, іншими фахівцями;

- психолого-педагогічний супровід - комплексна система заходів з організації освітнього процесу та розвитку дитини, передбачених індивідуальною програмою розвитку.

У новому Законі України «Про повну загальну середню освіту» [9] визначено учасників освітнього процесу і включено до їх числа асистентів дітей (у разі їх допуску відповідно до вимог частини сьомої статті 26 цього Закону). За роботу в інклюзивних класах (групах) чітко встановлена доплата - 20 відсотків.

Аналіз освітньої політики в Україні показує, що вона формується у відповідності до міжнародних стандартів. Навіть визначення з закону “Про освіту” говорять про те, що ми *поступово переходимо від медичної моделі розуміння особливостей до соціальної*.

Розпорядженням КМУ від 27 грудня 2017 року №1008-р затверджено план заходів із впровадження в Україні Міжнародної класифікації функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я (МКФ) та Міжнародної класифікації функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я дітей і підлітків (МКФ-ДП). Згідно з цими документами впродовж 2018 — 2019 років центральні органи виконавчої влади мали вжити відповідних заходів для впровадження МКФ та МКФ-ДП. МКФ має на меті визначити уніфіковану і стандартизовану мову та схеми опису станів здоров'я та станів, пов'язаних із здоров'ям. Воно впроваджує визначення компонентів здоров'я та деяких пов'язаних із здоров'ям компонентів добробуту (таких, як освіта та праця). МКФ відійшла від класифікації "наслідків захворювання" та стала класифікацією "компонентів здоров'я".

В освіті медична модель визначає ООП через наявність порушень розвитку чи стану здоров'я дитини. Основний напрям діяльності в рамках медичної моделі – надання корекційної чи медичної допомоги особі з ООП з метою зменшення

негативного впливу цих чинників. Особа з ООП при такому підході асоціюється з проблемою, що, найчастіше, веде до її ізоляції. У сучасному суспільстві на зміну медичній моделі приходять соціальна модель, яка стверджує, що причина проблеми – це не порушення розвитку особи чи стану її здоров'я, а це - *бар'єри у зовнішньому середовищі*, яке оточує особу.

Соціальна модель передбачає, що система освіти має бути більш гнучкою, здатною до забезпечення рівних прав на отримання освіти всіма дітьми без дискримінації. Підтримка даного вектору набула найвищої державної підтримки - Указом Президента України схвалено Національну стратегію розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі [4]. Національна стратегія розроблена на виконання ряду нормативно-правових актів у сфері реформування освіти, в тому числі й Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти "Нова українська школа" на період до 2029 року.

Для реалізації Концепції інклюзивного навчання та Концепції НУШ з 2017 року було створено систему інклюзивно-ресурсних центрів [6] - установ, що функціонують з метою забезпечення права дітей з особливими освітніми потребами віком від 2 до 18 років на здобуття дошкільної та загальної середньої освіти, в тому числі у закладах професійної (професійно-технічної) освіти та інших закладах освіти, які забезпечують здобуття загальної середньої освіти, шляхом проведення комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку дитини (далі - комплексна оцінка), надання психолого-педагогічних, корекційно-розвиткових послуг та забезпечення їх системного кваліфікованого супроводу. У кожному ІППО України з 2018 року створено новий структурний підрозділ – ресурсний центр підтримки інклюзивної освіти.

Перед ресурсним центром Закарпатського ІППО в контексті вищеперерахованих ідей та проблем стоїть ряд завдань, які ми реалізуємо через здійснення методичного та аналітичного забезпечення діяльності інклюзивно-ресурсних центрів; методичне забезпечення навчання та підвищення кваліфікації педагогічних працівників інклюзивно-ресурсних центрів, закладів освіти щодо навчання дітей з особливими освітніми потребами; інформаційно-просвітницьку роботу з підвищення рівня обізнаності громадськості про дітей з особливими

освітніми потребами, у тому числі з інвалідністю, у взаємодії з громадськими об'єднаннями, батьками (іншими законними представниками) дітей, закладами освіти шляхом організації та проведення лекцій, тренінгів, семінарів, вебінарів, поширення інформаційних матеріалів у засобах масової інформації тощо[1].

Нещодавно відбулося громадське обговорення проекту постанови КМУ про затвердження оновленого порядку організації інклюзивного навчання в школах, яке ініціювало Міністерство освіти та науки. Нова редакція направлена на вдосконалення механізму організації інклюзивного навчання учнів з ООП, що здобувають загальну середню освіту, надає додаткові можливості для дотримання прав осіб з ООП на освіту.

У квітні 2020 року *«Нова українська школа»* презентувала *Профіль інклюзивних учителів* [11] – *перелік знань, компетентностей і цінностей, якими має володіти вчитель, щоб забезпечити інклюзивне навчання*. Мета документа – надати концентровану інформацію про компетентності, ставлення, знання та вміння, необхідні всім вчителям, які працюють в інклюзивних умовах. Профіль розроблений навколо основних цінностей та рамок компетентності. Рамки компетентності складаються з трьох елементів: ставлення, знань та навичок. Певне ставлення чи віра вимагає певних знань або рівня розуміння і навичок, щоб застосувати ці знання в практичній ситуації.

Насамперед, Профіль розроблений як керівництво для проектування та впровадження програм інклюзивного навчання для всіх учителів. Тобто рамки компетентності необхідно враховувати при складанні освітніх програм для підготовки майбутніх педагогів та у системі післядипломної освіти, підвищення кваліфікації педагогічних працівників.

У травні 2020 року Міністерство освіти і науки України запропонувало для громадського обговорення [проект Професійного стандарту](#) [10] за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти». Професійним стандартом встановлюються єдині вимоги до вчителів закладів загальної середньої освіти всіх рівнів відповідно до кваліфікаційної категорії. Метою професійного стандарту є опис основних педагогічних функцій, встановлення єдиних вимог до загальних та фахових компетентностей вчителів закладів загальної середньої освіти, їх допуску до роботи

та умов праці. У переліку трудових функцій (професійних компетентностей за трудовою дією або групою трудових дій, що входять до них) проекту Професійного стандарту зазначено обов'язкову наявність інклюзивної компетентності вчителів.

Висновки

Концепція інклюзивної освіти реалізується в Україні вже 10 років. За цей період державна політика у системі освіти кардинально змінилася. Визнано, що інклюзивна освіта стосується реформи суспільства і є незворотною, а також те, що інклюзивну освіту та якість освіти не можна розглядати як окремі питання. Суспільство втрачає, якщо певна частина спільноти не залучена до активного та продуктивного життя, а інклюзивна освіта – це можливість самореалізуватися й отримати професію усім дітям, а, отже, - на рівні з іншими приносити користь державі та суспільству у цілому. Усі країни прагнуть працювати над створенням більш інклюзивних систем освіти. Кожен робить це різними способами, залежно від минулого та поточного контексту та власної історії. Власну історію інклюзивної освіти має й Україна.

Література

1. Деякі питання створення ресурсних центрів підтримки інклюзивної освіти та інклюзивно-ресурсних центрів: Постанова КМУ № 617 від 22 серпня 2018 р. [Електронний ресурс] / Законодавство України – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/617-2018-%D0%BF#n10>
2. Концепція НУШ. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт МОН України – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-kontseptsii-rozvitku-inklyuzivnogo-navchannya>
3. Концепція розвитку інклюзивної освіти Наказ МОН України №912 від 01.10.2010 р. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт МОН України – Режим доступу <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-kontseptsii-rozvitku-inklyuzivnogo-navchannya>
4. Національна стратегія розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі : Указ Президента України № 195/2020 від 25 травня 2020 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Президента України – Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/documents/1952020-33789>

-
5. **Онуфрик М.** Деінституціалізація. Як вчителі можуть допомогти адаптуватися дітям з інтернатних закладів [Електронний ресурс] / Проект для комунікації реформи «Нова Українська Школа». – Режим доступу : <https://nus.org.ua/view/deinstyutsializatsiya-yak-vchyteli-mozhut-dopomogty-adaptuvatysya-dityam-z-internatnyh-zakladiv/>
6. Положення про інклюзивно-ресурсний центр: Постанова КМУ № 545 від 12.07.2017 [Електронний ресурс] / Законодавство України – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/545-2017-%D0%BF>
7. Про Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017 - 2026 роки та план заходів з реалізації її I етапу : Розпорядження КМУ N 526-р від 9 серпня 2017 р. [Електронний ресурс] / Інформаційно-правова та комунікаційна платформа для бізнесу LIGA:ZAKON – Режим доступу: https://ips.ligazakon.net/document/view/KR170526?an=1&ed=2017_08_09
8. Про освіту: Закон України №2145-VIII від 02.04.2020 [Електронний ресурс] / Законодавство України – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
9. Про повну загальну середню освіту: Закон України №463-IX від 16.01.2020 [Електронний ресурс] / Законодавство України – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20>
10. [Проект Професійного стандарту](#) за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти». [Електронний ресурс] / Офіційний сайт МОН України – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-dlya-gromadskogo-obgovorennya-proyekt-profstandartu-za-profesiyami-vchitel-pochatkovih-klasiv-zzso-vchitel-zzso>
11. *Профіль інклюзивних учителів.* [Електронний ресурс] / Проект для комунікації реформи «Нова Українська Школа». – Режим доступу: <https://nus.org.ua/articles/profil-inklyuzyvnyh-uchyteliv-shho-vony-mayut-znaty-ta-vmity/>
12. Holonič, J., Implementation of the association agreement between Ukraine and the EU in the context of the transformation of the European Union, Investments,
-

Technical Regulations, Migration, Unshadowing of the Economy, Monograph, Uzhgorod
– 2018, ISBN 978-617-7404-59-9.

Відомості про автора:

Прізвище, ім'я та по-батькові: Воротинцева Олена Олександрівна

Місце роботи: Закарпатський ІППО

Посада: завідувач ресурсного центру підтримки інклюзивної освіти

E-mail: vorotyntsevaoo@zakinppo.org.ua

Контактний телефон: 050 -542-26-55

**ДІАЛЕКТНА ОСНОВА ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІХ
АНТРОПОНІМІВ У РОМАНАХ МИРОСЛАВА ДОЧИНЦЯ /
DIALECTAL BASIS OF THE PROPER NAMES OF THE
LITERARY HEROES IN THE NOVELS BY MYROSLAV
DOCHYNETS**

УДК 811.161.2'373.2 423

Вегеш А. І.

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови

ДВНЗ “Ужгородський національний університет”

orcid.org/0000-0003-0430-2447

Vehesh A. I.

Candidate of Philology,

Associate Professor of the Ukrainian Language

Department Uzhhorod National University,

Uzhhorod, Ukraine; orcid.org/0000-0003-0430-2447

Вегеш А. І. Діалектна основа літературно-художніх антропонімів у романах Мирослава Дочинця. Статтю присвячено дослідженню літературно-художніх антропонімів з діалектною основою, що функціонують у творах сучасного закарпатського письменника Мирослава Дочинця. Подається опис найменувань персонажів, визначається їх інформаційний потенціал, роль у

сюжетному розгортанні, адже літературно-художні антропоніми є засобами творення образів, що реалізують свої різнопланові потенції відповідно до жанрових особливостей твору, авторських планів і уподобань читача. З'ясовано, що джерелом творення назв персонажів творів Мирослава Дочинця є традиційна карпатоукраїнська антропонімія.

Ключові слова: антропонім, апелятив, діалект, літературно-художній антропонім, регіональний антропонімікон, розмовний варіант.

Vehesh A. I. DIALECTAL BASIS OF THE PROPER NAMES OF THE LITERARY HEROES IN THE NOVELS BY MYROSLAV DOCHYNETS. The article is devoted to the research of the proper names of the literary heroes with a dialectal basis, which function in the works of contemporary Transcarpathian writer Myroslav Dochynets. The article also gives a description of the names of characters, determines their informational potential, their role in the plot deployment, because proper names of the literary heroes are means of creating images, that realize their diverse potencies in accordance to the genre features of the work, the author's plans and preferences of the reader. It is revealed that the source of creation of the names of characters in the works by Myroslav Dochynets is traditional Carpatho-Ukrainian anthroponymy.

Key words: proper name, appellative, dialect, proper name of the literary hero, regional anthroponymicon, spoken version.

У лексичному складі кожної мови, у тому числі й української, власні назви займають особливе місце. Це цілком закономірно,

оскільки в житті суспільства антропоніми відіграють важливу роль. Вони тісно пов'язані з історією народу, з його культурою.

Свідчення антропоніміки безцінні для історії мови: у них збереглися сліди зниклих слів, які були б назавжди втрачені, – фонетичні, словотвірні, семантичні та інші мовні явища.

Антропонім як елемент мови має безпосередній зв'язок з духовною культурою народу й сягає далекої історичної глибини. У власній назві закодована пам'ять століть, у ній закладена така велика інформація, яку сучасні методи дослідження ще не дозволяють виділити повною мірою [6, с. 76]. “Ім'я – це коштовний нематеріальний дарунок, що засвідчує духовне багатство батьків, усвідомлення ними глибини духовних витоків рідної культури”, – писав Л. Белей [2, с. 5]. “Імена – частка нашої історії й сучасності (мови, культури, релігії, вірувань, праці, побуту, соціального становища людей, їх світогляду тощо)”, – зазначав І. Трійняк [8, с. 6].

У системі українських власних найменувань, що склалася протягом минулих віків, відображено всі аспекти народного життя на різних історичних етапах. Тому антропоніми є одним із важливих джерел для дослідження мови, історії, матеріальної й духовної культури нашого народу. Відповідно вивчення регіонального антропонімікону, у тому числі і літературно-художнього, належить до актуальних завдань сучасної ономастики.

Як відомо, онімна лексика відіграє важливу роль у художньому тексті, де формується і розвивається поетичний словник української мови, народжується символічне значення лексем, усталюються асоціативні зв'язки слів, характерні для мовно-національної свідомості [5, с. 302]. Власне ім'я персонажа, якому відводиться особлива роль у

реалізації творчого задуму письменника, виступає невід’ємним елементом літературно-художнього тексту. Тому дослідження функціонально-стилістичних особливостей літературно-художніх антропонімів у художніх творах сучасних письменників – одна з важливих проблем ономастики.

Вивченню української літературної антропоніміки присвятили свої праці відомі ономасти: Ю. Карпенко, М. Карпенко, Л. Белей, М. Мельник, Л. Масенко, Г. Лукаш, Т. Гриценко та ін. Літературно-художні антропоніми з творів закарпатських письменників досліджують науковці С. Жила, О. Лавер, Л. Прокопович О. Чижмар, Л. Щока та ін.

Ми дослідили назви літературних героїв у романах М. Дочинця “Лис у винограднику”, “Вічник. Сповідь на перевалі духу”, “Криничар. Діярюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії”, “Горянин. Води Господніх русел”, “Світован. Штудії під небесним шатром”, “Мафтей. Книга, написана сухим пером”, звернули увагу на метафоричність назв романів автора, дослідили румунський слід у літературно-художньому ономастиконі романів М. Дочинця.

Метою нашої статті є дослідження літературно-художніх антропонімів з діалектною основою з романів закарпатського письменника, лауреата Шевченківської премії Мирослава Дочинця. Літературно-художні антропоніми є засобами творення образу, що реалізує свої різнопланові потенції відповідно до жанрових особливостей твору, авторських планів і уподобань читача; наше завдання – описати літературно-художні антропоніми, в основі яких відчитується діалектна лексика.

В одному зі своїх інтерв'ю Мирослав Дочинець зізнається, що у зрілому віці “відкрив... магію українського слова”. Допомогали йому в цьому як класики української літератури, так і фольклор. Саме у народній творчості “проявляються містичні речі: що давніше слово, що більше воно було у користуванні нашими предками, то сильніша його дія на читача. Я розкошую в цій лексиці, відроджую її, оживляю. І вона сама стає живою водою прози” [4]. З цієї народної криниці і “виплили” назви багатьох літературних героїв творів М. Дочинця. Зрозуміло, що опирається автор на світогляд українського народу й на літературні традиції його попередників. У творах Мирослава Дочинця знаходимо величезну кількість діалектизмів, що характерні для говірок Закарпаття. Це позначається і на специфіці ономастикону.

У романі “Криничар. Діяріюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії” літературно-художні антропоніми, що є назвами другорядних осіб, мають у своїй основі діалекти. Це легко довести на прикладах. Найстаріший із майстрів Галасів називався *Данило-Копач*. Криничар спочатку подумав, що назвали його так через “суху поставу, як надломлена тріска”, а з'ясувалося, що “з іншого дива – просто любив чоловік копати”. Він, “пригнутий перекопаними пластами”, “сторожував” криницю, де була не просто “файна” вода, а “золота”. Виявляється, що у назві Копач автор поєднав два характеристичні значення: 1) копач – ‘той, що копає’; 2) походить від місцевого апелятива копач – ‘коротка паличка’, ‘кіл в огорожі’ [9, с. 282].

Серед інших літературно-художніх антропонімів другорядних персонажів знаходимо цікаві назви, до багатьох із них подається авторське тлумачення. Інформаційний заряд має літературно-художній антропонім *Голодняк*. Носити таке ймення мав би бідний чоловік, який не має грошей на їжу. А М. Дочинець за допомогою цього оніма

характеризує вдачу персонажа-багатія, котрий був жадібний до грошей. Пор.: *“Пана Голодняка мали за найбагатшого чоловіка в Підкарпатській Гуцулії. Йому належали цілі спади горового лісу, тартаки, копальня з мармуром... Був той Голодняк таки голоден на гроші. І вони стікалися в його скрині, як повеневі струмочки в низинне річище. ...Вони, як вода, люблять текти руслом прямим і широким”* (3, с. 130). Як бачимо, доантропонімійна семантика літературно-художнього антропоніма розкриває характер героя. Підтвердженням слугує також дефініція до прізвища Голодняк із словника П. Чучки: антропонім походить від бойківського або загальноукраїнського апелятива голодняк – ‘вічно голодна людина’, ‘ненажера’ [9, с. 150]. Таке ж значення знаходимо у “Словнику закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району” І. Сабадоша: 1. ‘Дуже голодна людина чоловічої статі’. 2. *перен., зневаж.* ‘Той, кому весь час мало статків’ [7, с. 50].

Монастирський маляр *Жига* має назву, яка фіксується у словнику “Прізвищ закарпатських українців” П. Чучки, і означає ‘палити’, ‘пекти’ [9, с. 224]. Доонімне значення частково збереглося в цьому літературно-художньому антропонімі. Виготовляючи фарби, рами для ікон, маляр часто і варив, і пік (*“Розпалив під ним солому і, коли попіл розтопився на густу оливу, став з варішки поливати нею залізного пса”* (3, с. 3)).

Серед соціально значущих літературно-художніх антропонімів натрапляємо на назви, які складаються з апелятива та імені або прізвища героя з регіональними ознаками. Апелятив при цьому може вказувати на об’єктно-вікові характеристики персонажів (*дід Олекса, дід Оленько, баба Влена, вуйко Митро*), на соціальний стан (*жебрак Ладьо*), професію (*водовоз Гарашко, сторож Чопик, ковач Струк*,

майстер Рахунек, сотник Граб, ворожка Бумбаня), зовнішній вигляд, якісь вади (горбатий Пехньо, безногий Ладьо, горбун Земко, здоровило Шимон, чоловік-напівчоловіка Ілько Кривондя). Як бачимо, інформація про соціальний статус персонажа виражається апелятивом, а сам антропонім позбавлений соціальної значущості. Хоча літературно-художній антропонім Бумбаня вказує на зовнішній вигляд денотата, містить в основі діалектизм і походить від місцевого апелятива бумбаня – ‘насуплена жінка’ [9, с. 97].

Серед жіночих найменувань привертає увагу літературно-художній антропонім *Юлина Солома* – донька криничного майстра Петра Соломи. “А я пишуся Солома Юлина. А кличуся Юлка” (3, с. 154). Криничар закохався в Юлину. Його звертання до неї запозичені з народних джерел: *Юлино-Соломино, Юлино-Перлино, дівице Соломице*. Іноді він називає її *Юлька-шпулька*, та найчастіше – *Соломкою* (“Соломко, моя золота Соломко” (3, с. 166)). Онім Солома утворився від апелятива солома, назвисько таке отримали персонажі за схожість волосся з соломою (“Твердими солом’яними пасмугами стікало плечима волосся”; “чоловічище з такою ж копицею волосся” (3, с. 148)).

“Солодкою проскурою гіркого чужинського тривку” Криничара була Дора. У перекладі з грецької це ім’я означає ‘дар’, ‘дарунок’ [8, с. 134]. Вона й справді була дарунком долі для героя, але автор інакше розшифровує це ім’я (“Вона напrawdę була славною, як дора, котру в нашому краї дають з вином на причастя” (3, 294)). Тобто порівнює з проскурою. У словнику І. Сабадоша знаходимо: дора – ‘шматок проскури’ [7, с. 73].

У романі “Світован. Штудії під небесним шатром“ серед імен персонажів, що називають верховинський люд, теж знаходимо специфічні літературно-художні антропоніми: *Федьо, Ілько, Штефан, Беца, Йван, Митро, Юра, Рудьо*. Деякі з них мають особливі діалектні риси, що є характерними для називання закарпатців, і засобом творення українського регіонального колориту. Більшість із них виконують називну функцію, деякі характеризують персонажа. Наприклад, найменування **Рудьо** належить чоловікові, що з рудим волоссям (“*Рудьом покликався, бо у самого на голові ціла копиця горіла. ...Як-но увидів її, очі залилися, як волосся. Ніби за вогнем прийшов*” (5, с. 145)). Герой не просто Рудий, а Рудьо, як у закарпатців (напр.: *Вальо, Сеньо, Ільтьо* тощо).

На характер персонажів, їх мудрість іноді вказують апелятиви і прикладки: добрий Микула (“*Він вріс душею у свою землю. Вона йому помагає. Доброму чоловіку продовж, Боже, віку*” (5, с. 106)), мудряк Юра (“*Здоров, мудряку Юре! ...Що ви сього разу собі вигадали?*” (5, с. 88)), Ілько-розумака (“*Ілько-розумака се знав. Тому й притулив свою хижу до соляної скали*” (5, с. 42)). За словником І. Сабодоша, мудряк – ‘дуже акуратний, охайний чоловік, добрий господар, який у всьому намагається виділитися’ [7, с. 177]. У П. Чучки мудрак походить від бойківського апелятива ‘мудрагель’, ‘хитрун’ [9, с. 401]. А розумака – ‘розумник’, а також має зневажливе ставлення: ‘чоловік, який видає себе за розумника, а насправді не є таким’ [7, с. 320].

Автор по-різному називає діда Андрія, але всі назви також загальні: бродник світу (“*Я зачарований бродник світу. Світован*” (5, с. 61)), мандрівець (“*Я теж мандрівець, світован. Ношу свою материзну в душі*” (5, с. 215)), вічник (вічно блукає світом), цілитель (“*робив анализи, сходу ставив діагнози*”), родимець світу (“*Світован.*

Родимець світу. Чоловік, що позбувся свого фальшивого “я” (5, с. 221)).

Світован – людина з особливим даром, але автор ні разу не назвав його знахарем, хоч він лікує травами людей. Ми зафіксували назву баїльник (*“Баїльниками називав він характерників. Себе до них не відносив: “Вони зчаста слово з темноти беруть і виносять на світло, а я зі світла його несу в темноту. Від страждання – до терпіння. Від досвіду – до надії...” (5, с. 124)).* Отже, він той, хто несе світло надії іншим.

Назва баїльник у гуцульських говірках уживається зі значенням – ‘людина, яка лікує різними традиційними, немедичними засобами, переважно замовлянням’. Знахар-баїльник у своїй діяльності поєднував знання цілющих властивостей рослин та знання обрядових вербальних текстів (замовлянь). Ця категорія, до речі, є найпоширенішою та найпопулярнішою серед горян, оскільки, на думку бойків, баяли від усього: укусу гадини, хвороби, рожі, “злого ока”. Отже, поняття “баїльник є певною мірою універсальним, тому що поєднує в собі і знахаря, і ворожбита, і чарівника” [10]. Діалекти баяне і баяти (ворожіння, ворожити) знаходимо також у словнику І. Сабадоша [7, с. 21].

У книзі “Синій зошит” Мирослав Дочинець збере до купи “кристали днів світлящих” і вложить в уста карпатського старого, Вічника, Світована – того, хто “на дорогах світу світив собі та іншим”. У цій книзі є ще одне цікаве слово, яким можна назвати Світована – *світець*. Світець – палаюча скіпка, ‘старовинний пристрій для освітлення, що має вигляд підставки, в яку вставлялася скіпка’ [3, с. 1299] (*“Світець! Мідний кусник простенької служби. Мене вже тогди*

називали Світованом, обходчиком світу. І тепер, провалюючись у сон спасенний, позаздрив я на мить службі світця – дрібного смиренного носія світла і тепла” [3, с. 125]). Зрозуміло, що світець – дуже малий носій світла, але все одно – носій.

У романі “Вічник. Сповідь на перевалі духу” автор не експериментує з іменами та прізвищами закарпатців, він називає героїв звичними іменами, черпає з реальної антропонімії прізвища, прізвиська, імена. Серед імен роману виділяємо звичайні християнські імена: *Іван, Петро, Олекса, Юлина*, у деяких з них відчитуються закарпатські діалектні риси: *Нуцька* (“*Так, мовляв, і так, отруїлася Нуцька грибами*” (1, с. 210)), *Микула* (“*Так знав приказувати, заганяючи топір у поріг нової хижі, дереводіл Микула, Терчин няньо*” (1, с. 69)), *Терка* (“*А до Терки щосуботи несли мене через чотири села крила*” [1, с. 95]), *Ферко* (“*Вуй Ферко сидів на бервені і кутив піну*” [1, с. 60]).

Серед прізвищ натрапляємо на характерні для регіону називання. Апелятив при прізвищі вказує на професію, сімейний стан тощо: *професор Матіко, законник Гнот, сотник Скобал, знатний лікар Фединець, редактор Володимир Бірчак, дідо Гафич, дід Петро Стойка* та ін.

Ім’я відомого закарпатського розбійника *Миколи Шугая* фіксуємо ще у двох варіантах: регіональне звучання (“*...аби пантрувати Миколу Шугая (в селі його кликали Никола Сюгай) і його чорних хлопців*” (1, с. 111)), а також використання імені за угорським зразком. Сам герой зізнається: “*Я лише два слова знаю писати. В мадлярському війську більше не вчили... І він натужно вишкрябав під письмом: “Шугай Мікрос”*” (1, с. 115).

Серед багатьох імен, якими називають Вічника, є *Босоркун* – упир, ‘те саме, що вампір’ [3, с. 1509]. У словнику І. Сабадоша босоркун – ‘відьмак’ [7, с. 30].

Неабиякою таємничістю позначений онім *Той, що живе в Чорній Хащі*. На появі цього оніма позначилося табування і, “відповідно, заміна номінацій”. Подібні народні номінації демонологічного рівня трапляються у фольклорі, у “Лісовій пісні” Лесі Українки (*Той, що в скалі сидить*), у романі Любка Дереша “Трохи пільми, або На краю світу” (*Той, Хто Прихований Від Себе*). Чорна Хаща – це щось дуже далеке і темне, куди мало хто заходить, а той, хто там живе – дивний і теж темний. Вічник спілкується з природою, живе далі від людей, тому й отримав таке назвисько. Сам персонаж не вважає себе чаклуном, а частинкою природи.

У романах “Вічник” та “Світован” фіксуємо літературно-художній антропонім *Джеордже Вадаску*, який характерний для румунської антропосистеми. На перший погляд маємо звичайну румунську назву, що в тексті романів виступає національно значущим літературно-художнім антропонімом. Але глибше дослідження дає змогу зарахувати цей літературно-художній антропонім до тих назв, які вказують на заняття людини, її уподобання. Виявляється, що доонімне значення імені і прізвища є промовистим, це підтверджується текстом романів. А в основі прізвища – діалектний варіант.

Прізвище румунського травника характеристичне. Апелятив *вадаска* закарпатці запозичили з угорської мови. Вадас – ‘це той, хто полює, мисливець’, а вадаска – ‘власне процес полювання’ [7, с. 33]. Виходить, що герой “полював за травами”. Про це також читаємо у “Вічнику”: “...поважний *Джеордже* сідав на одну з кобилиць і

пускався в свої “вояжі де флор” – квіткові мандри. Ввечері вертався з притороченими до сідла пахучими торбами” (1, с. 126). Як бачимо, доонімне значення реального імені персонажа у романі запрацювало.

Вічник-Світован називає Вадаску *знатником*. Ми знаємо, що це одне з імен, яким називають головного героя роману “Вічник”. Знахар, знатник – ‘людина, що лікує різними немедичними засобами, а також займається чаклуванням’ [3, с. 469].

Ми вже звертали увагу, що головні герої Дочинцевих романів не мають традиційних назв, функціонують назви відапелятивного походження. Зрозуміло, що при відборі загальноживаного в суспільстві імені для художнього твору автор вдивляється в його етимологію. Імена центральних дійових осіб романів М. Дочинця мають глибокий підтекст, що свідчить про обдуманий вибір власного імені для персонажа. Це ми відстежуємо також у романі “Горянин. Води господніх русел”.

Твір названо за найменуванням головного героя. *Горянин* – звичайний чоловік, чиє життя минало в постійній праці, здебільшого спокійно, без особливих потрясінь. Люди в селі навіть не уявляють, що Горянин може мати якесь інше ім’я (“Горянин... хіба його якое інакше називають?” (2, с. 5), “Диви, Йва, Горянин міст кладе через Ріку. Та не впоперек, а вздовж” (2, с. 80). Здається, він і сам забув, як його звати. “Вдома називали його старим, а інші – Горянином. Як і діда Микулу. Як ще називати того, що заліз у гору, як червак у хрін, і гадає, що ліпшого дому немає” (2, с. 92). Така проста назва роману наштовхує потенційного читача на роздуми й асоціації, і саме ця асоціативна мотивація є надзвичайно актуальною.

Назви другорядних героїв роману є характерними для районів Закарпаття. Серед них виділяємо чоловічі імена (*Іван, Матій, Олекса, Петро, Тимко*) та жіночі (*Анна, Василина, Вірка, Гафія, Калина, Одоця*). Деякі з них вирізняються регіональними особливостями (*Йван, Микула, Влена*).

Дуже мало у М. Дочинця імен з емоційно-експресивними відтінками (*Анниця, Василюк, Гафка, Петрик*). Серед форм звертання до Бога виділяємо назву *Богонько*. Усі вони характерні для регіону, де відбувається дія. Фіксуємо також регіональні усічені форми звертання: *Йва, Васи*.

Герої Дочинцевих романів – Вічник, Світован, Мафтей – розуміються на травах. Але ні Вічника, ні Світована автор не називає зелейниками. А у романі “**Мафтей**. Книга, написана сухим пером” герой називає себе *травознаєм*, а ще *зелейником*: “Я зелейник. Трави Господні – мій хлібець. Моє ремесло” (4, с. 29); “А я, Мафтей Просвирник, зелейник із мукачівської заріки під Черник-горою...” (4, с. 347). Розумітися на травах Мафтея вчила мати, а її – баба Злота. “Всі береги, всі гаї, гори і й луговини були наші з матір’ю. Наші Господні ниви, наше жниво, яке обмінювалося на ярину. Лічництво давало сякий-такий приварок...” (4, с. 183). Назва *зелейник* походить від застарілого слова *зело*, що означає ‘зелень’ (зелені дерева, кущі, трави) [3, с. 457].

Мафтей має наймення *Відун*. У романі “Вічник” ми вже фіксували це слово, яке за походженням є давнім, має значення ‘віщун’, ‘пророк’, ‘людина, яка вгадувала майбутнє’ [3, с. 183]. А у романі “Мафтей” герой отримує таку назву тому, що бачить те, чого не бачать інші. “Ви, дідику, кажуть, і через повіки видите. Відун!” (4, с. 10). Пан бурмистр, шукаючи Мафтея, каже: “Мені потрібен чоловік із

видющими очима... – Кажуть, що ти бачиш на три лікті в землю” (4, с. 11). Такий дар бачити і знати більше за інших передався Мафтеєві від бабки Злоти, матері, монахів, “вітця-хащовика” та “напучувань печерника Аввакума”.

Крім цього, головний герой має й інші назви-апелятиви: *“Дейкують про мене: “бай, примовник, мудряк”, “вселюдний чоловік”, “тихо ходить, високо несеться”* (4, с. 93).

Назву *бай* М. Дочинець використовував у романі “Світован”, але там героя називали баїльником. Бай, баїльник, примовник – людина, яка лікує переважно замовлянням.

Сам герой про себе розповідає: *“Друге моє ймено, не наречене, а доточене людьми – Проскурник. Воно теж прийшло завдяки матері. Властиво – рукам її”* (4, с. 186). Мати Мафтея випікала проскури – ‘білий прісний хлібець особливої форми, що використовується в православному богослужінні’ [3, с. 1168].

Письменник підбирає літературно-художні антропоніми, які відповідають реаліям того часу і є цікаві своєю формою та внутрішнім змістовим наповненням. Як писав Л. Белей: “Якщо автор прагне, аби його герої сприймалися як реальні особи, він зобов’язаний дібрати персонажам реальні (за структурою) імена. Тому структура власних особових іменувань персонажів більшою чи меншою мірою мусить бути орієнтована на реальну антропонімію, на знання її мовним колективом” [1, с. 11].

У романі автор багато місця відводить для змалювання *Ружени* – коханої Мафтея. Як і Мафтей, Ружена мала надприродні здібності, була “даровитою віщівницею, майстринею чарів, володіла таємною силою над деревами”, вона вміла ворожити, тому притягувала темноту. Ім’я

Ружена, як тлумачить І. Трійняк, слов'янського походження: 'від ружа – троянда' [8, с. 314], уживане у болгар, чехів, тобто є запозиченим. Троянда (ружа) – цариця квітів. А Ружена була дуже красивою, звабливою. Юнак називає її княгинею, птицею-зовицею, жаданочкою, стріч-травою. А сама Ружена використовує також фольклорні назви: жриця-княжениця, птаха-ждаха. Мафтей згадував: "Вона була вершиною. І вершиницею. Яко своєї долі, так і моєї" (4, с. 239). Для нього вона була цілим світом. Недаремно він називав її такими ласкавими іменами: "Ружена... Мені наворожена... Моя мирносиця... Пташка-ждашка... Солоданька... Владичиця дум... Облюблениця... Красолька... Золотушка... Хупавка... Бабовка... Вродниця... Душка... Хорошуля... Драгота... Пестулька... Любка... Ладка... Горличка, що вилетіла з оселі мого серця, залишивши в нім порожнечу тиші" (4, с. 334). До деяких із них ми спробували знайти пояснення. Напр.: *Облюблениця* походить від дієслів 'облюбити – покохати, облюбовувати – вибирати собі що-небудь до смаку, до вподоби, до своїх бажань' [3, с. 809]; *Красолька* – красива, на наш погляд, а за тлумачним словником – зменшено-пестливе до красоля – 'однорічна декоративна рослина з розгалуженим стеблом і великими запашними квітками яскравого кольору' [3, с. 583]; *Золотушка* – 'багаторічна трав'яниста рослина з жовтими квітами, медонос' [3, с. 476]; *Хупавка* – діал. 'Гарна, ошатна жінка' [3, с. 576]; *Бабовка* – 'кукла, лялька' [7, с. 18]; *Вродниця* (вродливиця) – 'те саме, що красуня' [3, с. 206]; *Душка* – 1. 'Пестливе до душа'. 2. розм. 'Про людину з прекрасними рисами характеру // в пестливому звертанні до кого-небудь' [3, с. 333]; *Хорошуля* – 'красуня' [3, с. 1571]; *Пестулька* (пестунка) – 'та, кого надмірно пестять, якій догоджають, потурають у всіх бажаннях і примхах' [3, с. 941]; *Любка* – розм. 1. 'Кохана дівчина або жінка' // 'Коханка'. 2. 'Пестливе або

фамільярне звертання до дівчини або жінки' [3, с. 630]; *Ладка* (лада) – 'Давня язичницька богиня Сонця, злагоди, любові й достатку' [3, с. 603]; *Горличка* (горлиця) – 'ласкаве звертання до дівчат і жінок' [3, с. 254].

Ми зафіксували у романі низку літературно-художніх антропонімів, що є андронімними утвореннями: *Голоднячка*, баба *Кутачка*, тітка *Доромбаня*, *Марька Доромбатова*, *Обручарова Мокрина*, *Юрикова Оленка*.

На відміну від імен, прізвищевих назв у романі небагато. Вони різні за походженням, але є характерними для Закарпаття: *Желізний*, *Зеленяк*, *Ізай*, *Колодко*, *Обручар*, *Піняшко*, *Повшик*, *Сухан*, *Трусяк*. Майже всі вони зафіксовані у словнику "Прізвища закарпатських українців" П. Чучки. В основі цих прізвищ лежать місцеві апелятиви: *Обручар* – 'майстер, що виготовляє обручі' [9, с. 413]; *Піняшко* – дериват від карпатоукраїнського архаїзму пінязі – 'гроші' [9, с. 451]; *Повшик* – 'від діалектної назви гризуна повх, яка в різних говорах має дещо інші значення, як 'пільх', 'хом'як', 'вовчок', 'кріт', 'польовий щур', 'польова миша' [9, с. 457]; *Сухан* – 'худа людина' [9, с. 541]; *Трусяк* – 'співвідноситься з апелятивом трусь – кролик' [9, с. 560]. Як бачимо, специфічна закарпатська регіональна особливість прізвищ виявляється у значному використанні місцевих лексичних діалектизмів, у наборі архаїзмів та історизмів, у специфічних запозиченнях.

До деяких з них автор подає тлумачення, підтверджує етимологію, або іронізує. Наприклад, прізвисько *Голоднячка* не підходило до героїні, бо була вона товстенька, пишнотіла. "Якщо

комусь і підходять їх прозиви, то се не про Голоднячку. Натоптана жіночка бочечкою котилася довкола двох діж...” (4, с. 61).

Ми не знаємо, чому *Митро Желізний* має таке назвисько, але автор констатує: “Тому я й не суджу таких, як *Митро Желізний*. Він хоч і залізний нутром у тяготах, а такий же крихкий серцем, як і всі” (4, с. 87).

Регіонального походження прізвисько *Колодка* (“*Ти, Мафтейку, завітав би до Колодка, до ковача*” (4, с. 206)). Для карпатських говірок характерним є вживання апелятивів, що називають людину за заняттям, тому побутують прізвища і Ковач, і Коваль, і Колодка.

Як бачимо, у літературно-художніх антропонімах М. Дочинця відчутна карпатська автентика. Автор вдало використовує всі багатства нашої мови, поєднуючи літературне мовлення та розмовно-територіальне. Особливо органічно вплітаються в канву творів назви персонажів з діалектною лексикою. У таких назвах відчувається справжній «аромат часу та кольору», поєднання свого і чужого. Такі літературно-художні антропоніми виступають яскравим засобом вираження місцевого колориту.

Література

1. *Белей Л.* Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії. Ужгород, 2002. 176 с.
2. *Белей Л. О.* Ім'я дитини в українській родині; художник-оформлювач Артеменко. Харків: Фоліо, 2011. 283 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2005. 1728 с.

4. *Вергелес Тетяна*. Життя Вічника – це служіння людям, собі, вічності... <http://panorama-mukachevo.com/2012/02/06/16478/>
5. *Єрмоленко С. Я.* Нариси з української словесності (стилістика та культура мови). К.: Довіра, 1999. 431 с.
6. *Железняк М.* Світоглядний код слов'янської антропонімної лексики / Актуальні питання антропоніміки. К., 2005. С. 76-87.
7. *Сабадош І. В.* Словник закарпатської говірки с. Сокирниця Хустського району. Ужгород: Ліра. 2008. 426 с.
8. *Трійняк І. І.* Словник українських імен. К.: Довіра, 2005. 509 с.
9. *Чучка П.* Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник / [наук. ред. член-кор. НАН України В. В. Німчук]. Львів: Світ, 2005. 704 + XLVIII с.
10. <http://www.spadok.org.ua/boykivschyna/viduny-v-mifologichnyh-uyavlennyach-boykiv>

Джерела

1. *Дочинець М. І.* Вічник. Сповідь на перевалі духу. Мукачево: Карпатська вежа, 2011. 284 с.
2. *Дочинець М. І.* Горянин. Води господніх русел. Роман. Мукачево: Карпатська вежа, 2013. 311 с.
3. *Дочинець М. І.* Криничар. Діяріюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії. Мукачево: Карпатська вежа, 2012. 331 с.
4. *Дочинець М. І.* Мафтей. Книга, написана сухим пером. Роман. Мукачево: Карпатська вежа, 2016. 352 с.
5. *Дочинець М. І.* Світован. Штудії під небесним шатром. Роман-намисто. Мукачево: Карпатська вежа, 2014. 232 с.

6. *Дочинець М. І.* Синій зошит. Аркуші днів світящих. Мукачево:
Карпатська вежа, 2015. 184 с.

**ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ
СУСПІЛЬСТВІ ЯК ФАКТОР ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ**

УДК 339.923 (477):061.1

Шинкар Віктор Андрійович

кандидат економічних наук,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин
Ужгородського національного університету

Shynkar V.A.

PhD in economics,
Associate professor of the International Relations Department
Uzhhorod National University

Рошко Світлана Михайлівна

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин
Ужгородського національного університету

Roshko S.M.

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
Associate Professor of the Department of International Economic Relations
of Uzhhorod National University

Ердевді Юлія

Ігорівна

аспірант кафедри
міжнародних економічних відносин
Ужгородського національного університету

Erdevdi Yuliia

Postgraduate, Department of International Economic Relations,
Uzhhorod National University, Ukraine

*Анотація. У статті аналізується сучасний політекономічний стан
України в контексті реалізації Угоди про асоціацію з Європейським Союзом.*

Автори статті розглядають базові елементи ринкової системи, необхідні для макроекономічної стабілізації економіки, без вирішення яких неможливе проведення ефективних економічних реформ і трансформація України у структури ЄС, а також виокремлюють певні економіко-правові фактори, які стримують потенціал Угоди про асоціацію Україна – ЄС. Європейська інтеграція має залишатися основним вектором внутрішньої і зовнішньої політики України незалежно від внутрішніх проблем і криз Євросоюзу. Влада повинна здійснювати відкрити, прозору, зрозумілу для громадян європейську інтеграційну політику, жити та управляти країною за європейськими нормами і стандартами. Всі ці завдання потрібно вирішувати в умовах поглиблення світової фінансово-економічної кризи та запобігання коронавірусній хворобі COVID-19.

Ключові слова: *Європейський Союз, митні тарифи, вільна економічна зона, інтеграція, ліберальна ідеологія, свобода економічного вибору, Угода про асоціацію між Україною та ЄС.*

Вступ і постановка проблеми. Європейська інтеграція, задекларована як стратегічний напрям розвитку України, є орієнтиром цінностей для всього українського суспільства. Однак, у цьому стратегічному напрямі розвитку нашої держави виникає багато труднощів об'єктивного і суб'єктивного характеру. Причому їх подолання залежить не тільки від України, а й від зовнішніх чинників, які знаходяться за її межами. Спалах коронавірусу на початку 2020 року негативно вплинув на розвиток світової економіки. Спочатку Китай, а згодом і весь світ відчули скорочення ВВП, зниження ділової активності, падіння туризму та проблеми з фінансами. Зрозуміло, що ці надії негативно вплинули на подальше реформування економіки України і поглиблення інтеграції з Європейським Союзом.

Реальність європейської інтеграції України вимагає поглибленого аналізу і порівняння законодавчо-правових, економічних, соціальних та інших вимірів нашої країни з партнерами ЄС, а також оцінки їх відповідності євроінтеграційним принципам. Об'єктивний аналіз відповідності є однаково актуальним як для України, так і для Європейського співтовариства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Європейська інтеграція і місце у цьому процесі України – надзвичайно складна проблема. Окремі її аспекти

аналізували такі відомі економісти як Тетяна Артёмова: аналіз європейських цивілізаційних цінностей [1], Анатолій Гальчинський: перспективи діючої моделі ЄС і напрями європейської інтеграції України [2], Богдан Данилишин: формування нової моделі розвитку економіки України [3] та ін.

Постановка завдання. Метою дослідження є розробка теоретичних, методологічних положень і практичних рекомендацій щодо проведення економічних та інституційних реформ в Україні, які сприятимуть інтеграції нашої країни в Європейський Союз. Окремого аналізу заслуговує питання реалізації Угоди про асоціацію і Поглиблену і всеохоплюючу зону вільної торгівлі (ПВЗТ) між Україною та ЄС.

Виклад основного матеріалу. Сьогоднішні умови не є сприятливими для реалізації євроінтеграційних прагнень України. Наслідки дії впливу цих умов на економічний розвиток неоднакові в часі, тому їх потрібно розглядати у двох часових інтервалах – короткостроковому і довгостроковому.

У короткостроковому періоді потрібно виходити з того, що на початку 2020 року по суті розпочалася світова економічна криза, яка була доповнена пандемічною коронавірусною хворобою COVID-19. Через коронавірус в світі скорочуються цілі сектори економіки – транспортні перевезення, туризм, малий бізнес тощо. Ситуація розвивається таким чином, що існує велика ймовірність невиконання макроекономічних прогнозів розвитку української економіки у поточному 2020 році. Наприклад, у 2019 році зростання реального ВВП за оцінками НБУ становило 3,3%. У 2020 році передбачалося зростання цього показника до 3,5% та 4% - у наступні роки [4]. Зрозуміло, що ситуація, яка склалася у світовій економіці у цілому, і, зокрема, в Україні свідчить про те, що тенденції розвитку економіки будуть іншими.

Сьогодні важко спрогнозувати як буде розвиватися світова економіка у 2020 році і у наступні роки, як вплинуть шоківі ситуації на реформування української економіки. Дане питання виходить за межі нашого дослідження і потребує окремого глибокого аналізу. Однак, деякі моменти цього процесу ми відмітимо.

У період світової економічної кризи потерпають практично всі країни. Однак, ступінь негативного впливу на економіку високорозвинутих і слаборозвинутих країн проявляється по-різному. І пов'язане це з рівнем

спеціалізації країни. Орієнтація суспільства на спеціалізацію набула сьогодні великих масштабів. Але цей процес у виробництві має не тільки переваги, але й недоліки. Недоліком спеціалізації є не тільки монотонність роботи, яка негативно впливає на здоров'я людини, але і те, що високий рівень спеціалізації веде до більшої залежності між виробниками по кооперації. Чим складніша кінцева продукція, тим більше виробників беруть участь у її створенні. Це один з важливих елементів сучасної світової глобалізації.

Україна виробляє і продає на зовнішньому ринку в основному продукцію з низькою доданою вартістю (товари первинної металургії, сільського господарства, хімії), які досить слабо вмонтовані в міжнародні коопераційні зв'язки. Наприклад, за підсумками 2019 року Україна експортувала плодоовочевої продукції на рекордні 339 млн. дол. США і отримала виторг на 9,4% більший, ніж в 2018 році. Приріст виторгу від експорту яблук за два роки перевищив 150%, а експорт горіхів і заморожених ягід - 37% [5]. Безумовно, це позитивна динаміка, але ця продукція не пов'язана зі складними міжнародними коопераційними зв'язками і тому меншою мірою сприятлива до кризових явищ світової економіки.

Аналіз розвитку економіки України у 2020 році, здійснений НБУ, прогнозує незначні зниження світових цін на продукти харчування, які становлять понад 50% в українському експорті. У той же час Україна може заощадити 5-6 млрд. дол. США у зв'язку зі зниженням цін на нафту та газ на 50-60%, імпорт яких становить 20% від загального [6].

Аналіз реформ в українському суспільстві у довгостроковому періоді передбачає дослідження широкого спектру подій і фактів, які визначають тренд розвитку країни. Трансформація нашого суспільства до ЄС, затверджена в Конституції України, підтримується всіма структурами влади та переважною більшістю населення. Однак, у цьому стратегічному напрямі виникає багато проблем об'єктивного та суб'єктивного характеру. Україна має великі проблеми в інтеграційному процесі з Європейським Союзом. За роки незалежності нашої держави її реальний ВВП дотепер не може повернутися до обсягів виробництва 1990 року. У 2015 році через анексію Криму та воєнні дії на сході України наш ВВП у доларовому еквіваленті скоротився удвічі [7].

Зрозуміло, що такі результати розвитку української економіки, зумовлені її нереформованістю, негативно впливають на європейські перспективи. Тому подальша ефективна співпраця України та ЄС практично неможлива без проведення глибоких соціально-економічних реформ та інституційних перетворень в країні. Існують різні точки зору відносно того, як потрібно реформувати економіку. Це, зокрема, пов'язано з тим, що ринкова модель розвитку суспільства має багато різновидів. Розрізняють капіталізм американський, японський, шведський, сінгапурський та інші. Україні потрібно шукати свою модель розвитку суспільства.

Безумовно, що успішні моделі проведення економічних реформ у Китаї, Південній Кореї, Сінгапурі не можна повною мірою розглядати як приклад для реформування українського суспільства. Україна – європейська держава з історично сформованими традиціями. Тому для нас найбільше підходить досвід проведення соціально-економічних реформ провідних країн Заходу. Врахування такого підходу повинно мати певну логіку, яка полягає в тому, щоб сформувати на ринкових засадах класичні базові елементи ефективної ринкової системи. Класичними вони названі тому, що були покладені в основу економічних реформ у багатьох країнах світу, які успішно здійснили перехід від тоталітарних систем до ринкового господарства.

I. У суспільстві повинно бути створено правове функціонування ринкового механізму. Насамперед мова йде про захист прав приватної власності. Власник, не впевнений у недоторканості своєї власності, буде побоюватися її відчуження, обмеження своїх прав на неї і не зможе використати повною мірою творчий і матеріальний потенціал. Тому необхідна наявність законодавства, яке забезпечує право власності. У Конституції України (ст.41) відмічено: «Кожен має право володіти, користуватись і розпоряджатись своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним» [8].

II. Другим важливим елементом ринкової системи є свобода підприємництва і вибору. Автори відомого бестселера «Чому нації занепадають» Дарон Аджемоглу та Джеймс Робінсон, ґрунтуючись на п'ятнадцятирічних дослідженнях у галузях історії, політології та економіки, прийшли до висновку, що

економічний успіх держави не залежить від культури, клімату та географічного положення. На їх думку, найуспішнішими країнами стали ті, де головною цінністю є рівні економічні і політичні права кожної людини. Саме свобода робить світ багатим [9].

Україна, на думку багатьох західних спеціалістів, має значні проблеми зі свободою підприємництва, що негативно впливає на вирішення завдань боротьби з корумпованістю нашого суспільства. Основна причина корупції – це державне регулювання економіки. Зменшення регулювання зменшує корупцію. На початку 2020 року Рада Європи розглядала питання про боротьбу з корупцією в Україні з 2017 по 2020 роки. У висновках антикорупційного органу РЄ GRECO щодо прогресу нашої країни у запобіганні корупції серед депутатів, суддів та прокурорів з 31 рекомендацій Україна на задовільному рівні втілила 5, частково – 15, а 11 не виконала взагалі [10].

У той же час необхідно відмітити, що в останні роки (2015 – 2019 рр.) в Україні розпочався процес реформування економічної та політичної системи. Дане питання не є предметом нашого дослідження і потребує окремого аналізу, тому відмітимо деякі основні моменти цього процесу:

1. Відбулися позитивні зміни у формуванні державних фінансових потоків (державних фінансів) на користь місцевих бюджетів. У рамках цього процесу в Україні створено більше тисячі об'єднаних територіальних громад (ОТГ), бюджетні доходи яких зросли вчетверо [11].

2. Всі державні витрати перейшли в систему електронних закупівель Prozorro, що зумовило економію десятків мільярдів гривень бюджетних коштів. Ця система дозволила на конкурентних засадах проводити малу приватизацію в 2019 році, що забезпечило надходження до держбюджету 2,7 млрд. грн. [12].

3. Створення антикорупційних органів України – Незалежне антикорупційне бюро України (НАБУ), Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП), Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК), Державне бюро розслідувань (ДБР), Вищий антикорупційний суд України (ВАСУ). Ці органи були створені під деяким тиском громадськості України, а також ЄС, МВФ, США і, безумовно, є позитивним явищем у реформуванні нашої країни.

4. Оздоровлення банківської системи. НБУ вивів з ринку близько 100 неплатоспроможних банків. Було здійснено націоналізацію Приватбанку з великими боргами, але це найбільш безпечний із всіх сценаріїв, які могли б розгорнутися навколо цієї, по суті, піраміди. За підсумками 2019 року українська банківська система отримала 59,6 млрд. грн. прибутку [13]. Це рекордний результат за десять останніх років. На думку провідного регіонального спеціаліста ЄБРР Дімітра Богова: «Український банківський сектор є стабільним, добре капіталізованим і ліквідним. Це велика перевага України в умовах економічних шоків» [14].

5. Позитивним також можна вважати встановлення ринкових цін на газ для споживачів, що закрило корупційні зловживання на великі суми. Поступово здійснено скасування регулюючих цін на харчові продукти, що не призвело до підвищення цін на них. У 2019 році споживча інфляція сповільнилася до 4,1% (з 9,8% у 2018 році) – найнижчого рівня за останні шість років [15].

III. Дуже важливим елементом ринкової економіки є конкуренція. Основна перевага ринкової системи передбачає ефективний розподіл ризиків у суспільному виробництві. Але такий розподіл можливий тільки в умовах коли в економіці юридичні та фізичні особи конкурують між собою. Зменшення конкуренції означає збільшення монополії і навпаки.

IV. Адміністративний контроль за цінами з боку держави виявився неефективний. Історія економічного розвитку колишнього СРСР або сьогоденної Венесуели, Куби, КНДР й інших країн є підтвердженням цього висновку. Адже ціни рівноваги можуть функціонувати лише в конкурентному ринковому середовищі. Тому підтримка конкуренції є важливим напрямом економічної політики української держави в трансформаційний період. Про це мова йшла при аналізі конкуренції як елемента ринкової системи.

Всі вищепераховані базові елементи ринкової економіки необхідні для макроекономічної стабілізації України, без вирішення яких неможливе проведення ефективних економічних реформ і трансформація в структури Європейського Союзу.

Нинішні відносини України з ЄС формуються в умовах світової економічної кризи і пандемії COVID-19. Усі макроекономічні показники, які формувалися на

2020 рік і наступні роки будуть переглянуті. Спрогнозувати як буде розвиватися світова економіка, економіки Євросоюзу і України досить важко. Зрозуміло, що світова економічна криза 2020 року, яку порівнюють з кризою 2008-2009 років негативно вплине на євроінтеграційні відносини України з ЄС. За прогнозними оцінками ЄБРР, в Україні відбудеться короткострокова рецесія, після якої буде різке відновлення економіки. На думку директора ЄБРР в країнах Східної Європи та Кавказу Маттео Патроне: «Завершення переговорів щодо кредитного фінансування з боку МВФ є абсолютним пріоритетом для влади України» [16].

Макроекономічний прогноз, на основі якого вносилися поправки до державного бюджету України на 2020 рік, передбачає зростання інфляції 5,5% до 11,6%, зміну середньорічного курсу гривні – з 27,0 грн. до 29,5 грн. за долар та прогноз ВВП зі зростання на 3,7% до падіння на 4,8% [17].

При будь-яких подальших сценаріях розвитку світової економічної кризи і пандемії COVID-19 інтеграційні процеси України і ЄС продовжаться. Разом з тим виникають певні складнощі у реалізації євроінтеграційних прагнень України. Просуванню нашої країни в напрямі ЄС заважають як зовнішні, так і внутрішні чинники. Зовнішні пов'язані з тим, що сучасний стан Європейського Союзу можна охарактеризувати як серйозну кризу кількісного і якісного зростання спільноти. Внутрішні чинники виражаються у протистоянні всередині владних структур, браку кадрового і фінансового забезпечення у проведенні європейської інтеграції. В Україні не створена ефективна ринкова економіка, не ведеться ефективна боротьба з корупцією, не забезпечена незалежність та прозорість судової влади тощо. І все це відбувається з COVID-19, несе великі матеріальні, людські та моральні втрати, пов'язані з агресією Росії.

У контексті вищевикладеного Україна має великі проблеми в інтеграційному процесі з Європейським Союзом. За роки незалежності нашої держави її частка в світовій економіці скоротилася втричі. За чотири останні роки (2016-2019 рр.) ВВП України зріс на 11,1%. Зокрема, у 2019 році на 3,3%. У наступні 2020-2021 роки в умовах світової економічної кризи і пандемії COVID-19 відбудеться кризове падіння ВВП (за прогнозними оцінками у 2020 році на 4,8%). Це означає, що очікуваного економічного прориву не відбудеться [18]. 84,36 млрд. дол. становив у 2019 році державний і гарантований державою борг України.

Впродовж року його зростання становило 7,7% [19]. Однак, якщо враховувати тільки державний борг України, то у 2019 році цей показник уперше з 2013 року становив 50% ВВП. Згідно з Маастрихтськими критеріями ЄС, держборг не має становити більш ніж 60% ВВП [20]. Тому у плані тренду державного борг макроекономічна ситуація в Україні покращилась.

Реформування української економіки у найближчі роки передбачає вирішення двох важливих проблем: 1) здешевлення кредитних ресурсів для бізнесу; 2) покращення інвестиційної привабливості вітчизняних підприємств. Тренд на зниження ціни кредитних ресурсів може бути здійснений тільки в умовах зниження інфляційного тиску на економіку, що вдалося реалізувати в 2019 році. Вирішальний вплив на стрімке сповільнення інфляції мало зміцнення курсу гривні завдяки профіциту іноземної валюти на ринку. Однак, у 2020 році з відомих причин інфляційні ризики зросли і, як наслідок, проблеми зі зниженням відсоткових ставок по кредитах, які можуть бути і не реалізовані.

Для реформування української економіки необхідні прямі іноземні інвестиції. В Україні розроблена Урядова програма для великих інвесторів «Інвестиційна няня», яка передбачає звільнення від сплати податку на прибуток протягом п'яти років тих, хто братиме участь у приватизації об'єктів вартістю понад 10 млн. дол. США. Зроблено інші позитивні кроки у напрямі покращення інвестиційного клімату: реформування митної служби, демонополізація Укрспирту, проведення земельної реформи, збереження незалежності НБУ, впровадження кредитів для мікробізнесу тощо. Опитування, проведене на початку 2020 року, до пандемії і кризових явищ, свідчить, що 88% американських компаній, які вже працюють в Україні, відзначають зростання своїх доходів, 65% готові продовжувати інвестувати [21].

На проблему інвестування в Україні впливає структура її економіки. Українські пропозиції для інвесторів досить обмежені. У нашому експорті найбільшу частку становлять метали та зерно, тобто природні ресурси. І тому актуальним для інвесторів є питання: «Куди вкладати кошти?». Формула, що дешева робоча сила приваблює інвестиції, вже не працює повною мірою. У сучасному світі ручна праця вже не є таким важливим елементом виробництва, тобто вона не є гарантією того, що цей фактор буде для інвесторів вирішальним.

Тому Україні потрібно змінювати структуру виробництва, збільшуючи частку підприємств з високою доданою вартістю. Позитивним прикладом може слугувати розвиток ІТ-сфери в Україні. За даними компанії N-iX «Ukraine: The Country That Codes» у 2015 році кількість ІТ-фахівців в Україні становила 91 тис. осіб., прибуток від їх діяльності 2,7 млрд. дол. США. Тепер у цій сфері працює приблизно 200 тис. спеціалістів, а їх дохід від наданих послуг становить 5 млрд. дол. США. Сьогодні в Україні понад 40 тис. вакансій для висококваліфікованих ІТ-спеціалістів. Щороку в нашій країні випускається приблизно 17 тис. ІТ-спеціалістів, але цього недостатньо для ринку. Тому Кабмін встановив на 2020 рік квоту 5 тис. для іноземних фахівців ІТ і створює сприятливі умови для їхнього працевлаштування [22].

У своєму аналізі ми звернули увагу тільки на базові перетворення в Україні, які наближають його до стандартів західного суспільства. У той же час підготовка і набуття чинності Угоди про асоціацію між Україною та ЄС посприяли певним позитивним тенденціям у відносинах між нашою країною та Євросоюзом. Європейський Союз за останні три роки мобілізував 12 млрд. євро допомоги Україні. У цю суму входить 3,4 млрд. євро макрофінансової допомоги, що безпрецедентно для ЄС. Також було мобілізовано 200 млн. євро на грантові програми. У 2020 році Євросоюз планує надати Україні 26 млн. євро на підтримку сільського господарства та малого фермерства, 500 млн. євро макрофінансової допомоги, оскільки попередні конкретні умови для цього надання виконані [23].

Зросли і поглибилися торгові відносини України з країнами ЄС. Частка українського загального експорту в країни Євросоюзу становила за січень-листопад 2019 року 41,8% і збільшилася порівняно з січнем-листопадом 2018 р. на 806,8 млн. дол. або на 4,4% [24].

Однак, існують певні економіко-правові фактори, які стримують потенціал Угоди про асоціацію Україна-ЄС. Серед цих факторів можна виокремити наступні:

1. Недостатня активність законотворчої роботи з імплементації правових актів ЄС у законодавство України. Наприклад, із завдань, запланованих у графіку на 2019 рік, було виконано тільки 37%. Це найнижчий прогрес поточного року за час виконання Угоди. Так, у звіті за 2018 рік цей показник склав 52%, за 2017 рік – 41% [25].

2. Низький рівень відкритості ринків збуту на території Євросоюзу для вітчизняних суб'єктів господарювання, що зумовлено незначними обсягами безмитних квот. Про це можуть свідчити незадовільні показники імпорту та експорту товарів між Україною та Європейським Союзом у бік зростання імпорту. Так, за січень-листопад 2019 року український експорт у країни ЄС становив 19 219,2 млн. дол., а імпорт 20 851,4 млн. дол. Негативне сальдо – 632,2 млн. дол. [24].

3. Наявність у тексті Угоди положень, реалізація яких створює певні ризики для національних економічних інтересів. Зокрема, у ст.4 Резолюції Європейського парламенту зазначено, що, якщо товар, який походить з України, імпортується на умовах, що призводять або можуть призвести до серйозних труднощів виробників з ЄС, мито на такий продукт може бути запроваджено у будь-який час. Додатково у цій Резолюції наголошується, що у разі недостатнього прогресу у протидії корупції, деформації конкуренції, запровадження Україною додаткових митних та інших обмежень для імпорту, неповаги до демократичних принципів, прав людини та основних свобод преференції можуть бути призупинені чи скасовані [26].

4. Потрібно враховувати зміни, що відбулися у соціально-економічному стані України, пов'язані з воєнною агресією з боку Російської Федерації, світовою економічною ризою та пандемією COVID-19. Зрозуміло, що події останніх років негативно вплинули на економіку нашої країни і вона сьогодні перебуває у більш пригніченому стані, ніж у момент підписання Угоди. Відповідно, взяті Україною зобов'язання мають виконуватися з урахуванням можливостей вітчизняної економіки. Слід виходити з того, що наявність в Угоді розділу про форс-мажорні обставини значно спростить дії договірних сторін у неординарних ситуаціях, які можуть виникати у майбутньому.

Практичне вирішення стартових завдань євроінтеграційної політики України і її фактичне входження в європейський інтеграційний простір, а саме: набуття асоційованого членства в його політичній системі та офіційне приєднання до Зони вільної торгівлі, яка є складовою економічного фундаменту ЄС, – потребують аналізу численних викликів, які протягом тривалого часу мають місце в інституційному реформуванні Євросоюзу. Наприклад, ЄС сьогодні найбільше критикують за створення Єврозони. Пол Кругман вважає, що запровадження однієї

валюти для різних економік, – це помилка, і більшість тих кризових явищ, з якими зіткнулася Європа, виникли саме через запровадження євро [27].

У євроінтеграційних процесах повинно бути усвідомлення того, що існують природні (об'єктивні) суперечності Євросоюзу, прогресивні структурні зміни і ті елементи, що вже відпрацювали свій ресурс відходять у минуле. Президент Франції Е. Макрон зауважив, що ЄС очікує не тільки Brexit, а й Grexit (французький exit) у разі відсутності реформ [2]. У Європейському Союзі існує офіційне визнання системної кризи об'єднання і невідворотності його реформ. Сформувався два основні напрями реформування ЄС: 1) прийняття загальноєвропейського конституційного договору та створення на цій основі наддержавного об'єднання – Сполучених Штатів Європи; 2) концептуальна модель реформування ЄС на основі різношвидкісної інтеграції, тобто об'єднання європейських країн, які знаходяться на різних стадіях свого розвитку. Ця модель найбільш адекватна інтересам України.

Висновки. Необхідність проведення Україною політичних та економічних реформ у напрямі європейської інтеграції поділяє більшість українського населення. Сьогодні надзвичайно важливою є реалізація Угоди про асоціацію Україна – ЄС. Це актуально у декількох аспектах. По-перше, реалізація Угоди впливає на рівень реформування України. Це важливо для нашої країни, особливо в умовах відсутності чіткої програми дій уряду. По-друге, ефективність виконання взятих на себе зобов'язань є важливим аргументом для європейської сторони стосовно реальної зацікавленості України в інтеграції до ЄС, готовності впроваджувати радикальні реформи, а не оперувати лише проєвропейською риторикою. По-третє, виходячи із результатів виконання Угоди про асоціацію, Європейський Союз має можливість надавати або стримувати подальший стимул для України. Цей аспект набуває надзвичайного значення в світлі оптимізації відносин України з ЄС.

Перспективами подальших наукових досліджень у цьому напрямі може бути аналіз проблем пов'язаних зі світовою економічною кризою та пандемією COVID-19. Мова йде про вплив цих негативних процесів на економіку України, Євросоюзу та інтеграційну динаміку.

Список використаних джерел:

1. Артьомова Т. Європейські цінності: ліберальна доктрина крізь призму методології політичної економії. *Економічна теорія*. 2019. №4. С. 5-28. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecte_2019_4_3 (дата звернення 15.04.2020)
2. Сколотяний Ю. Гальчинський А.: Діюча модель ЄС відпрацювала свій конструктивний ресурс і потребує заміни. *Дзеркало тижня*. 2018. № 1. С.7.
3. Данилишин Б. Яку економіку ми маємо будувати? *Дзеркало тижня*. 2017. № 36. С.6.
4. Матеріали НБУ. Звіт, січень 2020. *Економіст*. 2020. №1. С.9.
5. Здобутки. Рекордний експорт овочів і фруктів. *Урядовий кур'єр*. 2020. №22. С.1.
6. Стало відомо, скільки Україна може заощадити за рахунок здешевлення нафти і газу. Матеріали НБУ. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/03/20/658334/> (дата звернення 15.04.2020)
7. Ясинчук Л. На папері у нас все дуже непогано. Але тільки на папері. *Експрес*. 2020. №11. С.10.
8. Конституція України: Закон від 28.06.1996 року №254к/96-ВР. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/> (дата звернення 15.04.2020)
9. Аджемоглу Д., Робінсон Дж. Чому нації занепадають? Походження влади, багатства та бідності. Київ: Наш формат. 2018. 440 с.
10. У Раді Європи розкритикували Україну за мляве запобігання корупції. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2020/03/26/7108004/> (дата звернення 15.04.2020)
11. Відділ новин. Децентралізація: захистити і продовжити. *Урядовий кур'єр*. 2019. № 113. С.2.
12. Цифра дня. *Урядовий кур'єр*. 2020. №2. С.1.
13. Фінанси. Банківська система з рекордним прибутком. *Урядовий кур'єр*. 2019. №29. С.1.
14. Панченко Ю. Економіст ЄБРР: За швидким кризовим падінням через епідемію піде різке зростання. URL:

<https://www.eurointegration.com.ua/rus/articles/2020/03/25/7107936/> (дата звернення 15.04.2020)

15. Матеріали НБУ. Звіт, січень 2020. *Економіст*. 2020. №1. С.8.

16. ЄБРР: українська економіка зазнає рецесії, а потім буде різке відновлення. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/03/29/658656/> (дата звернення 15.04.2020)

17. Уряд очікує у 2020 році падіння ВВП на 4,8 URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/03/31/658762/> (дата звернення 15.04.2020)

18. Матеріали НБУ. Звіт, січень 2020. *Економіст*. 2020. №1. С.9.

19. Цифра дня. *Урядовий кур'єр*. 2020. №17. С.1.

20. Цифра дня. *Урядовий кур'єр*. 2020. №1. С.1.

21. Відділ новин. Інвестори готові працювати на Україну. *Урядовий кур'єр*. 2020. №30. С.2.

22. Олійник С. Щедра пропозиція для іноземних ІТ-фахівців. *Експрес*. 2020. №11. С.14.

23. Власенко В. Рада асоціації: насичений порядок денний і амбітні плани. *Урядовий кур'єр*. 2020. №18. С.2.

24. Соціально-економічне становище України за 2019 рік. *Урядовий кур'єр*. 2020. №31. С.5.

25. Сидоренко С., Панченко Ю. Євроінтеграція поза турборежимом: чому загальмувало виконання Угоди з ЄС. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/03/3/7107041/> (дата звернення 15.04.2020)

26. Устименко В. Угода про асоціацію з ЄС: можливості та ризики. *Дзеркало тижня*. 2017. № 18. С.6.

27. Самасва Ю. Нобелівський лауреат Пол Кругман: Треба говорити про визначальну роль держави у подоланні кризи, про необхідність втручання у ринкові механізми та ручного керування. *Дзеркало тижня*. 2017. №35. С.1, 6.

28. Holonič, J., Implementation of the association agreement between Ukraine and the EU in the context of the transformation of the European Union, Investments,

Technical Regulations, Migration, Unshadowing of the Economy, Monograph, Uzhgorod
– 2018, ISBN 978-617-7404-59-9.

References

1. Artjomova T. (2019) Jevropejski cinnosti: liberaljna doktryna krizj pryizmu metodologhiji politychnoji ekonomiji [European values: a liberal doctrine through the lens of political economy methodology]. *Economic theory*, no.4, pp. 5-28. – Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecte_2019_4_3 (accessed 15 April 2020)
2. Skolotjanyj Ju. Ghaljchynsjkyj A. (2018) Dijucha modelj JeS vidpracjuvala svij konstruktyvnyj resurs i potrebuje zaminy [The current EU model has worked out its design resource and needs to be replaced]. *Mirror Weekly*, no.1, p.7.
3. Danylyshyn B. (2017) Jaky ekonomiky my majemo buduvaty? [What kind of economy should we build?]. *Mirror Weekly*, no.36, p.6.
4. Materialy NBU. (2020) Zvit, sichenj 2020 [NBU materials, January 2020 Report]. *Economist*, no.1, p.9.
5. Zdobutky. Rekordnyj eksport ovochiv i fruktiv (2020) [Achievements. Record export of vegetables and fruits]. *Governmental Courier*, no.22, p.1.
6. Stalo vidomo, skiljky Ukrajina mozhe zaoshhadyty za rakhunok zdeshevlennja nafty i ghazu [It became known how much Ukraine can save by reducing oil and gas prices. NBU materials]. Available at: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/03/20/658334/> (accessed 15 April 2020)
7. Jasynchuk L. (2020) Na paperi u nas vse duzhe nepoghano. Ale tiljky na paperi [On paper, everything is very good. But only on paper]. *Express*, no.11, p.10
8. Konstytucija Ukrajiny: Zakon vid 28.06.1996 roku no. 254k/96-VR. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrajiny» [Constitution of Ukraine: Law of June 28, 1996 No. 254k / 96-VR. Database "Legislation of Ukraine"] Verkhovna Rada Ukrajiny. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/> (accessed 15 April 2020)
9. Adzhemoghlu D., Robinson Dzh. (2018) Chomu naciji zanepadajutj? Pokhodzhennja vlady, baghatstva ta bidnosti [Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty]. Kyjiv: Nash format, 440 p.
10. U Radi Jevropy rozkrytykuvaly Ukrajinu za mljave zapobighannja korupciji [The Council of Europe has criticized Ukraine for lingering on corruption] Available at:

<https://www.eurointegration.com.ua/news/2020/03/26/7108004/> (accessed 15 April 2020)

11. Viddil novyn. (2019) Decentralizacija: zakhystyty i prodovzhyty [News department. Decentralization: protect and proceed]. *Governmental courier*, no.113, p.2.

12. Cyfra dnja (2020) [The figure of the day]. *Governmental courier*, no.2, p.1.

13. Finansy. Bankivsjka systema z rekordnym prybutkom (2019) [Finance. The banking system with record profits]. *Governmental courier*, no.29, p.1.

14. Panchenko Ju. Ekonomist EBRR: Za shvydkym kryzovym padinnjam cherez epidemiju pide rizke zrostantnja [EBRD economist: The rapid crisis will plummet through the epidemic]. Available at: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/articles/2020/03/25/7107936/> (accessed 15 April 2020)

15. Materialy NBU. (2020) Zvit, sichenj 2020 [NBU materials, January 2020 Report]. *Economist*, no.1, p.8.

16. EBRR: ukrajinsjka ekonomika zaznaje recesiji, a potim bude rizke vidnovlennja [EBRD: The Ukrainian economy is in recession and then there will be a sharp recovery]. Available at: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/03/29/658656/> (accessed 15 April 2020)

17. Urjad ochikuje u 2020 roci padinnja VVP na 4,8 [The Government expects GDP to fall by 4.8 in 2020]. Available at: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/03/31/658762/> (accessed 15 April 2020)

18. Materialy NBU. (2020) Zvit, sichenj 2020 [NBU Materials. January 2020 Report]. *Economist*, no.1, p.9.

19. Cyfra dnja (2020) [The figure of the day]. *Governmental courier*, no.17, p.1.

20. Cyfra dnja (2020) [The figure of the day]. *Governmental courier*, no.1, p.1.

21. Viddil novyn. (2020) Investory ghotovi pracjuvaty na Ukrajinu [News department. Investors are ready to work in Ukraine]. *Governmental courier*, no.30, p.2

22. Olijnyk S. (2020) Shhedra propozyycja dlja inozemnykh IT-fakhivciv [A generous offer for foreign IT professionals]. *Express*, no.11, p.14.

23. Vlasenko V. (2020) Rada asociaciji: nasycenyj porjadok dennyj i ambitni plany [Association Council: A rich agenda and ambitious plans]. *Governmental courier*, no.18, p.2.
24. Socialjno-ekonomichne stanovyshe Ukrainy za 2019 rik (2020) [The social and economic situation of Ukraine in 2019]. *Governmental courier*, no.31, p.5.
25. Sydorenko S., Panchenko Ju. Jevrointehracija poza turborezhymom: chomu zaghaljmuvalo vykonannja Ughody z ES [European integration outside the turbo mode: why the implementation of the EU Agreement has been slowed down]. Available at: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/03/3/7107041/> (accessed 15 April 2020)
26. Ustymenko V. (2017) Ughoda pro asociaciju z JeS: mozhlyvosti ta ryzyky [Association Agreement with the EU: Opportunities and Risks]. *Mirror Weekly*, no.18, p.6.
27. Samajeva Ju. (2017) Nobelivskij laureat Pol Krugman: Treba ghovoryty pro vyznachaljnu rolj derzhavy u podolanni kryzy, pro neobkhdnistj vtruchannja u rynkovi mekhanizmy ta ruchnogho keruvannja [Nobel Laureate Paul Krugman: It is necessary to talk about the decisive role of the state in overcoming the crisis, the need for intervention in market mechanisms and manual management]. *Mirror Weekly*, no.35, p.1, 6.
29. Holonič, J., Implementation of the association agreement between Ukraine and the EU in the context of the transformation of the European Union, Investments, Technical Regulations, Migration, Unshadowing of the Economy, Monograph, Uzhgorod – 2018, ISBN 978-617-7404-59-9.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРЕОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНСКОМ ОБЩЕСТВЕ КАК ФАКТОР ЕВРОПЕЙСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ

Аннотация. В статье анализируется современное политэкономическое состояние Украины в контексте реализации Соглашения об ассоциации с Европейским Союзом. Авторы статьи рассматривают базовые элементы рыночной системы, необходимые для макроэкономической стабилизации экономики, без разрешения которых невозможно проведение эффективных

экономических реформ и трансформация Украины в структуры ЕС, а также выделяют определенные экономико-правовые факторы, сдерживающие потенциал Соглашения об ассоциации Украина - ЕС. Европейская интеграция должна оставаться основным вектором внутренней и внешней политики Украины независимо от внутренних проблем и кризисов Евросоюза. Власть должна осуществлять открытую, прозрачную, понятную для граждан европейскую интеграционную политику, жить и управлять страной по европейским нормам и стандартам. Все эти задачи нужно решать в условиях углубления мирового финансово-экономического кризиса и предотвращения коронавирусной болезни COVID-19.

Ключевые слова: *Европейский Союз, таможенные тарифы, свободная экономическая зона, интеграция, либеральная идеология, свобода экономического выбора, Соглашение об ассоциации между Украиной и ЕС.*

ECONOMIC TRANSFORMATIONS IN UKRAINIAN SOCIETY AS A FACTOR OF EUROPEAN INTEGRATION

Summary. *The article analyzes current political and economic situation of Ukraine in the context of implementation of the Association Agreement between Ukraine and the EU. The authors of the article consider the basic elements of the market system necessary for macroeconomic stabilization, without which it is impossible to carry out effective economic reforms and transformation of Ukraine into EU structures, as well as identify certain economic and legal factors that hold back the potential of the Association Agreement between the EU and Ukraine. European integration should remain the main vector of Ukraine's domestic and foreign policy, regardless of the EU internal problems and crises. The government should implement an open, transparent and understandable integration policy for the citizens, should live and manage country according to European norms and standards. All these problems must be solved under existing conditions of deepening global financial and economic crisis and the prevention of coronavirus disease (COVID-19).*

Key words: *European Union, customs tariffs, free economic zone, integration, liberal ideology, freedom of economic choice, Association Agreement between Ukraine and the EU.*

**МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ І ЗАКАРПАТТЯ / МУКНАЙЛО
DRAHOMANOV AND TRANSCARPATHTIA**

УДК 94(477)(08) Драгоманов

Вегеш І. М.

кандидат політичних наук, доцент
кафедри політології і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Вегеш М. М.

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри політології і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Vehesh I.M.

PhD in Political Science,
Assoc. prof. at the Department of Political Science and Public Administration,
Uzhgorod National University

Vehesh M.M.

Doctor of History, Professor,
Head of the Department of Political Science and Public Administration,
Uzhgorod National University

Вегеш І. М., Вегеш М. М. Михайло Драгоманов і Закарпаття. У статті робиться спроба висвітлення історії Закарпаття через призму історико-політологічної концепції видатного українського історика, політолога і громадсько-політичного діяча Михайла Петровича Драгоманова. Автори доводять,

що вчений сформував власну концепцію розвитку майбутньої Української держави на федеративних засадах. Піддаючи критиці безпідставні звинувачення М. Драгоманова його сучасниками, автори переконують, що червоною ниткою через всю спадщину вченого проходить ідея єдності українських громад, постійні стосунки між українцями Закарпаття і Східної Галичини. Йдеться також про наслідки буржуазної революції 1848-1849 рр.

Ключові слова: Громади, історія Закарпаття, культура, державність, концепція, наукова спадщина, Галичина.

Vehesh I.M., Vehesh M.M. MYKHAILO DRAHOMANOV AND TRANSCARPATIA. The article attempts to cover the history of Transcarpathia through the prism of the historical and political concept of the prominent Ukrainian historian, political scientist and public and political figure Mykhailo Petrovych Drahomanov. The authors argue that the scientist formed his own concept of development of the future Ukrainian state on a federal basis. Criticizing baseless accusations of M. Drahomanov by his contemporaries, the authors argue that the idea of the unity of Ukrainian communities and constant relations between Ukrainians in Transcarpathia and Eastern Galicia runs through the scientist's legacy. The article also emphasizes the consequences of the bourgeois revolution of 1848-1849.

Keywords: communities, history of Transcarpathia, culture, statehood, concept, scientific heritage, Galicia

Тепер, коли відбувається хоч і запізнілий у часі, але закономірний процес переоцінки цінностей, ми повертаємо собі забуті імена вчених, письменників, державних діячів. Багатьох із них (особливо молоде покоління) відкриваємо для себе вперше. Михайла Петровича Драгоманова, відомого історика, фольклориста, літературознавця, громадського діяча це не стосується. Про нього написані наукові дослідження, видавалися його твори. Серед дослідників, які писали про життєвий шлях і творчість Михайла Петровича – М. Возняк, К. Студинський, Д. Заславський, В. Лукаренко, В. Сарбей, М. Супруненко, В. Дмитриченко, Я. Дашкевич, О. Мазурок, В. Задорожний та ін. Було б несправедливо з нашого боку розцінювати всі ці дослідження як фальсифікацію драгоманівської творчості, бо переважна більшість

з них об'єктивно висвітлювала багатогранну діяльність вченого. Та вся справа в тому, що більшість досліджень, видана в 60–70-х роках, після чого почався період забуття Драгоманова, який закінчується тільки в наш час. До нас повертається людина неординарна і високоосвічена, і ми повинні зробити все, що від нас залежить, щоб показати його таким, яким він був, без традиційних домішок.

Сучасні дослідники української політичної думки справедливо підкреслюють, що М. Драгоманов «сформував власну концепцію розвитку держави на федеративних засадах. Його погляди на українську державність зазнали певної еволюції від національної автономії до обґрунтування потреби незалежної федеративної держави. Основою ефективного розвитку держави він вважав систему місцевого самоврядування. На думку вченого, поступові процеси демократизації, підвищення рівня культурного розвитку та національної свідомості, політична активність громадян, наявність дієвої політичної еліти – це ті чинники, що сприяють формуванню національного духу та мобілізують потенціал суспільства на боротьбу за становлення державності» [10, с. 201]. Український історик Я. Грицак акцентував на тому, що «політичним ідеалом Драгоманова була така побудова суспільства, яка наближалася до державного ладу Англії і Швейцарії. Ця формула різко суперечила ідеології й практиці російського самодержавства. Водночас його позиція відрізнялася від поглядів російських народників. Він відкидав їхню ідеалізацію російської общини та терористичну тактику. Революційному нігілізму народників він протиставив іншу формулу, яка стала моральним імперативом для наступних генерацій українських діячів: «Чиста справа потребує чистих рук». Український соціалізм у драгоманівській версії мав загальнолюдський, етичний характер і став головною ідеологією українського руху другої половини XIX – початку XX ст.» [4, с. 130].

У передньому слові до монографії «Відомий-невідомий Михайло Драгоманов» В. Андрущенко і В. Погребенник говорять про мислителя як про гуманіста, носія незвично високої моральної й інтелектуальної культури, синтетик-шукача всесвітньої правди, спільної всім національностям, громадянина європейської держави духа, засновника української інтелектуальної і критичної думки, речника прогресу людини й громади, європейського конституціоналізму, прибічника ідеї національної окремішності українців і самотності культури

нашого народу [3, с. 16]. Про оптимізм М. Драгоманова писав визначний український вчений-енциклопедист І. Лисяк-Рудницький: «Для глибшого зрозуміння драгоманівської мислі важливе ось що: Драгоманов – у цьому відношенні типовий ліберал і прогресист своєї доби – беззастережно вірив у те, що європейські ідеали – наукового поступу, громадської та особистої свободи, соціальної справедливості – об’єктивно добрі та абсолютно обов’язкові. Вони були для нього оціночною нормою, з якою він підходив до дійсності. Отже, помітно, що він знаходив засадничу згідність між тим, що було його ідеальним мірилом, і тим, що він уважав за основний закон української історії. Звідси його глибоко закоріненій оптимізм щодо української справи, незважаючи на часто надзвичайно сувору критику поточної української дійсності» [11, с. 289-290].

Автори фундаментальної колективної монографії «Україна: політична історія. ХХ – початок ХХІ ст.» стверджують: «В основі світогляду М. Драгоманова лежить ідея поступу, історичного та національного розвитку, прогресу. На його думку, всесвітня історія – безупинний громадський поступ, у ході якого реалізуються великі ідеали лібералізму й демократії, – від свободи й автономії особистої до автономії та свободи нації. Ідеалом його поступу має бути «громадівське» суспільство, засноване на підвалинах федералізму, де панують «безначальство», гармонія особистостей, громад, товариств...» [14, с. 31]. На це звертали увагу й автори біографічних нарисів М. Драгоманова [2, 5, 15]. Що стосується видань праць Михайла Драгоманова, то в радянський час побачив світ двотомник «Літературно-публіцистичні праці» [7, 8], а на початку 90-х років «Наукова думка» видала досить великий за обсягом його том «Вибраного» [6].

Михайло Драгоманов народився у м. Гадячі на Полтавщині в сім’ї збіднілого поміщика. Після закінчення історико-філологічного факультету Київського університету (1863) викладав географію в київських гімназіях. Потім повернувся в університет, де читав курс загальної історії. Свою наукову і педагогічну діяльність у виші (1864–1875) М. П. Драгоманов присвятив, в основному, проблемам історії стародавнього світу. Після звільнення з університету за політичну неблагонадійність (1875) вчений залишив Україну. Спочатку він жив у Швейцарії, потім у Болгарії. У 1889 р. М. П. Драгоманов став професором Софійського університету. На цій посаді він перебував до самої смерті, яка наступила 2 липня 1895 року. Заслуговує

на увагу твердження С. Плохія, що «Драгоманов був... першим політичним мислителем, чії ідеї мали сильний вплив на події в австрійській Україні» [13, с. 228]. До цього додамо, що це також має стосунок до Закарпаття.

Михайло Драгоманов мало написав про Закарпаття. Однак його листи та листи знайомих свідчать про те, що він приділяв багато уваги питанню духовного відродження краю. М. П. Драгоманов мав добрі стосунки з окремими представниками закарпатської інтелігенції. Вже під час перших відвідин Закарпаття (1875) він зустрічався в Мукачеві з ігуменом монастиря А. Ф. Кралицьким. В Ужгороді вчений побував у редактора газети «Карпат» М. Ю. Гомичкова, а в Пряшеві познайомився у греко-католицькому єпископаті з каноніком Ладомирецьким (Ладомирським). Ігумену Михайло Драгоманов передав твори українських та російських письменників, а також пісні Миколи Лисенка. Редактор «Карпат» просив дослідника написати кілька статей про те, «що робити угорським руським». Це прохання було виконано. Незабаром у газеті була надрукована стаття про дослідження народної словесності в Росії і відозва до «угорських русинів» з проханням збирати «пісні й казки свого народу» [1, 2, 9, 10].

Після від'їзду за кордон (1876) М. П. Драгоманов продовжував підтримувати зв'язки із закарпатськими інтелігентами. Його кур'єри (лікар з-під Кременчука Олександр Черепакін та ін.) мали зустрічі з І. Дулішковичем, А. Кралицьким, І. Раковським, Ю. Кішем, М. Бачинським, Т. Матіашем та іншими. М. П. Драгоманов продовжував цікавитися життям русинів Закарпаття, передавав твори І. С. Тургенева, Ф. М. Решетнікова, М. І. Костомарова, Т. Г. Шевченка, Марка Вовчка, І. С. Нечуя-Левицького, Ю. А. Федьковича, запитував про відгуки на прочитані книги.

Велику увагу приділяв М. П. Драгоманов питанням становища селян та стану освіти на Закарпатті. Його кур'єри повинні були збирати дані про кількість землі, що належала селянам, розмір податків, які вони сплачували. Вчений також цікавився станом шкіл в краї, числом учнів у них (у т. ч. вихідців із низів), забезпеченням підручниками, умовами праці вчителів, просив адреси педагогів, щоб присилати їм літературу. Радів з того факту, що закарпатці почали «співати пісні Лисенка й читати українські книжки». Значний інтерес викликало у М. П. Драгоманова вивчення усної народної творчості. Він постійно просив своїх знайомих закарпатців (А. Кралицького, семінаристів, у яких «щирості багато і

почуття народності безперечно») записувати народні пісні, спогади, казки, прислів'я...» [9].

У 1875 р. М. П. Драгоманов відвідав також і Буковину. В нього склалися дружні взаємовідносини з Ю. Федьковичем. Того ж року в Києві було видано «Повісті» Федьковича, переднє слово до яких написав М. П. Драгоманов. Останній виступав не тільки як літературний критик, але й активний пропагандист творчості «буковинського соловія». До речі, згадані «Повісті» М. Драгоманов передав Івану Тургенєву, який відзначив, що тільки тут «б'ється ключ живої води» і переклав окремі з них на російську мову. За словами М. П. Драгоманова, Юрій Федькович «вільно пішов по дорозі української літератури і мови» [6, с. 443]. Саме тому твори письменника були зрозумілі для простого населення і користувалися великою популярністю.

М. П. Драгоманов мав добрі стосунки з мовознавцем і педагогом, визначним громадсько-політичним діячем, професором Чернівецького університету С. Смаль-Стоцьким. Їх об'єднували, передусім, проблеми розвитку мови, вивчення та відродження української культури. М. П. Драгоманов співробітничав з редакцією газети «Буковина», друкуючи на її шпальтах публіцистичні статті, замітки, нариси. Зокрема, у 1893 р. газета опублікувала відомі «Листи на Наддніпрянську Україну». Велику увагу приділяв М. П. Драгоманов питанням розвитку освіти науки та культури на західноукраїнських землях. Він з радістю вітав відкриття в 1875 р. Чернівецького університету, будучи впевненим, що це сприятиме піднесенню культурного рівня населення Буковини. Хоча, необхідно констатувати, що на перших порах свого існування цей університет був, фактично, німецьким. Автори колективної монографії «Північна Буковина: її минуле і сучасне» (Ужгород, 1969) відзначали: «Австрійські власті чинили всілякі перешкоди вступу до університету української молоді. В 1900 році українці в університеті становили 8 відсотків (35 чоловік) від загальної кількості студентів. І це були головним чином синки багатіїв. Видатки на освіту однієї людини на Буковині були в 4 рази менші, ніж в корінних австрійських землях. У 1912 р. діти українців становили лише 14,5 відсотків усіх учнів, хоч українці становили більшість населення краю». М. П. Драгоманов доручив Ганні Павлик розповсюджувати українську літературу в Чернівцях.

Вплив М. П. Драгоманова на розвиток суспільно-політичного і культурного життя Буковини та Закарпаття, його внесок у зміцнення контактів з місцевою інтелігенцією та сприяння пробудженню національної самосвідомості населення цих регіонів мають велике значення і вимагають подальшого ґрунтовного дослідження. Ми ж тільки зупинимосся на «закарпатській тематиці» у літературній спадщині Михайла Драгоманова. Її вивчення дає нам підстави стверджувати, що відомий український вчений розробив власну наукову концепцію, в якій важливе місце відводиться історії та культурі нашого краю.

Основні свої думки М. П. Драгоманов виклав у працях «Австро-руські спомини» (Львів, 1889–1892. Ч.І–V), «В справі Угорської Русі» (Народ. 1895. №11), «українські селяни під угорськими лібералами» (Всесвіт. 1991. №12) та ряді інших. Ці, та деякі інші праці, і будуть знаходитись в центрі нашої уваги. Михайло Драгоманов був глибоко переконаний, що Закарпаття – споконвічна українська земля. Вона, на його думку, має чотири межі – західну, південну, східну і північну. Що стосується західної межі, то вона «веде через Красностав, Янів, Крешів в тому царстві, а далі в Цісарщині через Ярослав на захід Дубенка, Сянока, а звідти трохи не під самий Старий Сандеч, а од того через гори Бескиди (Карпати) мало не до Пряшева в Угорщині, а од нього до Ужгорода, Мукачева, Хуста, Сегіта до Чорногори в тім кутку, де сходяться казенні межі Галицька й Буковинська до Угорської, а звідти до Кірлі баби, на межі Угорській, Буковинській і Семигородській (Трансільванській)» [6, с. 276-277]. М. Драгоманов доводить, що всі чотири межі – це «українська земля..., де живуть такі самі мужики, як на колишній козацькій Україні по Дніпру» [6, с. 276].

З лихої волі обставин, які склалися, українські громади були поділені між окремими державами. Але, незважаючи на тривалу відірваність один від одного, «люди по цих громадах, хоч і розкидані по великій країні, а все-таки стільки подібні одні до одних мовою і звичаями, як це рідко де спіткаєш по таких великих країнах світу». М. П. Драгоманов доводив, що спільність Батьківщини вони відчували завжди, а тому не дивно, що «і досі наші селяни-чорнороби йдуть на заробітки й на виселки найбільше в ті країни, по котрих здавна жили або ходили батьки їх, по котрих і тепер живуть земляки, і мало вважають на те, як поділені ті країни між царствами і начальствами» [6, с. 279; 1, 2].

Тези Михайла Драгоманова про причини міграції українців у ті країни, де живуть їх брати, вірні, хоч і не повні. До цього слід ще додати такі причини масової міграції, як перенаселення західноукраїнських земель, голод, безробіття. Всі ці фактори були притаманні також соціально-економічному становищу закарпатських українців і змушували селян залишати місця і виїжджати у США, Канаду, на сезонні роботи в країни Західної Європи. Виїжджали переважно чоловіки. Цей процес відображений у фольклорі тих років:

Ой, Канадо, Канадочко,

Яка ти зрадлива,

Не одного чоловіка

З жінок розлучила.

Сучасний дослідник В. Усенко вважає, що з 1870 по 1920 рр. із Закарпаття в різні країни світу емігрувало близько 430 тисяч чоловік. Життя русинів-українців за океаном досить повно висвітлили М. Болдижар, М. Палінчак, В. Лемак та інші закарпатські вчені.

У багатьох працях М. П. Драгоманова червоною ниткою проходить ідея єдності українських громад (земель – Авт.). Ця непорушність єдності залежала не тільки від закарпатців і галичан. Іноземні поневолювачі робили все для того, щоб навіки розлучити їх, довести, що вони не мають Батьківщини. «Оддавна, – писав М. П. Драгоманов, – усе те, що робилось на нашій землі й навколо, вело не до того, щоб міцніше звести наші громади в спілку, а щоб розбити й ту спільність, яка була сама по собі і поміж громадами...» [2, с. 7-8].

Українське населення відчувало приниження у всьому, зокрема в мові. Пригадаймо собі, як різко критикував М. П. Драгоманов Л. Алексеева, який в двох номерах «Русского богатства» (лютий, липень 1881 р.) помістив статтю «Что такое украинофильство?». Л. Алексеев доводив необхідність створення якоїсь «загальнолюдської мови». Драгоманов розумів, що цей термін є тільки прикриттям шовіністичної політики царизму, яка приведе до того, що «двадцять мільйонів українців перестануть говорити по-українськи, а почнуть говорити по-польськи, половина по-російськи, частина їх, що живе за Карпатами, по-угорськи, а ті, що живуть в Буковині, – по-німецьки, по-валашськи...». Спільність мови, на думку

Драгоманова, приводить не до роз'єднання, а до єдності: «...На території від Верхньої Тиси в Угорщині до Кубанської області в Росії існує одна мова разом з іншими, також подібними національними ознаками, завдяки чому 30 мільйонів індивідуумів можуть досить легко солідаризуватися між собою...» [6, с. 430-455].

Прослідковуючи концепцію Михайла Драгоманова про історичне минуле Закарпаття, ми не можемо не помітити певної чіткості і послідовності. Його думки надзвичайно глибокі, у них більше філософії, ніж історичності. Драгоманов вважав, що Закарпаття – слов'янська земля. Угорці прийшли на Срібну землю тільки тоді, коли тут вже йшло повним ходом суспільне життя. «Закарпатську Україну (країну, яка звалась давно Мукачівщина), – писав М. П. Драгоманов, – ще в X ст. захопила держава Угорська» [6, с. 688].

Яким було становище закарпатців під час тисячолітнього поневолення їх Угорщиною, а потім Австро-Угорщиною? У статті «Передне слово» до «Громади» 1878 р.» М. П. Драгоманов так описав становище закарпатців: «...Далеко гірше стоять наші земляки в Угорщині. Тут дуже вже давно наші люди дістались під руку панів угорських». На його думку, феодалний гніт на Закарпатті особливо посилювався у XVIII ст., коли, за словами М. П. Драгоманова, «панство угорське міцніше й густіше засіло» [6, с. 272]. Багатовіковий гніт привів до того, що «загірні люди наші одбилися од нас, та й у нас так затихла думка про них, що навіть вчений складач «Истории Малой России» Бантиш писав, як темну чутку, що тут проживають люди, відомі під іменем «карпаторосів» [6, с. 291-292]. Найголовніша мета іноземних загарбників – роз'єднати великий український народ не тільки кордонами, але відбити навіть бажання до єдності. Переслідування всього українського, навіть назви українець, привело до того, що під час перепису населення 1930 р. із 725294 опитаних записалися українцями тільки 2355, тоді як 455 тисяч записалися русинами (Чучка П.П. Поширення термінів «Україна» і «українець» на Закарпатті та в суміжних регіонах. *Тези доповідей I народознавчої науково-практичної конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження Михайла Лучкая*. Ужгород, 1990. С. 162).

М. П. Драгоманов звернув увагу на ще один наслідок колонізації Закарпаття – мадяризацію. Місцева інтелігенція, намагаючись уникнути переслідувань, мадяризувалась, а на думку Драгоманова, саме вона повинна була сіяти визвольні

ідеї. Тим самим Драгоманов підтвердив спостереження просвітителя Я. Головацького, який відвідав Закарпаття у 40-х роках ХІХ ст. Це стосується і духовенства, яке в ХІХ ст. «підлягло зовсім угорському начальству й потроху перебилось зовсім на нове панство, майже зовсім угорське, котре й говорить між собою не інакше, як по-угорському й не має іншої думки, як жити з наших людей та вслугувати начальству й панству угорському». Довівши, що інтелігенція і духовенство Закарпаття змадяризувались і зовсім перестали цікавитися просвітою в народі, М. П. Драгоманов змушений був зробити висновок, що ця місія (визволення від гніту угорських панів – Авт.) буде під силу самому трудовому люду. Однак це зовсім не значить, що закарпатський народ не має своїх будителів. До них Драгоманов відносив О. Духновича, І. Раковського, О. Павловича та ін. Їх недоліком Драгоманов вважав те, що вони «змагались писати все більше попівські речі та мовою мовби то московською, як панською серед усіх руських, котрі однако ніхто в них не вміє, бо не чує ніколи. Через те писачі ті ніколи й не зігріли до своєї рущини, про котру рідко з письменних людей по тих сторонах і дума» [2].

Довготривале перебування Закарпаття на колоніальному становищі привело до затушовування визвольних змагань, і лише в 1848 році, коли почалась буржуазна революція в Австрії та Угорщині, відбулося певне зрушення. Даючи характеристику тим подіям, М. Драгоманов вірно відзначив, що «мужики ж зразу стали за цісаря», а не підтримали «угрів» (повстанців – Авт.). Це пояснюється передусім їхніми «цісарськими ілюзіями, сподіванням одержати поля, ліси, пасовиська». У своїй статті «Малороссия в ее словесности» М. П. Драгоманов наводить фрагмент з народної пісні:

Слава Богу, же нам гаразд
Тепер сесі літа,
Аже би наш тісар здоров,
Та й жив многі літа.
Бога просим за тісаря,
Ще чес, ще години,
Нам панщину подарував,
Абих не робили,

Бога просім за тісаря

Сараки-руснаки [6, с. 38].

Під час революційних подій 1848–1849 рр. галичани намагались підштовхнути закарпатських русинів на боротьбу. Про спільність із закарпатцями говорилося в прокламації «До братів угорських русинів», яку видала у 1849 р. Головна Руська Рада у Львові: «І ви, браття є русини, дійсні, правдиві русини як і ми, ви кров і тіло наше... Ваші предки були колись свобідним народом. Вашим батькам мадяри забрали найліпшу землю і вложили на них панщину та інші тягарі і так вас давили цілих 1000 літ. Мадяри хотіли бути в краю самі, якби лише для них ту землю Бог створив... Ви й Ваш язык були зовсім понижені, бо так далеко дійшло, що вам казали ганьбитися, що ви русини. Тепер буде інакше...» [2].

Інакше не стало. Стало ще гірше, особливо закарпатцям. Революція була потоплена в крові, і не без участі російського царизму. М. П. Драгоманов писав, що «...мужики тут дістали ще менше, ніж в Галичині, а згодом цісар мусів помиритися з уграми, і пани угорські знов забрали силу по всій тій країні над нашими людьми та ще й тепер стали лютішими до них...». До такого висновку прийшов і відомий російський вчений В. І. Вернадський, який довів, що селянські ділянки скоротилися, а податки зросли в п'ять разів.

М. П. Драгоманов, на відміну від соціалістів-утопістів, які не бачили виходу з такого становища, чітко заявив: «...явно значить, що тут вже й крихти надії не може бути на що-небудь, окрім самих мужицьких громад, котрі самі по собі мусять помогти, вибравши свою землю од чужих людей...». Він вважав, що закарпатцям необхідно бути «в спілці з сусідами, котрих доля така ж сама, як і їхня: з словаками, сербами, волохами і т.і. та з своїми братами-галичанами й у нас. Це спілка з людьми, котрим самим того ж треба, що й русинам закарпатським...». Висновок М. П. Драгоманова про те, що «нашим людям найліпше: стати спільно, щоб дійти до сього, щоб жити по своїй волі на своїй землі», не втратив актуальності і по цей день. Сьогодні, як ніколи, ми близькі до того, щоб побудувати нову Україну – демократичну і правову. Цю місію можна виконати тільки тоді, коли ми єдині, бо в єдності – сила народу.

-
1. Вегеш М. М. Іван Лисяк-Рудницький (1919–1984). *Вчені, письменники і політичні діячі про Україну: (Збірник наукових праць) / Ужгород. держ. ун-т., Ужгород. культ.-осв. і благодійницьке т-во «Карпатське братство». Ужгород, 1996. Вип.1. С.87–89.*
 2. Вегеш М. М., Олашин М. В. Михайло Драгоманов (1841–1895). *Вчені, письменники і політичні діячі про Україну: (Збірник наукових праць) / Ужгород. держ. ун-т., Ужгород. культ.-осв. і благодійне т-во «Карпатське братство». Ужгород, 1996. С.6–15.*
 3. Відомий-невідомий Михайло Драгоманов: науковий збірник до 170-річчя від дня народження М. П. Драгоманова / Упорядники: В. Погребенник, С. Шевчук, Н. Осьмак. К.: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. 382 с.
 4. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації ХІХ-ХХ століття. К., 2019. 656 с.
 5. Довідник з історії України (А – Я) / За загальною редакцією І. Підкови, Р. Шуста. 2-ге видання, доопрацьоване і доповнене. К.: Генеза, 2001. 1136 с.
 6. Драгоманов М. П. Вибране («... мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні») / Упорядник та автор історико-біографічного нарису Р. С. Міщук. К.: Либідь, 1991. 688 с.
 7. Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці: У двох томах. Том перший. К.: Видавництво «Наукова думка», 1970. 532 с.
 8. Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці: У двох томах. Том другий. Статті, розвідки, дописи. К.: Видавництво «Наукова думка», 1970. 592 с.
 9. Задорожний В., Кундрат Ю. Курс історії української культури (ІХ-ХХІ ст.): Навчальний посібник для студентів-україністів. Ужгород: Гражда, 2009. 432 с.
 10. Історія політичної думки України / За загальною редакцією Н. М. Хоми. Львів: Новий Світ-2000, 2017. 632 с.
 11. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: У двох томах. Т. 1. К.: Основи; Інститут державного управління та місцевого самоврядування при Кабінеті Міністрів України, 1994. 554 с.
-

12. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: У двох томах. Т. 2. К.: Основи; Інститут державного управління та місцевого самоврядування при Кабінеті Міністрів України, 1994. 573 с.
13. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності / Друге видання. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2019. 496 с.
14. Україна: політична історія. XX – початок XXI ст. / Редакційна рада: В. М. Литвин (голова) та ін.; В. А. Смолій, Ю. А. Левенець (співголови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2007. 1028 с.
15. Кто є хто в європейській та американській політичній науці. Малий політологічний словник / За редакцією Бориса Кухти. Видання друге, перероблене і доповнене. Львів: Кальварія, 1997. 288 с.

**ДОКТРИНА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В
УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ**

(теоретичні й практичні аспекти)

Гаращук О.В.

*доктор економічних наук, професор,
начальник відділу комунікацій та міжнародного
співробітництва*

Державної служби якості освіти України

Garashchuk O.V.

Doctor of Economic Sciences, Professor

Department head of Communications and International Cooperation

State service of education quality of Ukraine

Куценко В.І.

доктор економічних наук, професор,

Заслужений діяч науки і техніки України,

головний науковий співробітник

відділу природно-техногенної та екологічної безпеки

Державної установи «Інститут економіки

природокористування

та сталого розвитку Національної академії наук України»

Kutsenko V.I.

Doctor of Economic Sciences, Professor

Honored Scientist of Ukraine,

Chief Researcher of Department of Natural-Technogenic

and Environmental Safety

*Public Institution «Institute of Environmental Economics
and Sustainable Development of the National Academy of Sciences
of Ukraine»*

УДК 338.23 : 504.75.331.445

***Анотація.** Розкривається сутність, важливість та значення соціальної безпеки в контексті завдань забезпечення її ефективного гарантування в умовах глобалізації та євроінтеграції. Зазначаються чинники, що сприяють цьому. Виявляються можливі загрози та визначаються шляхи їх подолання. Обґрунтовується оптимальна доктрина прискорення процесів забезпечення соціальної безпеки в Україні в умовах глобалізації та євроінтеграції.*

***Ключові слова:** соціальна сфера, соціальна безпека, людський капітал, сталий розвиток.*

*Будь-яка перешкода долається наполегливістю.
Леонардо да Вінчі*

Вступ і постановка проблеми. На початку 1997 року Верховна Рада України схвалила Концепцію (основи державної політики) національної безпеки, в якій окреслюються основні напрями розвитку соціальної сфери. В ній, зокрема зазначається необхідність:

- виявлення та усунення причин, які призводять до різкого розшарування суспільства;
- створення ефективної системи соціального захисту людини, охорони та відновлення її фізичного й духовного здоров'я;
- стимулювання розвитку та забезпечення всебічного захисту освітнього та культурного потенціалу країни;
- захист прав споживачів [1, 2].

У Концепції зазначається, що серед показників, які характеризують низький рівень розвитку соціальної сфери в Україні, варто виділити наступні:

- низький рівень розвитку життя населення;
- високий показник безробіття останнього;
- суттєве погіршення здоров'я жителів України;
- моральна й духовна деградація в суспільстві;
- неконтрольовані міграційні процеси тощо.

Все це негативно позначається на стані соціальної безпеки в країні, зумовлює соціальну небезпеку. Соціальну безпеку ми розглядаємо як закономірний результат підвищення якості життя і передбачає необхідність формування та реалізації соціального пакету, соціальної інфраструктури; як стан захищеності життєво важливих прав і свобод громадян українського суспільства від внутрішніх загроз і зовнішнього втручання та система соціально-політичних заходів, яка забезпечує цю захищеність.

Соціальна безпека уже в кінці ХХ – на початку ХХІ століття все активніше набуває планетарного характеру. На це впливають взаємовідносини держав та існуючих інститутів влади, протиріччя між ними, зокрема в реалізації економічних, соціальних, духовних інтересів і цінностей. При цьому соціальний аспект міжнародного розвитку слугує основою формування безпечного розвитку різних локальних цивілізацій у світі в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку соціальної сфери, забезпечення функціонування та реалізації соціальної безпеки знайшли відображення в наукових працях багатьох дослідників, зокрема Авакяна С., Андрійчука В., Андрущенка А.,

Арламова Ю., Белозерцева Е., Вітрука М., Гершунського Б., Жаліло Я., Живка З., Захарченка М., Колодія Д., Кона І., Королькова О., Лук'яненко Д., Макліна Дж., Мельник А., Нижник В., Рабіновича П., Франка С., Шаповала В., Шнайдера Д., Шумана Х. та ін.

Незважаючи на значний внесок у розробку теоретичних і практичних аспектів зазначеної вище тематики, невирішеними залишаються проблеми щодо забезпечення функціонування соціальної безпеки в умовах глобалізації та євроінтеграції.

Мета і завдання. Тому метою нашого дослідження є обґрунтування шляхів забезпечення соціальної безпеки в Україні за рахунок підвищення якості робочої сили, її конкурентоспроможності, зростання продуктивності зайнятості, поліпшення демографічної ситуації та зниження бідності в країні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Останнім часом інтеграційні та глобалізаційні процеси все активніше впливають на безпекову ситуацію в країні. Життя підтверджує, що країна досягає бажаних результатів у соціально-економічному розвитку завдяки змінам соціальних умов, які визначають поведінку громадян. Остання ж у значній мірі залежить від освітнього рівня населення. Глобалізація у сфері освіти натомість є суперечливим і складним питанням, й в своєму процесі призводить до формування якісно іншої освітньої сфери, побудованої на культурних цінностях західного світу. Скористатися її позитивними наслідками можуть лише країни євроатлантичної цивілізації з певним набором соціально-культурних характеристик.

Для освіти України глобалізація, як стверджують окремі фахівці, буде мати наступні наслідки:

- популяризація глобальних мультикультурних цінностей;
- посилення світового домінування євроатлантичної культури;
- поява закордонних освітніх провайдерів, зокрема на сільських територіях агломерацій;
- послаблення, аж до втрати, національної культури й ідентичності;
- інтеграція окремих закладів освіти [3, 4].

Під впливом глобалізаційних процесів формуються взаємовідносини між суб'єктами світового господарства. Наразі глобалізаційні процеси визначають особливості економічного розвитку усіх країн світу. І тут важлива роль відводиться освіті. Досвід багатьох країн Західної Європи свідчить, що забезпечення соціальної безпеки можливе лише тоді, коли головна продуктивна сила – людина-працівник є конкурентоздатною і спроможною забезпечити структурні зміни як у соціальній сфері, так і в економіці.

Разом із тим глобалізація зумовлює появу багатьох соціально-економічних й екологічних проблем, що створює реальну загрозу руйнації середовища проживання самої людини. Тому глобальні зміни, що відбуваються в житті, вимагають адекватних реакцій на ці процеси. До числа останніх слід віднести:

- імператив виживання, що зумовлюється технічними й соціальними катастрофами;
- нові критерії буття, якості суспільного інтелекту, що затребують людські якості як найважливіший ресурс та вміння ним ефективно користуватись;
- демократизація та гуманізація суспільства;

- відсутність у попередньому вигляді соціального замовлення на виховний ідеал і результат [5].

В ході дослідження встановлено, що чим краще громадяни країни забезпечені матеріальними благами, необхідними для життєдіяльності, тим ефективніше, як стверджує Шершеневич Г., держава може забезпечувати їх оптимальну поведінку.

Розвиток соціальної сфери безпосередньо впливає на досягнення та забезпечення успішного функціонування соціальної безпеки. Наразі ж в Україні посилюються такі негативні явища як: злочинність, порушення законності в діяльності правоохоронних органів і державних структур.

Забезпечення соціальної безпеки – це досягнення соціального компромісу в суспільстві, що характеризується стрімким підвищенням рівня життя населення та низьким рівнем соціальної напруги в країні, сприятливою демографічною ситуацією. І навпаки, відсутність соціальної безпеки – це, коли стан суспільства характеризується соціальною кризою, що зумовлює деформацію демографічного та соціального стану суспільства, підривання людського та трудового потенціалу як основи розвитку виробництва, а також поглиблення фундаментальної основи суспільства – сім'ї, зниження духовного, морального і творчого потенціалу населення [6, с. 36-37].

Соціальна небезпека наразі поширюється у вигляді різних видів насильства, тероризму, бандитизму, шахрайства. Так, за даними ВООЗ (Всесвітньої організації охорони здоров'я) у світі щорічно фіксується близько 500 тис. самогубств, майже 7 млн. спроб до самогубства. Загальновідомо, що суїцид – це результат впливу соціального середовища, яке підриває віру людини в себе [7].

Соціально небезпечним чинником, як свідчить європейський досвід, є бідність, яка негативно впливає як на людину, так і на суспільство в цілому. Бідність зумовлена:

- низьким рівнем оплати праці, пенсій, соціальної допомоги;
- нерозвиненістю ринку праці;
- низькою часткою заробітної плати у виробництві продукції;
- недостатнім рівнем розвитку економіки в цілому.

Як відомо, існує пряма кореляційна залежність між рівнем розвитку економіки і соціальною стабільністю в країні. Соціальна безпека, як переконує досвід багатьох європейських країн, сприяє розвитку економіки, що виступає важливим чинником подолання бідності. Адже, за даними офіційної статистики, діти сімей, де панує бідність, мають, як правило, низький рівень освітньої підготовки, незадовільний стан здоров'я. Щоправда, в Україні за роки незалежності значна частина населення із високим рівнем освіти потрапила до маргінальних груп суспільства. Це, як свідчать результати нашого дослідження, зумовлено невдалим реформуванням економіки, зміною соціального середовища, розривом не лише між вектором і потенціалом об'єктивних стратегічних критеріїв, але і між суб'єктивним усвідомленням значимості та об'єктивності їх дій.

В цих умовах, як свідчить світова практика, подоланню бідності сприяє розвиток підприємництва у соціальній сфері, зокрема в освіті. Особливо успішним є цей процес там, де активно реалізуються навчально-виховні функції, спрямовані на формування у випускників навчальних закладів наступних якостей: наполегливості, ініціативності, відповідальності, готовності до ризику, цілеспрямованості, незалежності, прагнення до самореалізації,

поінформованості, а також на формування управлінських якостей [8, с. 59].

Наявність у працівника зазначених особистісних якостей сприяє його успішному заняттю підприємницькою діяльністю. Разом із тим це сприяє також зміцненню людського потенціалу країни, який включає не лише освітні, але й медичні складові цього потенціалу.

Тож не дивно, що нова Концепція ВООЗ щодо якості системи охорони здоров'я – складової соціальної безпеки – передбачає необхідність розробки заходів, зорієнтованих на забезпечення модернізації системи охорони здоров'я, на зниження захворюваності, на зміцнення здоров'я нації. Адже життя і здоров'я людини є найважливішою цінністю держави.

Однак в Україні, на жаль, ось уже не одне десятиліття проглядається чітка тенденція погіршення здоров'я населення, зростання захворюваності та зменшення чисельності жителів. Усе це є великою соціальною небезпекою. Вірогідність смерті в Україні громадян у працездатному віці складає близько 40%, тоді як у розвинених країнах світу – 10-14%. Особливо чітко виявляється феномен чоловічої надсмертності у віковій групі 25-44 роки. При цьому чоловіча смертність суттєво перевищує жіночу. Така ситуація є причиною того, що в нашій країні спостерігається найвищий рівень природного спаду чисельності населення серед європейських країн.

Глобалізаційні процеси та масові переміщення людей створюють ризики для здоров'я населення, зумовлюють соціальну небезпеку. Виникають і набувають активного поширення нові хвороби, як, скажімо, коронавірус COVID-19. Натепер, як свідчить медична статистика, існує майже 40 видів захворювань невідомих попередньому

поколінню. Щоденна інформація МОЗ України засвідчує, що названий коронавірус у нас прогресує, не дивлячись на те, що в нашій країні велика увага приділяється забезпеченню безпечної життєдіяльності населення, зокрема щодо:

- удосконалення системи державного управління безпечною життєдіяльністю населення;
- гармонізації нормативно-правової бази з урахуванням міжнародних вимог;
- створення страхової системи для об'єктивного підвищення безпечності освітньо-інформаційного та наукового забезпечення, реалізація інструментів інвестування у науково-технологічну сферу, впровадження дослідницького податкового кредиту.

Останній означає зменшення суми нарахування податку на прибуток, який надається суб'єкту господарювання в обсязі, що дорівнює встановленому відсотку від обсягу витрат суб'єкта господарювання на НДДКР у поточному році, який не перевищує встановленого відсотка річного прибутку підприємства. Такий досвід активно використовується у США, Японії, Канаді та в багатьох європейських країнах – Італії, Бельгії, Угорщині тощо [9].

В кінці ХХ століття в ООН розглядалась концепція розвитку людського потенціалу, в основу якої була покладена ідея про те, що вищий сенс і мета економічного розвитку будь-якого сучасного суспільства полягає в забезпеченості можливості для кожної людини реалізувати свій потенціал, вести здоровий спосіб життя, що є повноцінне і творче. А це, в свою чергу, має позитивно позначитись на соціально-економічному розвитку країни. Адже, скажімо, у країнах Західної Європи 29-38% зростання валового внутрішнього продукту

фахівці пов'язують з покращенням здоров'я нації. Водночас високий рівень смертності населення, зниження тривалості його життя, депопуляція – це не лише пряма загроза соціальній безпеці, а й сталому розвитку держави [10].

Тож не дивно, що ВООЗ у контексті «Програми здоров'я для всіх на XXI століття» велику увагу приділяє необхідності подолання ризиків, які негативно впливають на здоров'я населення.

Подоланню зазначених проблем сприяє не лише розвиток системи охорони здоров'я, а й інших галузей соціальної сфери, скажімо, якісної освіти. В усіх високорозвинених країнах їй приділяється велика увага. У світі визнано, що пріоритетний розвиток освітньої сфери – об'єктивна закономірність сучасної цивілізації. Специфіка нинішнього етапу суспільних трансформацій полягає в об'єктивній необхідності випереджаючого розвитку освіти та оперативної підготовки нового покоління кадрів, конкурентоспроможних на ринку праці, добре підготовлених до активної життєдіяльності в швидко змінюваному світі, володіючих такими рисами як: мобільність, висока загальна культура. Все це спонукає людину до творчої самореалізації, згідно якої, на думку А. Ейнштейна, уявлення важливіше знань.

На наше глибоке переконання, уявлення у поєднанні з ґрунтовними знаннями сприяють інноваційному розвитку в будь-якій сфері економіки, активізації інтелектуально-освітнього потенціалу нації. Якість освіти, її вплив на інноваційність розвитку економіки, як свідчить практика, залежить від багатьох чинників, у тому числі від кадрового потенціалу навчальних закладів, від зв'язку освітньої сфери з іншими складовими економіки.

Наразі освітній системі України притаманна її відірваність від реальних потреб економіки та суспільства. А це свідчить про те, що нашій системі освіти не вистачає прагматичності, вироблення в учнів навиків успішного реального використання отриманих знань у трудовому житті. Це є свого роду загрозою щодо використання знань у розбудові економіки, у забезпеченні соціальної безпеки.

Загрозою ж може стати будь-яка ситуація, що завдає шкоди соціальним інтересам, а також якості освіти. Остання – це не лише якість задоволення потреб суспільства на певному етапі його розвитку, що відповідає як сьогоdnішнім, так і завтрашнім вимогам його функціонування, рівню підготовки фахівців, але і якість задоволення потреб особистості та отримання професійної освіти [11, 12].

Якість освіти є одним із найважливіших стратегічних ресурсів, який залежить від багатьох чинників і являє собою збалансовану відповідальність освіти різноманітним потребам, цілям, вимогам, нормам і стандартам.

Результати наших досліджень засвідчують, що якість освіти в Україні останнім часом суттєво знизилась. Останнє зумовлено перш за все погіршенням ресурсного потенціалу освітньої сфери, невідповідністю структурних елементів галузі цінностям, інтересам і потребам особистості, соціально-економічному стану суспільства тощо. Адже статистика підтверджує, що там, де хороше матеріально-технічне забезпечення (оснащення), де працює висококваліфікований персонал, там, як правило, й високий рівень навчально-виховного процесу, а також – якість знань.

Світова, зокрема європейська практика свідчить, що з якісною освітою пов'язана конкурентоспроможність країни, її сталий розвиток,

динамічне зростання економіки. Характерною ознакою останньої, до речі, в усьому світі є нарощування виробництва, яке потребує сучасних знань. Цьому сприяють й нові способи отримання, нарощування й зберігання інформації. В свою чергу зростання обсягу знань обумовлює й удосконалення технологій, що використовуються практично в усіх галузях соціальної сфери, у тому числі в освітній сфері. В цих умовах украй важливо, щоб кожен випускник навчального закладу оволодів здатністю до сприйняття інновацій, формування індивідуальних умов для забезпечення в подальшому творчої, пізнавальної та професійної діяльності. Тобто освіта стала фактором, який змінює позицію кожної людини, а освітня безпека гарантується активним упровадженням відповідних програм, модернізацією закладів освіти.

Вказана модернізація є вкрай важливим процесом в умовах інтенсивного нарощування обсягу інформації, що подвоюється кожні п'ять років. Для її переробки та успішного використання необхідна відповідна техніка, що дозволить отриману інформацію успішно інтегрувати у виробництво товарів і послуг. А це означає, що доктрина розвитку соціальної сфери, зокрема такої її галузі як освіта має сприяти не лише забезпеченню соціальної безпеки, а й відповідати потребам економіки, сформованої на знаннях, зупиненню негативних явищ, які наразі притаманні останній, інтеграції навчання і трудової діяльності – важливої умови інтенсифікації виробництва.

Останнє, в свою чергу, передбачає модернізацію соціальної сфери, підготовку фахівців для високотехнологічного виробництва, враховуючи при цьому, що наразі відбувається стрімке старіння знань. А тому для забезпечення належної якості підготовки кадрів важливим є:

- запровадження навчання кадрів протягом усього життя;
- формування відповідного освітнього простору (середовища), що характеризується не стільки кількісними, скільки якісними показниками.

До речі, у кожній країні Європейського Союзу склалась своя система такого навчання та її державного регулювання. У Данії, приміром, функціонують комітети безперервної підготовки; у Німеччині – федеральний і земельні комітети та Федеральний інститут безперервного навчання; у Нідерландах державні та регіональні органи освіти спільно розробляють навчальні програми і контролюють виконання контрактів щодо навчання, які укладають працівники закладів освіти спільно із дирекціями підприємств; у Бельгії управління діяльністю центрів професійної підготовки здійснює Національна служба зайнятості. Сучасний стан підготовки трудового потенціалу у США характеризується різноманітністю змісту, форм і методів роботи, зростанням професійного рівня спеціалістів служб управління людськими ресурсами, підвищенням питомої ваги коштів, які витрачаються на ці цілі, застосуванням новітніх інформаційних технологій [13, 14].

Досвід вищезазначених країн свідчить, що наразі без розвитку освіти неможливий інноваційний розвиток економіки та соціальної сфери, що базуються на технічних і технологічних нововведеннях. Разом із тим, слід зазначити, що ринок інновацій в Україні є однією з найслабкіших ланок економіки та соціальної сфери [9].

До речі, у розвинених країнах державні видатки на наукові інновації, проекти становлять 2,2-3,7% ВВП (в Україні – в рази менше). Мінімальні фінансові витрати у розрахунку на одного науковця у

країнах Європейського Союзу сягають 50-55 тис. дол. США, тоді як в Україні – 15 тис. дол. на рік [15] (табл.).

Таблиця

Витрати на науку у розвинених країнах світу [15]

Країна	Витрати на науку	
	відсоток до ВВП	на душу населення, дол. США
Швеція	3,70	773,8
Японія	3,06	731,3
США	2,84	842,3
Республіка Корея	2,52	365,1
Німеччина	2,29	527,4
Франція	2,18	461,6

Як видно із таблиці, у США мають місце найвищі витрати на науку в розрахунку на душу населення. У цій країні сфера формування трудового потенціалу визнана тим сектором освітньої структури, який розвивається найбільш динамічно. Також у цій країні боротьба за освіченого працівника останнім часом набула стійкого характеру, що формує сприйнятливість до всього нового, інноваційного, до зростання майстерності та творчого ставлення до виконання своїх обов'язків, до підвищення відповідальності за якість виконаної роботи.

Сподіватись же на суттєве покращення фінансового забезпечення інноваційної діяльності в Україні в цілому найближчим часом не доводиться. Разом із тим, для забезпечення цього необхідно шукати інші способи, у тому числі використовуючи досвід країн Західної Європи, де активно впроваджуються такі податкові пільги як екстраконцесії та податковий кредит. За рахунок екстраконцесій фірми можуть фінансувати із своєї податкової бази понад 100% своїх інноваційних витрат. У Японії промислові компанії мають право зменшувати податок на прибуток у розмірі 7% інвестицій у передову техніку та технології. У Канаді подібна знижка коливається від 7 до 20%. У Бельгії дозволено зменшувати оподаткований прибуток на 13,5% інвестиційних витрат для малих і середніх компаній і у стовідсотковому обсязі інвестиційних витрат, пов'язаних із нововведеннями для всіх компаній [16]. В числі останніх можуть бути і нові підходи щодо організації досліджень, скажімо, у закладах вищої освіти, зокрема у сфері нанотехнологій. При цьому важливо забезпечити поєднання інтересів науки, суспільства і бізнесу. Тобто у закладах вищої освіти необхідно створювати та розвивати технічну й технологічну базу в галузі нанотехнологій і наноматеріалів, використовувати їх у подоланні терористичних загроз, техногенних катастроф, підвищити рівень екологічної безпеки та комфортності. Це особливо важливо здійснювати наразі, коли сучасне виробництво і бізнес вимагають, щоб навчальні заклади були зорієнтовані на практичну підготовку майбутніх фахівців, що має відповідати поточним потребам суспільства, враховуючи те, що науково-технічний розвиток, технології та знання оновлюються надзвичайно швидко, трудові функції людини ускладнюються, а економічна та соціальна значимість результатів наслідків її праці зростає.

Глобалізація кардинально змінює світ та умови життєдіяльності людини, загострює потребу в знаннях. Щоправда, друкована продукція не завжди є соціально безпечною. Скажімо, загрозою для розвитку культури видається збереження ряду негативних тенденцій, зокрема:

- скорочення мережі закладів культури та їх фондів;
- деідеологізація культури та ліквідація державної монополії на культуру;
- посилення культурно-комунікативної апатії, послаблення інтересу до тих видів культурної діяльності, які потребують певних інтелектуальних зусиль на користь візуальних, видовищних форм (телебачення, відео);
- суттєве зниження відвідувань театрів, кінозалів, музеїв, бібліотек;
- зростання в побуті елементів антикультури (наркоманія, злочинність, корупція, проституція, порнографія, руйнація культурного середовища) тощо.

Практика європейських країн свідчить, що розвиток культури і мистецтва сприяє функціонуванню інших сфер економічної діяльності. А тому безпека культури – це своєрідна система, в якій безперервно відбуваються процеси взаємодії інтересів у сфері культури особи, суспільства, держави і загрози цим інтересам.

У Законодавстві України про національну безпеку, зокрема зазначається, що кожній людині мають бути створені умови для існування й прогресивного розвитку особистості, подолання чинників, які створюють небезпеку життєво важливим інтересам особи та суспільства. А в Конституції України підкреслюється, що людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються

найвищою цінністю. Таким чином, безпека і здоров'я людини залишаються неодмінною умовою сталого розвитку [17]. Останньому сприяє створення для кожної людини безпечного середовища, що має запобігати шкоді життєво важливим інтересам особистості, суспільства та держави. Скажімо, безпечне житлово-побутове середовище розглядається нами як елемент національної безпеки, що гарантує захищеність життєво важливих інтересів людини та суспільства від реальних чи потенційних загроз. Наразі житлово-комунальна сфера України відчуває значні труднощі, пов'язані з:

- гострим дефіцитом фінансів, необхідних для розвитку житлово-комунального господарства;
- відсутністю в нашій країні науково обґрунтованої житлової політики;
- слабкою матеріально-технічною базою житлово-комунального господарства;
- недостатнім рівнем кваліфікації працівників, зайнятих у цій сфері;
- слабким рівнем опрацьованості нормативно-правових аспектів діяльності будівельних і житлових організацій у частині їх взаємодії з органами влади і споживачами;
- високим рівнем забрудненості української території тощо.

Як засвідчує статистика, в Україні лише 15% території вважається чистою чи умовно чистою, а 70% – визначається як забруднена територія. Такий стан докільля негативно впливає на забезпечення в країні сталого розвитку. Адже, як свідчить західноєвропейська практика, успішне розв'язання екологічних проблем неможливо здійснити без:

- усвідомлення кожною людиною себе як частку природи, тобто єдиного цілого з нею;

- вироблення таких моделей і принципів поведінки, які реалізують духовні й фізичні потреби людини;

- спонукання людини до екологічно безпечної діяльності, узгодженої з функціонуванням біосфери тощо.

А це значить, що основна частина житлового фонду, як складової соціальної інфраструктури України в цілому розміщена на забрудненій території.

Звідси можна зробити висновок про те, що розвиток житлово-комунального господарства, соціальної інфраструктури в цілому, в перспективі має бути спрямовано на сприяння виконання державою і суспільством своїх зобов'язань щодо:

- поліпшення матеріально-побутових, соціально-культурних умов життєдіяльності окремим категоріям населення шляхом збільшення обсягів будівництва об'єктів соціальної інфраструктури та її модернізації;

- забезпечення прискореного розвитку житлового фонду в Україні, соціальної сфери та ефективного функціонування останньої;

- підвищення надійності та комфортності житла, що надається населенню;

- створення належних житлово-комунальних і соціально-культурних умов для кожної людини – важливого чинника соціальної безпеки, активно використовуючи при цьому досвід країн Європейського Союзу.

Висновки. Отже, в Україні останнім часом здійснюється багато заходів щодо розробки та реалізації доктрини формування та

забезпечення соціальної безпеки, важливість і значення якої суттєво посилилась в умовах глобалізації та євроінтеграції. Водночас залишається ціла низка нерозв'язаних проблем. Однією з найгостріших серед останніх – нестача фінансових ресурсів, що негативно впливає на формування соціально безпечного середовища, підтримання на належному рівні соціальної інфраструктури, яка залишається важливою передумовою підтримки не лише соціальної, але й національної безпеки.

І цьому має сприяти:

- інтенсивний пошук оптимального варіанту щодо наповнення бюджетів різного рівня, посилення позабюджетного фінансування соціальної сфери та соціальної безпеки;

- активізація процесів, направлених на мобілізацію ресурсів, у тому числі фінансових з інших джерел на забезпечення в країні соціальної безпеки;

- залучення іноземного капіталу до розвитку соціальної сфери та подолання соціальних загроз в Україні;

- активне впровадження в соціальну та економічну сфери інноваційних технологій, які активно використовуються в країнах Європейського Союзу;

- посилення соціальних факторів економічного розвитку країни, задоволення громадян тощо.

Список використаних джерел:

1. Куценко В.І. Соціальна безпека в контексті сталого розвитку / В.І. Куценко, В.П. Удовиченко; Рада по вивченню продуктивних

- сил України НАН України. – Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2011. – 656 с.
2. Скотт П. Глобализация и университет / П. Скотт // *Alma Mater*. – 2000. – №4. – С. 3-8.
 3. Макбурни Г. Глобализация как политическая парадигма высшего образования / Г. Макбурни // *Высшее образование сегодня*. – 2001. – №1. – С. 46-55.
 4. Колин К.К. Глобальные проблемы информатизации: информационное неравенство / К.К. Колин // *Alma Mater*. – 2000. – №6. – С. 27-30.
 5. Алдошина М.И. О конъюнктурной миссии университетов / М.И. Алдошина // *Высшее образование сегодня*. – 2007. – №5. – С. 35-38.
 6. Румянцева Е.Е. Новая экономическая энциклопедия / Е.Е. Румянцева. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 722 с.
 7. Демиденко Г.П. Безпека життєдіяльності: навч. посібник для студентів вищ. навч. закл. / Г.П. Демиденко; Національний технічний у-нт України «Київський політехнічний інститут». – К.: НТУУ КПІ, 2008. – 300 с.
 8. Лебедик Л. Педагогічна підготовка магістрів економіки на засадах розвитку їхньої економічної культури / Леся Лебедик // *Імідж сучасного педагога*. – 2009. – №5(94). – С. 57–59.
 9. Кобушко І.М. Шляхи покращення фінансування інноваційного розвитку в Україні з використанням міжнародного досвіду / І.М. Кобушко, Е.І. Гусейнова // *Маркетинг і менеджмент інновацій*. – 2011. – №2. – С. 124-130.
 10. Куценко В.І. Сфера охорони здоров'я: соціально-економічні та регіональні аспекти / В.І. Куценко, Г.І. Трілленберг; Рада по
-

- вивченню продуктивних сил України НАН України. – К.; 2005. – 366 с.
11. Гаращук О.В. Якісна освіта – інструментарій сталого розвитку (питання теорії та практики) / О.В. Гаращук, В.І. Куценко; Держ. Установа «Ін-т економіки природокористування та сталого розвитку НАН України». – К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2019. – 141 с.
12. Концепція гуманітарного розвитку України на період до 2020 року (Проект) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://naps.gov.ua/uploads/files/gumanitar-2020.pdf>
13. Майклз Э. Война за таланты / **Майклз Эд, Хэндфилд-Джонс Хелен, Экселрод Элизабет** // HR Лига. Сообщество кадровиков и специалистов по управлению персоналом. 18.12.2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://hrliga.com/index.php?module=profession&op=view&id=112>
14. Одегов Ю.Г. Таланты и война за них / Ю.Г. Одегов, Л.С. Бабынина, Е.В. Александрова // Актуальні проблеми економіки. – 2015. – №3(65). – С. 275-281.
15. Власова І. Особливості фінансування інноваційної сфери в розвинутих країнах / І. Власова // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2009. – №1. – 36-46.
16. Чернова О.В. Податкове стимулювання інноваційної діяльності / О.В. Чернова // Економіка та держава. – 2007. – №7. – С. 37-39.
17. Закон України «Про національну безпеку». Редакція від 15.08.2020. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
-

18. Holonič, J., Implementation of the association agreement between Ukraine and the EU in the context of the transformation of the European Union, Investments, Technical Regulations, Migration, Unshadowing of the Economy, Monograph, Uzhgorod – 2018, ISBN 978-617-7404-59-9.

**ДОКТРИНА ОБЕСПЕЧЕНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ
БЕЗОПАСНОСТИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ И
ЕВРОИНТЕГРАЦИИ**

(теоретические и практические аспекты)

Аннотация. Раскрывается сущность, важность и значение социальной безопасности в контексте задач обеспечения ее эффективного гарантирования в условиях глобализации и евроинтеграции. Указываются факторы, способствующие этому. Выявляются возможные угрозы и определяются пути их преодоления. Обосновывается оптимальная доктрина ускорения процессов обеспечения социальной безопасности в Украине в условиях глобализации и евроинтеграции.

Ключевые слова: социальная сфера, социальная безопасность, человеческий капитал, устойчивое развитие.

**DOCTRINE OF SOCIAL SAFETY IN THE CONDITIONS OF
GLOBALIZATION AND EUROPEAN INTEGRATION**

(theoretical and practical aspects)

***Abstract.** The essence, importance and significance of social safety in the context of the tasks of ensuring its effective guarantee in the context of globalization and European integration are revealed. The factors contributing to this are indicated. Possible threats and ways to overcome them are given. The optimal doctrine of accelerating the processes of ensuring social security in Ukraine in the context of globalization and European integration is substantiated.*

***Keywords:** social sphere, social safety, human capital, sustainable development.*

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНА РЕФОРМА 2020: ЗАКАРПАТСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Ален Панов,

Доктор філософії, професор-завідувач кафедри
міжнародної політики Ужгородського національного університету

У червні-липні 2020 року реалізовано основоположну стадію формування нового адміністративно-територіального устрою в Україні. До кінця червня 2020 року Урядом сформовано нову мапу базових одиниць – громад⁴⁰, а 17 липня Верховна Рада затвердила новий районний поділ, який ґрунтується на межах новоутворених територіальних громад⁴¹. Усього в державі з'явилося 136 районів⁴², які

⁴⁰ <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-viznachennya-administrativnih-centriv-ta-zatverdzhennya-teritorij-teritorialnih-gromad-zakarpatskoyi-oblasti-i120620-712>

⁴¹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-IX#Text>

⁴² <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/196122.html>

включають до свого складу 1470 територіальних громад⁴³. Зауважимо, що кордони областей залишилися незмінними, так само, як і міст Київ та Севастополь, а також Автономної Республіки Крим.

Уникнемо оцінок стосовно правильності, ефективності та доцільності проведеної реформи. У тому числі і відповіді на питання: наскільки вона сприяє децентралізації, чи навпаки – відкриває шлях до тотального контролю з боку держави за діяльністю муніципалітетів через місцеві державні адміністрації та централізовану систему політичних партій, які отримали ексклюзивне право на формування органів місцевого самоврядування?

У будь-якому разі, не викликає сумніву той факт, що формування нового адміністративно-територіального устрою розпочате правильно. Тобто, спочатку проектуємо карту, а потім на неї «нанизуємо» органи державної виконавчої та судової влади, а також місцеве самоврядування. Сьогодні залишається багато запитань стосовно доцільності існування районних рад, утворення нових адміністрацій, переформатування судів, правоохоронних, фіскальних органів тощо. Але це нормально – головне, що створено територіальний скелет, який з часом обросте тілом.

Спробуємо проаналізувати, як нова територіальна система виглядає у контексті Закарпаття. Нагадаємо, що до початку змін Закарпатська область складалася з 5-ти міст обласного значення (які не належали до території районів, хоч переважно виконували роль районних центрів), 13-ти районів, які поділялися на 337 міських, селищних і сільських рад.

⁴³ <https://decentralization.gov.ua/news/12639>

Рис. 1. Райони Закарпаття до 2020 року. Автор: А. Панов

Під час реформування чутливими питаннями були:

1. Кількість нових територіальних громад – які міста/селища/села об'єднуються, і де буде новий центр громади. Розглядалося кілька варіантів: від 40 громад, запропонованих Міністерством з питань розвитку територій, до більш ніж 60, запропонованих обласними органами влади. Зрештою було утворено 64 громади. Переважна більшість громад утворювалася шляхом об'єднання міських/селищних/сільських рад у рамках одного району. Натомість, був ряд випадків, коли нові громади включали до свого складу населені пункти з кількох суміжних районів.

№	Назва	Центр	Території районів, на яких утворена
1.	Батівська	сел. Батьово	Берегівський Мукачівський

2.	Довжанська	с. Довге	Іршавський Хустський
3.	Дубриницько- Малоберезнянська	с. Дубриничі	Перечинський Великоберезнянський
4.	Керецьківська	с. Керецьки	Свалявський Іршавський
5.	Солотвинська	сел. Солотвино	Тячівський Рахівський
6.	Великодобронська	с. Велика Добронь	Ужгородський Мукачівський
7.	Мукачівська	м. Мукачево	Мукачівський Іршавський

Таб.1 Громади, які утворилися на теренах кількох суміжних районів. Автор: А. Панов

Єдиною територіальною громадою області, яка залишилась у попередній кордонах, є місто Ужгород, що не зазнав жодного територіального приросту. Натомість, найбільше зросло місто Мукачево, яке, окрім сусідніх сіл, абсорбувало ще й Доробратівську сільську раду, «відчепивши» її від Іршавського району.

2. Проектування нових районів очікувано стало найбільш чутливим. Не дивлячись на те, що офіційний Київ інтенсивно артикулював думку, що всі основні питання життєдіяльності будуть вирішуватись на рівні громад, а район стане базовою одиницею для забезпечення державного нагляду, – місцеві політичні групи боролися за збереження впливу у нових районних конфігураціях. На початку було запропоновано три

робочі моделі, перша і друга з яких передбачала поділ на чотири райони, а третя – на три.

Рис.2. Проект поділу Закарпаття на чотири райони. Варіант Мінрегіонбуду⁴⁴.

Рис.3. Проект поділу Закарпаття на чотири райони. Варіант Обласної ради⁴⁵

⁴⁴ <https://decentralization.gov.ua/new-rayons/proektni-raiony-2008-2009-rr>

⁴⁵ <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2781808-zakarpatsku-oblast-proponuut-podiliti-na-cotiri-raioni-zamist->

[13.html#:~:text=%D0%92%20%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%96%20%D0%B1%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%82%D1%96%D0%B2%20%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%B7%D1%96,%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%BF%D0%B8%20%D0%B7%20%D1%83%D0%B4%D0%BE%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B0%D0%B4%D0%BC%D1%96%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%BE%2D%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE](https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2781808-zakarpatsku-oblast-proponuut-podiliti-na-cotiri-raioni-zamist-13.html#:~:text=%D0%92%20%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%96%20%D0%B1%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%82%D1%96%D0%B2%20%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%B7%D1%96,%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%BF%D0%B8%20%D0%B7%20%D1%83%D0%B4%D0%BE%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B0%D0%B4%D0%BC%D1%96%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%BE%2D%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE)

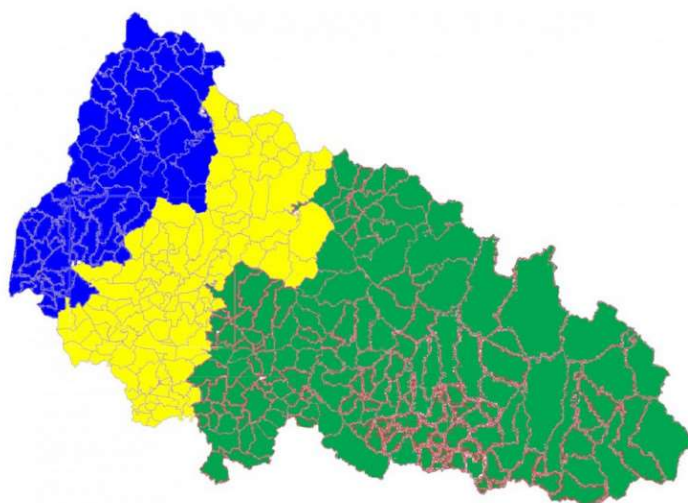

Рис.4. Проект поділу Закарпаття на три райони. Варіант Мінрегіонбуду⁴⁶.

Усі три варіанти містили суттєві диспропорції у плануванні території: зокрема по чисельності населення майбутніх районів, географічних параметрах та економічному потенціалу⁴⁷. Наприклад, у одному із запропонованих варіантів передбачалося утворення Мукачівського району з населенням на 150 000 осіб більше, ніж в Ужгородському. І це при тому, що у відповідності до базової методики утворення одиниць субрегіонального рівня, район можна утворювати, коли в ньому мінімально проживає 150 000 осіб. Тобто різниця у населенні поміж проектними Мукачівським та Ужгородськими районами сама по собі могла стати фундаментом для ще одного району.

Окрім наведених, були також запропоновані альтернативні варіанти: модель Ігоря Коліушка⁴⁸ та модель Алена Панова.⁴⁹⁵⁰ Обидва

⁴⁶ <https://varosh.com.ua/noviny/z-13-rajoniv-u-zakarpatskij-oblasti-mozhe-zalyshytysya-ne-4-a-lyshe-3/>

⁴⁷ <https://varosh.com.ua/dumky/administratyvno-terytorialna-reforma-zakarpattya-likvidovuyut/>

⁴⁸ https://texty.org.ua/fragments/60093/Novyj_administratyvnyj_ustrij_v_Ukraїni_zjavlatsa_gromady-60093/

⁴⁹ Алєн Панов. Територіальний устрій Франції та Італії – уроки для України: Монографія/ ПП «Аутдор-ШАРК». Ужгород, 2015. – 126 с.

⁵⁰ <http://www.alenpanov.org.ua/ua/article/9/12>

проекти передбачали поділ області на п'ять адміністративно-територіальних одиниць.

Варіант Коліушка передбачав утворення повітів, об'єднуючи старі райони по діючим на той момент кордонам: Ужгородський (Ужгородський, Перечинський та Великоберезнянський райони), Мукачівський (Мукачівський, Свалявський, Воловецький райони), Берегівський (Берегівський, Виноградівський райони), Хустський (Хустський, Міжгірський райони), Рахівський (Рахівський, Тячівський райони).

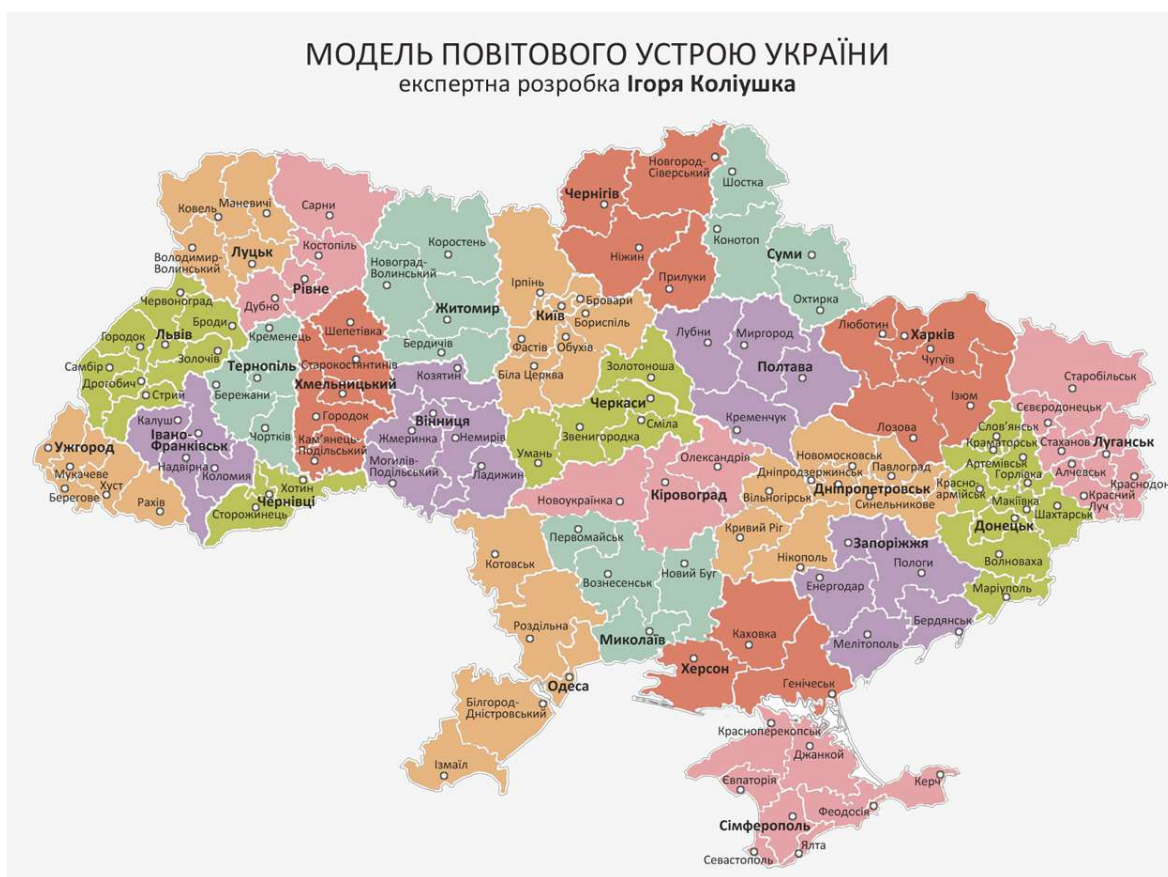

Рис.5. Модель повітового устрою України Ігоря Коліушка⁵¹.

⁵¹ https://de314v.texty.org.ua/before_christ/orig/60/60091.jpg

Варіант Панова пропонував поділити область на п'ять районів, переважно зберігаючи існуючі міжрайонні кордони, окрім Іршавського, який передбачалося поділити поміж укрупненими Берегівським і Хустським районами. Також висловлювалася пропозиція розміщення районного центру у селищі Солотвино для вирішення проблеми логістики та конкуренції поміж містами Тячів та Рахів у новоутвореному районі. Отже, бачення нових районів виглядало наступним чином: Ужгородський (Ужгородський, Перечинський, Великоберезнянський райони); Мукачівський (Мукачівський, Свалявський, Воловецький райони); Берегівський (Берегівський, Виноградівський райони, західна частина Іршавського району); Хустський (Хустський, Міжгірський райони, східна частина Іршавського району); Солотвинський (Тячівський, Рахівський райони).

Рис.7. Модель районування Закарпаття. Автор: А. Панов

Обидві моделі були більш збалансованими. Остання з них передбачала рівномірний розподіл за кількістю населення в кожному районі, належне транспортне сполучення та доступність до майбутнього центру, м'яке вирішення «угорської проблематики» – уникнення ускладнень з сусідньою державою через збереження Березівського району. Додатковою її перевагою було вирішення конкуренції по лінії Тячів-Рахів та надання значного поштовху у розвитку Солотвина, як нового районного центру.

Зрештою Уряд запропонував Верховній Раді варіант із розподілом області на п'ять районів, який по факту був найближчим до моделі Панова. Натомість Парламент, врахувавши позицію окремих народних депутатів та обласної влади, прийняв остаточне рішення про формування шести районів, зберігши окремими Тячівський і Рахівський райони. Унікальність цього рішення полягала у повній невідповідності концепції з укрупнення одиниць субрегіонального рівня. Так, Рахівський район чи не єдиний із усіх районів України, який зменшився через від'єднання від нього Середньо-Водянської та Білоцерківської сільських рад, що увійшли до Солотвинської громади, включеної у Тячівський район.

Актуальний адміністративно-територіальний устрій на теренах Закарпатської області виглядає наступним чином.

На базовому рівні утворено 64 територіальні громади, які на субрегіональному рівні згруповані у шість районів. Кількість громад у районах є нерівномірною – вона варіюється від чотирьох до чотирнадцяти.

Рис.8. Нові райони Закарпатської області. Автор: А. Панов

№	Назва району	Адміністративний центр району	Населення (тис. осіб)	Площа (тис. км ²)
1	Берегівський район	Берегове	209.2	1.5
2	Мукачівський район	Мукачево	254.6	2.1
3	Рахівський район	Рахів	82.8	1.8
4	Тячівський район	Тячів	185.3	1.9

5	Ужгородський район	Ужгород	255.8	2.4
6	Хустський район	Хуст	269.1	3.2

Таб.2. Нові райони Закарпатської області. Автор: А. Панов

Найбільшим за площею та населенням є Хустський район – 3.2 тис. кв. км площі, на яких проживає 269.1 тисяча осіб. Найменшим за площею є Берегівський район – 1.5 тис. кв. км; а за населенням – Рахівський: 82.8 тисяч осіб.

Найбільше територіальних громад є в Ужгородському районі – 14; найменше в Рахівському – 4. В Ужгородському районі спостерігається найбільша концентрація міських територіальних громад – 3. По дві міські громади мають Берегівський, Мукачівський, Хустський райони. У Рахівському та Тячівському районах – по одній міській громаді. Найбільше селищних громад міститься у Тячівському районі – 5; в Мукачівському – 4; в Берегівському – 3; у Рахівському, Тячівському, Ужгородському районах – по 2. Сільських громад найбільше в Ужгородському та Хустському районах – по 9. У Мукачівському їх 7, в Берегівському – 5, Тячівському – 4, а в Рахівському – 1. Із 64 громад області 11 – міських, 18 – селищних, 35 – сільських.

У двох районах – Берегівському та Тячівському – адміністративні центри не є водночас найбільшими населеними пунктами; у першому з них найбільшим є місто Виноградів, а в другому – селище Дубове. Із старих районів найбільш «пошматованим» виявився Іршавський – територіальні громади, утворені на його просторах, увійшли до складу відразу трьох новоутворених районів – Берегівського, Мукачівського, Хустського.

Основні параметри районів.

Берегівський район.

Площа – 1.5 тис. кв. км, населення – 209.2 тисяч осіб. У складі району перебуває 10 територіальних громад, з яких: 2 – міські, 3 – селищні, 5 – сільських. Адміністративний центр розташований у місті Берегово, населення якого складає 24 000 осіб, натомість найбільший населений пункт – місто Виноградів, в якому проживає 25 500 жителів.

Номер	Назва громади	Статус	Центр
1.	Батівська	Селищна	сел. Батьово
2.	Берегівська	Міська	м. Берегово
3.	Великоберезька	Сільська	с. Великі Береги
4.	Великобийганська	Сільська	с. Велика Бийгань
5.	Вилоцька	Селищна	сел. Вилоч
6.	Виноградівська	Міська	м. Виноградів
7.	Кам'янська	Сільська	с. Кам'янське
8.	Королівська	Селищна	с. Королево
9.	Косонська	Сільська	с. Косонь
10.	Пийтерфолвівська	Сільська	с. Пийтерфолво

Таб.3. Територіальні громади Берегівського району. Автор: А. Панов

Мукачівський район.

Площа – 2.1 тис. кв. км, населення – 254.6 тисяч осіб. У складі району перебуває 13 територіальних громад, з яких: 2 – міські, 4 –

селищні, 7 – сільських. Адміністративний центр розташований у місті Мукачево, населення якого складає 86 000 осіб.

Номер	Назва громади	Статус	Центр
1.	Великолучківська	Сільська	с. Великі Лучки
2.	Верхньокоропецька	Сільська	с. Верхній Коропець
3.	Воловецька	Селищна	сел. Воловець
4.	Горондівська	Сільська	с. Горонда
6.	Жденіївська	Селищна	сел. Жденієво
5.	Івановецька	Сільська	с. Іванівні
7.	Кольчинська	Селищна	сел. Кольчино
8.	Мукачівська	Міська	м. Мукачево
9.	Неліпінська	Сільська	с. Неліпіно
10.	Нижнєворітська	Селищна	сел. Нижні Ворота
11.	Полянська	Сільська	с. Поляна
12.	Свалявська	Міська	м. Свалява
13.	Чинадіївська	Селищна	сел. Чинадійово

Таб.4. Територіальні громади Мукачівського району. Автор: А. Панов

Рахівський район.

Площа – 1.8 тис. кв. км, населення – 82.8 тисяч осіб. У складі району перебуває 4 територіальні громади, з яких: 1 – міська, 2 – селищні, 1 – сільська. Адміністративний центр розташований у місті Рахів, населення якого складає 15 000 осіб.

Номер	Назва громади	Статус	Центр
1.	Богданська	Сільська	с. Богдан
2.	Великобичківська	Селищна	сел. Великий Бичків
3.	Рахівська	Міська	м. Рахів
4.	Ясінянська	Селищна	сел. Ясіня

Таб.5. Територіальні громади Рахівського району. Автор: А. Панов

Тячівський район.

Площа – 1.9 тис. кв. км, населення – 185.3 тисяч осіб. У складі району перебуває 10 територіальних громад, з яких: 1 – міська, 5 – селищні, 4 – сільські. Адміністративний центр розташований у місті Тячів, населення якого складає 9 000 осіб. Найбільший населений пункт – селище Дубове, з 10 000 населення.

Номер	Назва громади	Статус	Центр
1.	Бедевлянська	Сільська	Бедевля
2.	Буштинська	Селищна	Буштино
3.	Вільховецька	Сільська	Вільхівці
4.	Дубівська	Селищна	Дубове
5.	Нересницька	Сільська	Нересниця
6.	Солотвинська	Селищна	Солотвино
7.	Тересвянська	Селищна	Тересва
8.	Тячівська	Міська	Тячево

9.	Углянська	Сільська	Угтя
10.	Усть- Чорнянська	Сільська	Усть-Чорна

Таб.6. Територіальні громади Тячівського району. Автор: А. Панов

Ужгородський район.

Площа – 2.4 тис. кв. км, населення – 255.8 тисяч осіб. У складі району перебуває 14 територіальних громад, з яких: 3 – міські, 2 – селищні, 9 – сільські. Адміністративний центр розташований у місті Ужгород, населення якого складає 114 000 осіб.

Номер	Назва громади	Статус	Центр
1.	Баранинська	Сільська	с. Баранинці
2.	Великобerezнянська	Селищна	сел. Великий Березний
3.	Великодобронська	Сільська	с. Велика Добронь
4.	Дубриницько- Малоберезнянська	Сільська	с. Дубриничі
5.	Костринська	Сільська	с. Кострина
6.	Оноківська	Сільська	с. Оноківці
7.	Перечинська	Міська	м. Перечин
8.	Середнянська	Селищна	сел. Середнє
9.	Ставненська	Сільська	с. Ставне
10.	Сюртівська	Сільська	с. Сюрте

11.	Тур'є-Реметівська	Сільська	с. Тур'є Ремети
12.	Ужгородська	Міська	м. Ужгород
13.	Холмківська	Сільська	с. Холмок
14.	Чопська	Міська	м. Чоп

Таб.7. Територіальні громади Ужгородського району. Автор: А. Панов

Хустський район.

Площа – 3.2 тис. кв. км, населення – 269.1 тисяч осіб. У складі району перебуває 13 територіальних громад, з яких: 2 – міські, 2 – селищні, 9 – сільські. Адміністративний центр розташований у місті Ужгород, населення якого складає 28 400 осіб.

Номер	Назва громади	Статус	Центр
1.	Білківська	Сільська	с. Білки
2.	Вишківська	Селищна	сел. Вишково
3.	Горінчівська	Сільська	с. Горінчево
4.	Довжанська	Сільська	с. Довге
5.	Драгівська	Сільська	с. Драгово
6.	Зарічанська	Сільська	с. Заріччя
7.	Іршавська	Міська	м. Іршава
8.	Керецьківська	Сільська	с. Керецьки
9.	Колочавська	Сільська	с. Колочава

10.	Міжгірська	Селищна	сел. Міжгір'я
11.	Пилипецька	Сільська	с. Пилипець
12.	Синевирська	Сільська	с. Синевир
13.	Хустська	Міська	м. Хуст

Таб.8. Територіальні громади Хустського району. Автор: А. Панов

Межі та розміри територіальних громад і районів викликають ряд запитань.

Незрозумілим є залишення без територіального приросту міста Ужгород, який є чи не єдиним обласним центром в Україні, що не збільшив площу та кількість населення в рамках реформи. Натомість спостерігається значне укрупнення Мукачева за рахунок приєднання великої кількості сільських населених пунктів, що не мають належного шляхово-транспортного сполучення з центром новоутвореної громади. Наприклад, для того щоб житель села Доробратово дістався Мукачева, йому треба буде проїхати територією сусідньої Верхньокоропецької громади. Аналогічні питання виникають і до проектування Хустської громади.

Невідомо яким принципом керувались при прийнятті рішення про створення п'яти громад на територіях колишнього міста обласного значення Берегово та Березівського району, загальна площа яких складає 0.7 тис. кв. км. з населенням 80 тис. осіб. Натомість, у ситуації з містом обласного значення – Хуст та відповідним районом було утворено чотири громади при тому, що площа становить 1.1. тис. кв. км., а населення – 129 тис. осіб.

Одним з найбільш проблемних питань у формуванні районів є непоодинокі відсутність кореляції з системою транспортних мереж.

Зокрема, для того, щоб умовний житель села Заріччя нового Хустського району дістався до районного центру, він буде вимушений кілька разів перетнути кордон власного району і потрапити до Берегівського, а потім знов повернутися. Такі нюанси в майбутньому можуть негативно вплинути на життєдіяльність нових районів, зручність комунікації населення з державними органами, зокрема викликати проблеми у визначенні юрисдикції, зонах відповідальності у обслуговуванні громадян тощо.

Діюча модель на шість районів є значно збалансованіша, ніж запропоновані на початку реформи поділу на чотири/три райони. За виключенням Рахівського району, решта територіальних одиниць виглядають співставними і збалансованими.

Відмова від об'єднання Тячівського та Рахівського районів, окрім особливостей гірського ландшафту, у більшій мірі була спричинена конкуренцією місцевих груп впливу та неможливістю безконфліктно вирішити питання столиці новоутвореного району. Результатом компромісу було залишення обох районів. Рахівський, при цьому, втратив майже 9 000 населення, за рахунок приєднання сільських рад сіл Біла Церква та Середнє Водяне до Солотвинської громади, з віднесенням їх до Тячівського району. Нагадаємо про унікальність цього випадку, з огляду на задеклароване укрупнення районів. На нашу думку, ситуацію можна було вирішити у інший спосіб: об'єднати колишні Тячівський і Рахівський райони, а центр району розташувати у селищі Солотвино. Окрім географічної доступності та розв'язання конкуренції поміж Тячевом та Раховом, таке рішення дало б поштовх у розвитку нового району і, зокрема, самого Солотвина, через державне інвестування у будівництво адміністративних споруд та підвищення привабливості цього населеного пункту.

Серед пропозицій, які, на наш погляд, змогли б зробити адміністративно-територіальний устрій області більш збалансованим, можна назвати наступні:

1. Об'єднання Рахівського і Тячівського районів, з розташуванням районного центру у селищі Солотвино. Альтернативний варіант полягає у переведенні Солотвинської селищної громади з Тячівського до Рахівського району, з метою збалансування кількості населення та ресурсного потенціалу останнього.
2. Передача Зарічанської сільської громади зі складу Хустського району до Берегівського району.
3. Приєднання Оноківської, Холмківської та Баранинської сільських громад до Ужгородської міської громади.

РЕЦЕНЗІЯ НА НАУКОВУ МОНОГРАФІЮ PHDR. РУДОЛЬФА КУХАРЧІКА, PHD. «ПРО ЗОВНІШНІЮ ПОЛІТИКУ ШАРЛЯ ДЕ ГОЛЛЯ».⁵² (ВИДАВНИЦТВО ЕКОНОМ, БРАТИСЛАВА. ПЕРШЕ ВИДАННЯ, 2020, 134 С. ISBN 978-80-225-4702-4, В СЛОВАЦЬКІЙ МОВІ.)

Тетяна Зубро

Наукову монографію під назвою «Про зовнішню політику Шарля де Голля» написав Рудольф Кухарчік, декан Факультету міжнародних відносин Економічного університету в Братиславі. Метою роботи є дослідження головних поглядів Шарля де Голля на зовнішньополітичні питання, які принципово вплинули на позицію Франції в період холодної війни.

Логічною є структура монографії, яка складається з семи розділів, які один за одним вибудовують складну, однак цікаву та динамічну конструкцію обраної теми. Автор використав у своїй роботі різноманітні методи наукових досліджень. У першому розділі під назвою «Ідеологічні джерела голлізму» автор визначає ключові особливості голлізму, якими є консерватизм, французький націоналізм, бонапартизм, незалежна зовнішня політика і французька винятковість. Далі автор аналізує ці особливості, вказуючи на їх витоки і специфіку.

У другому розділі – «Шарль де Голль і Франція перед 1958 роком» - Р. Кухарчік аналізує позиції Франції у світовій політиці саме в ті періоди, коли Шарль де Голль активно включався в політику зі своїм переконаннями і поглядами. В контексті відносин зі світовими лідерами, автор вказує на складну ситуації Франції періоду Четвертої

⁵² Kucharčík Rudolf (2020): O zahraničnej politike Charla de Gaulla. Vydavateľstvo Ekonóm, Bratislava. Prvé vydanie, 2020, 134 str. ISBN 978-80-225-4702-4

французької республіки, як в питаннях зовнішніх відносин, так і з точки зору внутрішньополітичних проблем.

У третьому розділі, який має назву «Алжирська криза і повернення де Голля до влади», автор монографії майстерно переносить читача в період після другої світової війни. Він вказує на специфіку геополітичної ситуації в Європі, а також на процеси деколонізації в Африці, які зіграли важливу роль у подальшому формуванні політичної карти світу. Автор глибоко аналізує кризу в Алжирі, як і її вплив на ситуацію у Франції, а також звертає увагу на погляди Шарля де Голля на цю кризу, які поступово з розвитком ситуації трансформувалися.

На думку автора монографії повернення Шарля де Голля у велику політику було безпосередньо пов'язане з кризою Четвертої французької республіки. З дослідження цього питання починається четвертий розділ монографії під назвою «Зміна політичного режиму як передумова ключової позиції президента у зовнішній політиці». Визначаючи причини кризи політичної системи, у розділі аналізуються головні погляди Шарля де Голля щодо повноважень окремих гілок влади. Політик прагнув посилити позицію президента країни, і саме з цим він повернувся до влади. Далі у монографії проаналізовані посилені повноваження президента Франції після 1958 року у П'ятій французькій республіці, а також вказано на специфіку напівпрезидентської політичної системи з точки зору різних авторів.

У п'ятому розділі, який має назву «Трансатлантичні відносини в контексті прагнення щодо незалежності Франції в питанні оборони» йдеться про трансатлантичні відносини, які займали особливе місце у зовнішній політиці Франції. Повернення Шарля де Голля в політику означало зміни і у цій сфері саме з незалежної позиції країни, а головне

в питаннях оборони. В цій частині роботи автор вказує на позицію Шарля де Голля щодо атомної зброї, а також аналізує кроки де Голля по відношенню до НАТО.

У подальшому розділі під назвою «Європейська політика Шарля де Голля» автор дає характеристику європейському напрямку зовнішньої політики, яку здійснював де Голль. На основі аналізу вказані його погляди на інтеграційні процеси в Європі, на майбутнє Європи у вигляді коаліції національних держав. Особливу увагу приділяє автор у цій частині покращенню відносин Франції і ФРН, якого вдалося досягти завдяки особистим хорошим стосункам Шарля де Голля і Конрада Аденауера.

Сьомий розділ монографії під назвою «Специфічність політики Шарля де Голля щодо Східного блоку» присвячений особливостям зовнішньої політики, яку здійснював де Голль у відносинах з СРСР, а також Китаєм. Автор в історичному контексті аналізує розвиток французько-радянських відносин, звертаючи увагу читача на той факт, що Шарль де Голль був представником реалізму, а своєю політикою діалогу значною мірою посприяв нормалізації відносин між Заходом і Сходом, передбачаючи розпад біполярної системи. Далі автор досліджує вплив поглядів де Голля на відносини Франції і Китаю.

У монографії автор робить ґрунтовні висновки щодо підходів Шарля де Голля у рішенні різноманітних питань європейської і світової політики. Легітимність його рішень ґрунтувалася на підтримці, які він отримав від французів. Автор підкреслює, що своєю незалежною позицією політик посилив Францію як країну, яку поважають і цінують на світовій сцені.

Автор здійснює дослідження комплексно на основі спогадів самого Шарля де Голля та великої кількості наукових джерел як

словацьких, так і західних авторів, які досліджували принципи і напрямки зовнішньої політики Франції в період холодної війни.

Наукова монографія Рудольфа Кухарчіка являє собою комплексний аналіз ключових аспектів зовнішньої політики Шарля де Голля. Цим автор зробив свій важливий внесок у дослідженні міжнародних відносин та європейської політики.

**МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ПАРАДИГМИ РОЗВИТКУ
СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В ІНТЕРЕСАХ СТАЛОГО
МАЙБУТНЬОГО**

УДК 378.1.046:620.92.504.06

Гарашчук О.В.

ДОКТОР економічних наук, професор,
начальник відділу комунікацій та міжнародного співробітництва
Державної служби якості освіти України
ORCID ID: 0000-0001-5572-5357

Куценко В.І.

ДОКТОР економічних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України,
ГОЛОВНИЙ науковий співробітник
Відділу природно-техногенної та екологічної безпеки
Державної установи «Інститут економіки природокористування
та сталого розвитку Національної академії наук України»
ORCID ID: 000-0003-3102-0744

Анотація. Стаття присвячена теоретичним і методичним аспектам розробки механізму формування парадигми соціальної безпеки в контексті сталого розвитку. Соціальна безпека розглядається в якості складової національної безпеки. Дається визначення соціальної безпеки, розкривається її сутність, структура та значення. Наводяться чинники щодо соціальних загроз, які одночасно виступають й індикаторами соціальної небезпеки, такі як – бідність, безробіття, міграція, низький життєвий рівень населення, майнова диференціація тощо. В результаті здійсненого аналізу стану соціальної безпеки, чинників, які впливають на її забезпечення, визначені можливі протидії соціальним загрозам. При цьому особлива увага приділена інформаційній та освітній складовим, зокрема в умовах глобалізації. Також зазначається, що стосовно протидії загрозам у ряді випадків важливим є посилення втручання держави, взаємодії останньої з громадами, зокрема у досягненні соціальної безпеки. Запропоновані складові механізму досягнення та збереження соціальної безпеки. Визначені основні напрями подальших досліджень у цьому контексті.

Ключові слова: соціальна сфера, соціальна безпека, освіта, охорона здоров'я, інноваційна культура, сталий розвиток.

Garashchuk O.V.

Doctor of Economic Sciences, Professor

Department head of Communications and International Cooperation
State service of education quality of Ukraine
ORCID ID: 0000-0001-5572-5357

Kutsenko V.I.

Doctor of Economic Sciences, Professor
Honored Scientist of Ukraine,
Chief Researcher of Department of Natural-Technogenic and Environmental
Safety
Public Institution «Institute of Environmental Economics
and Sustainable Development of the National Academy of Sciences of Ukraine»
ORCID ID: 000-0003-3102-0744

MECHANISM OF FORMATION OF THE PARADIGM OF SOCIAL SAFETY DEVELOPMENT IN THE INTERESTS OF THE SUSTAINABLE FUTURE

***Abstract.** The article is devoted to the theoretical and methodological aspects of developing a mechanism for the formation of a paradigm of social safety in the context of sustainable development. Social safety is seen as a component of national security. The definition of social safety is given, its essence, structure and significance are revealed. The factors of the emergence of social threats are presented, which simultaneously act as indicators of social danger, such as: poverty, unemployment, migration, low living standards, property differentiation, and the like. As a result of the analysis of the state of social safety, factors affecting its provision, the possible counteractions to social threats are identified. At the same time, special attention is paid to information and educational components, in particular in the context of globalization. It is also noted that in countering threats, in some cases, it is important to strengthen government intervention, the latter's interaction with communities, in particular in achieving social safety. The proposed components of the mechanism for achieving and maintaining social safety. The main directions of further research in this context are determined.*

***Key words:** social sphere, social safety, education, health care, innovative culture, sustainable development.*

«Житиме лише та книга, дух якої спрямований у майбутнє»

О. Бальзак

Постановка проблеми. Безпека, як відомо – це відсутність небезпеки, тобто безпека є явищем безпосередньо пов'язаним з буденними проблемами і повсякденними клопотами. Питання щодо житла, робочого місця, здоров'я, достатку, довкілля – основні проблеми

безпечного самопочуття людини. Безпека людини – це сутність людського життя, включно з її ментальними, соціальними та духовними надбаннями. Це невід’ємна складова, яка характеризує стратегічний напрям розвитку людства, що визначений ООН як сталий людський розвиток (Sustainable Human Development), тобто розвиток, який призводить не лише до економічного, а й до соціального, культурного, духовного зростання, що сприяє гуманізації національного менталітету та забезпеченню зростання інтелектуального потенціалу країни.

Відомий маркетолог Ж.Ж. Ламбен підкреслює думку про те, що світова економіка останнім часом, на жаль, переживає уповільнення розвитку [1]. А це зумовлює ряд небезпек не лише економічних, але і соціальних та екологічних. Наразі вони притаманні й Україні, тобто для нашої країни характерним є такий стан, коли держава нездатна забезпечити гідний і достатній рівень життя населення, розвиток людського капіталу як найважливішої складової економічного потенціалу країни. Водночас посилились соціальні загрози – старіння нації, диспропорції у віковій і статевій структурі населення, посилились працересурсні загрози, високий рівень безробіття, зниження добробуту громадян тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх років проблеми суспільної соціальної безпеки в Україні фактично випали з пріоритетів держави щодо ресурсного забезпечення. Обсяги фінансування, освіти, культури, охорони здоров'я залишаються недостатніми відповідно до критеріїв соціальної безпеки. Тому зазначеній проблематиці приділяє увагу багато науковців, які звертають увагу перш за все на те, що в умовах ринкової економіки, незбалансованості державних фінансів актуальними залишаються

проблеми недофінансування соціальних галузей, що зумовлює виникнення ряду соціальних загроз.

Тому проблеми, пов'язані із забезпеченням соціальної безпеки, не лише не втрачають своєї актуальності, але ще більше загострюються. Це підкреслюється у дослідженнях багатьох науковців, зокрема: Авак'яна С., Арламова О., Вітрука М., Гейця В., Гранберга О., Зеркалова Д., Колодія А., Котлера Ф., Кравченка В., Мелещенко В., Міліна С., Новака І., Поважного О., Рабіновича П., Сафонова В., Степка М., Стігліца Дж. Ю., Штельмаха О. та ін.

Проте питання розробки механізму забезпечення соціально-економічного розвитку в аспекті соціальної безпеки в сучасних умовах розглянуто ще недостатньо комплексно та системно. Гострими залишаються, передусім, питання розробки механізму вдосконалення системи соціальної безпеки.

Тому **метою** нашого дослідження є розробка теоретико-методичних засад і практичних підходів до вдосконалення механізмів забезпечення соціальної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Соціальна безпека – це передусім доступність для населення освітніх, медичних та інших закладів соціальної сфери; тобто, це умова духовного виживання людини. Вона є базовим фактором забезпечення соціальної стабільності держави [2]. При визначенні сутності соціальної безпеки акцент робиться на насиченості ринку освітніх, медичних та інших послуг з погляду кількісної та цінової доступності, що забезпечує високий індекс людського розвитку. До речі, індекс людського розвитку рівний одиниці мають країни, в яких середня тривалість життя сягає 85 рокам, ВВП на душу населення – 40 тис. дол. США (за ПКС), 100% дорослих

жителів є грамотними, а всі, хто досяг відповідного віку, відвідують заклади освіти.

Важливо зазначити, що соціальна безпека відображає такий рівень соціально-економічного розвитку, при якому внутрішній попит на послугу задовольняється перш за все за рахунок власного виробництва. Формуванню та підтриманню соціальної безпеки має сприяти здійснювана в Україні соціальна політика, спрямована на:

- створення суспільства рівних можливостей;
- формування мотивації для інноваційного розвитку країни;
- забезпечення економічного зростання за рахунок підвищення продуктивності праці тощо.

Враховуючи, що, як зазначалось вище, стан соціальної безпеки в Україні є недостатній, важливо забезпечити його постійне покращення, спираючись при цьому на систему соціальних стандартів якості та рівня життя. Соціальні стандарти – це:

- ціннісні уявлення суспільства про якість і рівень життя, розмір мінімальних державних гарантій;
- індикатори середніх і високих стандартів;
- система взаємопов'язаних критеріальних нормативів підвищення якості життя від прийняттого до хорошого, від хорошого до кращого і ще більш високого, які мають бути встановлені згідно з міжнародними принципами та підходами до подолання бідності, забезпечення конституційних гарантій доступу населення до соціальних послуг, створення умов для розвитку людського потенціалу. Відсутність цього зумовлює, як свідчить статистика, міграцію населення та цілу низку інших соціально-економічних проблем. Мігрує, як правило, найосвіченіша, найпродуктивніша

частина суспільства. А це негативно позначається на соціально-економічних показниках країни. Так, за підрахунками експертів ООН, від'їзд лише одного фахівця з вищою освітою віднімає у країни-донора 300 тис. дол. До речі, підготовка одного висококваліфікованого фахівця, за даними вищезазначених експертів, обходиться країні 800 тис. дол. Нині в США, що є серед тих держав, які найбільше приймають висококваліфікованих фахівців із різних країн світу, працює 11 млн. мігрантів, які в середньому за рік виробляють продукції на 200 млрд. дол.

Великі втрати від міграції населення несе й Україна, яка є донором як для багатьох європейських країн, так і для США. Задля зменшення цих втрат держава має визнати пріоритетними не мінімальні, а оптимальні соціальні стандарти, які повинні забезпечити різним категоріям населення рівні соціальні стартові можливості, перспективи горизонтальної та вертикальної мобільності, а також умови для саморозвитку. Без цього неможливим є формування людського капіталу та забезпечення його постійного зростання.

Застосування соціальних стандартів щодо якості рівня життя варто спрямовувати на гарантування соціальної безпеки, задоволення найважливіших потреб населення в соціальних послугах, на посилення державної підтримки щодо виявлення причин виникнення соціальних ризиків, які в тій чи іншій мірі впливають на життєдіяльність українських громадян. Соціальна безпека дозволяє кожній людині, сім'ї, різним соціальним групам повною мірою реалізувати та нарощувати свій потенціал, забезпечувати собі і своїй сім'ї та майбутнім поколінням високий рівень якості життя.

Якісне зростання людського потенціалу виступає важливим чинником не лише соціальної безпеки, але й сталого соціально-економічного розвитку країни в цілому. А це означає, що соціальні технології мають формуватися, виходячи із завдань гарантування безпеки громадян і держави, створення захищеності життєво важливих інтересів кожної людини, сім'ї, суспільства від внутрішніх і зовнішніх загроз [3].

Глибока соціально-економічна криза, яка наразі спостерігається в Україні, спричинила суттєве погіршення демографічної ситуації. Приміром, кількість померлих немовлят у розрахунку на 1000 новонароджених у нашій країні вдвічі перевищує відповідний показник у розвинутих країнах. Депопуляція набула стійкого характеру. В цілому медико-демографічна ситуація є складною.

Тому видається вкрай важливим завдання покращення здоров'я населення в Україні. Для досягнення цього важливим є забезпечення реалізації пріоритетних напрямів діяльності сфери охорони здоров'я, зокрема:

- досягнення стабільного та повноцінного фінансування медичної сфери (нині частка ВВП, що виділяється на охорону здоров'я в Україні, в 2,5 рази є меншою, ніж у Європейському Союзі);
- підвищення ефективності та якості надаваних медичних послуг шляхом їх стандартизації;
- створення єдиного медичного простору;
- забезпечення доступності якісної та кваліфікованої медичної допомоги всім громадянам України незалежно від їхнього соціально-економічного стану та місця проживання;

- підвищення рівня та сталості фінансового забезпечення медичної сфери;

- створення умов для ефективного використання ресурсів галузі – фінансових, матеріальних, кадрових;

- запровадження ефективних механізмів мотивації працювати на результат, що підвищує престиж професії медика в суспільстві. Наразі сфера охорони здоров'я щороку з різних причин втрачає понад 3 тис. лише практикуючих лікарів.

Поліпшенню здоров'я населення має сприяти й покращення житлових умов. Нині житлова проблема в Україні є досить гострою. Більше половини домогосподарств незадоволені житловими умовами. Значна частина житла розрахована на забезпечення мінімальних потреб населення. Для поліпшення житлових умов необхідно перш за все прискорити житлове будівництво, довівши його до європейських стандартів. Наразі в Україні у середньому за рік у розрахунку на одного жителя вводиться удвічі менше житла, ніж у Чехії, у 3,4 рази – ніж у Франції.

Особливо важлива роль у забезпеченні соціальної безпеки, у недопущенні соціальних загроз належить освітній сфері, яка реалізує надзвичайно важливу соціальну функцію. Остання полягає в соціальному захисті населення, у тому числі від безробіття шляхом надання освітніх послуг, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності працівників на ринку праці. Освітня сфера в цьому контексті володіє величезними можливостями. Зростання рівня освіти працівника лише на один клас загальноосвітньої школи забезпечує в середньому зростання раціональних пропозицій на 6%, скорочує термін освоєння робітниками нових операцій [4].

Головна цінність освіти – це здатність відкривати, формувати, розвивати здібності людини, прищеплювати їй прагнення до постійного самовдосконалення. Денісон Е., наприклад, стверджує, що 60% різниці в доходах людей зумовлено саме впливом освітнього фактору, а 40% – відмінністю та нерівністю їх здібностей.

Тому й не дивно, що в західноєвропейських країнах велика увага надається реформуванню освіти, підвищенню освітнього рівня населення, розвитку системи неперервної освіти, формуванню компетентності майбутніх фахівців (табл.).

Таблиця

Організаційно-педагогічні умови формування інформаційно-комунікаційної компетентності студентів

	Науково-технічні засоби	Методичні засоби	Інструментальні засоби
Інформаційно-навчальний простір	<ul style="list-style-type: none"> - Локальні й глобальні мережі зв'язку - Електронні бібліотеки - Комп'ютерні навчальні системи - Комп'ютерні системи контролю знань - Гіпермедіатехнології - Інтернет - Мультимедіатехнології 	<ul style="list-style-type: none"> - Комп'ютерні електронні підручники - Підручник інформатики та інформаційних технологій - Методичні рекомендації до навчальних програм інформаційно-навчального характеру - Методичні рекомендації до комп'ютерних електронних підручників - Методичні рекомендації до вивчення інформатики 	<ul style="list-style-type: none"> - Лекції використаням електронних підручників - Практикуми використаням комп'ютерних електронних підручників - Семінари використаням комп'ютерних електронних підручників - Бази даних - Засоби комунікацій - Електронна пошта - Телеконференції - Електронний каталог

Програмний	<ul style="list-style-type: none"> - Комп'ютерні програми - Локальні мережі зв'язку - Глобальні мережі зв'язку - Мережі обміну даними 	<ul style="list-style-type: none"> - Комп'ютерні програми: «ЕОМ в навчанні», «Алгоритм», «Інформація», «Досвід перспективи зв'язку» 	<ul style="list-style-type: none"> - Семінари - Практикуми - Майстер-класи - Бази даних - Електронна пошта - Телеконференції - Практика
Проектно-дослідницький	<ul style="list-style-type: none"> - Інтернет - Електронна бібліотека - Мережі обміну даними - Гіпермедіатехнології - Мультимедіатехнології 	<ul style="list-style-type: none"> - Методологічні рекомендації щодо проектування дослідницької діяльності на основі інформаційно-комунікаційних технологій 	<ul style="list-style-type: none"> - Бази даних - Телеконференції - Електронний каталог - Семінари - Практикуми самостійного вивчення електронних дидактичних матеріалів - Конкурси проєктів
Комунікаційний	<ul style="list-style-type: none"> - Електронні бібліотеки - Глобальні мережі - Локальні мережі - Мережі обміну даними 	<ul style="list-style-type: none"> - Методичні рекомендації по використанню навчальних телекомунікацій і дистанційного навчання 	<ul style="list-style-type: none"> - Електронні каталоги - Бази даних - Електронна пошта - Телеконференція - Консультації
Практико-орієнтований простір	<ul style="list-style-type: none"> - Електронні бібліотеки - Глобальні мережі - Локальні мережі - Мережі обміну даними 	<ul style="list-style-type: none"> - Комп'ютерний задачник - Комп'ютерний тренажер - Методичні рекомендації з формування дидактичних знань і використання технічних засобів і комп'ютерних технологій для комплексного розв'язання професійних задач 	<ul style="list-style-type: none"> - Засоби і прийоми програмування - Прийоми обчислювальної техніки - Електронний каталог - Маршрутні операційні карти - Консультації

Джерело: [5].

Інформаційно-комунікаційна компетентність майбутніх фахівців – це володіння компетенціями, формування інформаційно-комунікаційного простору, що передбачає необхідність забезпечення:

- неперервності інформаційно-комунікаційної підготовки фахівців;
- інтегрованості різних рівнів системи освіти в напрямі формування інформаційно-комунікаційної компетентності;
- відкритості змісту та процесу формування зазначеної компетентності;
- адаптивності процесу формування компетентності;
- оцінки результативності вищезазначеного процесу.

Нові інформаційні технології породили й нову інформаційну культуру передачі інформації в електронному вигляді з одночасним збільшенням її обсягу. Вони несуть потужний дидактичний потенціал, що надає можливості для подолання труднощів, які виникають у процесі реформування освітньої сфери, зокрема під впливом глобалізаційних й інтеграційних процесів, якими характеризується сучасний цивілізаційний розвиток.

Реформування освітньої сфери покликане забезпечити сучасний рівень підготовки головної продуктивної сили суспільства, досягнувши при цьому наступності й взаємоузгодженості щодо формування професійного мислення й основи професійної освіти.

Особливо важлива роль у цьому аспекті відводиться вищій освіті, покликаній:

- створювати нові знання та нововведення у вигляді практичних результатів (продуктів, послуг, інформації, об'єктів інфраструктури тощо);

- формувати компетентності наукових і науково-педагогічних працівників;

- здійснювати підготовку фахівців, здатних ефективно діяти в сучасних умовах.

На думку багатьох фахівців, цьому має сприяти продуктивне навчання, що являє собою сукупність умов для виконання студентом освітнього проекту і супроводжується розвитком особистісних новоутворень та створенням соціально корисного проекту, який має практичну цінність для освіти [6]. До речі, основним індикатором цього є працевлаштування випускників закладів освіти. Наразі, як свідчить статистика, вища освіта не повною мірою відповідає запитам ринку праці. Серед причин останнього відсутність:

- сформованих замовлень на підготовку необхідних кадрів;
- взаємозв'язку між ринками праці та освітніх послуг;
- залучення закладів вищої освіти до вирішення проблем зайнятості своїх випускників тощо.

Наразі вкрай важливою є необхідність підготовки фахівців, які потребують не стільки енциклопедичних чи доволі широких теоретичних знань, скільки специфічних умінь і навичок. Це потребує впровадження особливих форм поглиблення підготовки фахових спеціалістів нетрадиційними засобами навчання, створення реальних передумов для постійного перенавчання переважної більшості зайнятих в усіх секторах економіки фахівців під тиском швидкого поєднання накопиченої людством інформації, упровадження нових технологій і відповідних змін на ринку праці.

Враховуючи те, що сучасну економічну діяльність визначають: інноваційні знання; сучасна інформація; креативність працівників;

здатність останніх до творчості; інформаційно-інтелектуальний потенціал, важливо активно реалізовувати ідею щодо необхідності навчання протягом усього життя. В цьому контексті, у тому числі й щодо вимог ЮНЕСКО, необхідно збільшувати інвестиції для забезпечення зростання обсягів людських ресурсів. Наразі в Україні майже не фінансуються науково-дослідницька та інноваційна діяльність, впровадження нових освітніх технологій, закупівля навчального обладнання, здійснення перспективних наукових досліджень тощо. Все це негативно позначається на забезпеченні інноваційного підходу у навчальному процесі, у впровадженні ефективних методів у викладацькій діяльності та зумовлює зменшення кількості працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок (рис.).

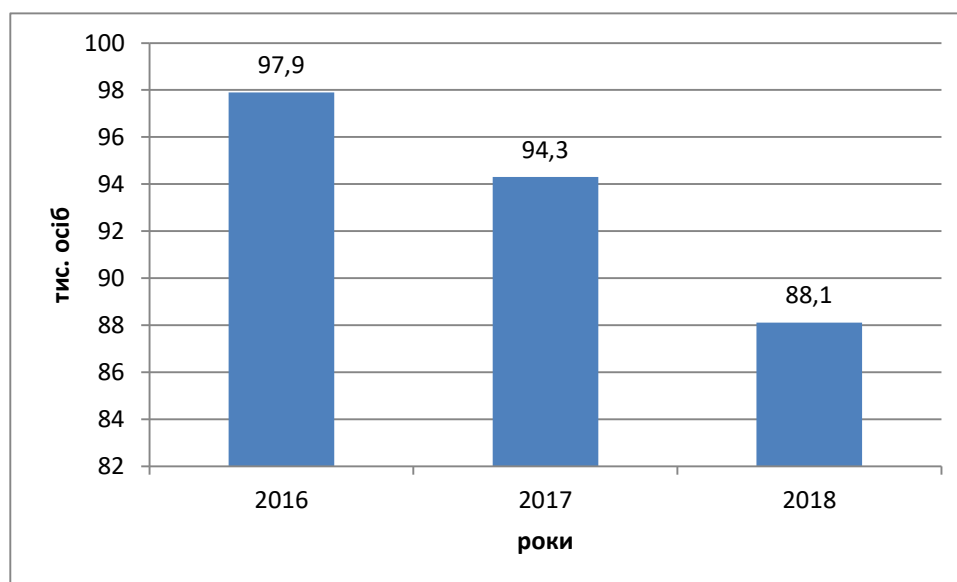

Рис. Динаміка кількості працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок, тис. осіб

За даними джерела: [7, с. 44].

Вказана тенденція негативно позначилась не лише на підготовці кадрів, але і на забезпеченні сталого суспільно-економічного розвитку країни в цілому. Адже наукові дослідження та розробки мають стати невід'ємним атрибутом закладів вищої освіти. Водночас діяльність закладів освіти потребує:

- системного осмислення сутності та значення вищої освіти;
- ресурсного забезпечення останньої;
- визначення місця та ролі дослідницької діяльності в освітньо-науковому просторі;
- постійного покращення ресурсного забезпечення закладів освіти в цілому.

В цьому аспекті заслуговує на увагу досвід країн Західної Європи, де, приміром, заклади вищої освіти фінансуються шляхом:

- прямого фінансового забезпечення на покриття прямих витрат;
- бюджетного фінансування за програмним методом (орієнтованого на досягнення результату);
- бюджетного фінансування з використанням державних зобов'язань (освітні ваучери);
- бюджетного фінансування з освітнім кредитуванням;
- бюджетного фінансування з освітніми заощадженнями;
- гарантованого кредитування;
- отримання плати за навчання;
- корпоративного фінансування (за рахунок майбутніх роботодавців).

В нашій країні наразі, як свідчить статистика, основна частина студентів навчається за рахунок коштів їх батьків.

Низькі темпи фінансового забезпечення освіти в цілому і вищої, зокрема негативно позначається на активності впровадження в Україні інновацій, що являє собою результат соціально-економічної взаємодії суб'єктів інноваційної діяльності. Остання охоплює відносини, які складаються на всьому ланцюжку життєвого циклу – зародження, формування та комерціалізації інновацій. Ці відносини опосередковуються відповідною системою відповідальності. Тому інноваційній культурі властива якісна визначеність як особлива ознака системи [8].

В умовах конкуренції ідеї, технології, знання набувають світоглядного характеру. Інноваційна культура виступає основним чинником формування креативного класу людей, здатних створювати, виробляти якісно нову продукцію – нові товари і послуги. Тому в процесі наукового дослідження особлива увага приділена пошуку та реалізації механізму здатного забезпечити розвиток у майбутніх фахівців інноваційного мислення, що потребує у кожного з них наявності креативного стану та не допускає творчого вигорання. При цьому важливим і дієвим методом є синектика, що передбачає об'єднання людей, які мають різнобічну освітню підготовку і працюють у різних соціально-економічних сферах, для вирішення нестандартних завдань й отримання творчого результату. Це досягається шляхом залучення до команди людей:

- із гнучким мисленням;
- із широким діапазоном знань;
- людей, які володіють уміннями працювати з аналогіями тощо.

Розвивати креативність, скажімо, у студентів можна також за допомогою відповідних тестів, в основі яких лежать:

- засадничі цінності, до яких віднесена креативність;
- сформовані закономірності та моделі поведінки, поведінкові ролі в процесі творення інноваційного продукту;
- ідеологія поведінки стосовно розвитку персоналу;
- інноваційне середовище креативних людей;
- цілісно-регулятивна парадигма, спрямована на вирішення проблем ефективної взаємодії всіх учасників інноваційного ланцюжка та креативних команд, які сприяють забезпеченню спрощеного доступу кожної людини до якісної інформації, до активного використання в навчальному процесі інформаційно-комунікаційних технологій [9].

Цьому має сприяти дотримання наступних принципів:

- орієнтація освітньої системи на людину, на її неповторну індивідуальність, на її базові потреби, серед яких найважливіше місце займає потреба в неперервному самовдосконаленні й самореалізації;
- широкий демократизм, спадкоємність усіх ступенів освітньої системи, доступність кожного індивідуума, незалежно від статі, соціального стану, національності;
- гнучкість освітньої системи, її швидке реагування на освітній попит та особливості інтересів, стилів, темпів навчання різних категорій населення;
- розмаїття освітніх послуг, що пропонуються населенню;
- перебудова системи професійної освіти з прагматично орієнтованої на соціально орієнтовану;
- широке застосування з освітньою метою електронних технологій на будь-якому етапі життєдіяльності людей.

Дотримання зазначених принципів дозволить забезпечити відповідність освіти потребам галузі та суспільства щодо якості підготовки й підвищення кваліфікації спеціалістів, ефективності, гармонії між традиційною освітою та інноваціями, конкурентоспроможності на основі стандартів якості, що є вкрай важливим в умовах економіки знань.

Сталому соціально-економічному розвитку сприяє:

- концепція розвитку освіти, яка свідчить, що остання динамічно розвивається, включає нове бачення освітньої сфери, метою якої є – надання людям різного віку можливості брати на себе відповідальність за розбудову сталого майбутнього;

- базова освіта, яка закладає основу для всієї майбутньої освіти і є самостійним внеском у сталий розвиток країни;

- освіта сприяє забезпеченню економічної, культурної та екологічної життєдіяльності населення;

- безперервне навчання впродовж усього життя, включаючи освіту для дорослих громадян і громад у цілому, відповідна технічна та професійна освіта являє собою життєво важливі умови для створення потенціалу на користь сталого майбутнього. У цьому контексті освіта має стати одним із національних пріоритетів. До речі, освіта і міжнародним співтовариством визнана фундаментальним інструментом із захисту навколишнього середовища.

Розвиток соціального комплексу в цілому, як стверджує практика, сприяє створенню механізмів, що надають можливості перетворити населення в довготермінові активи країни. При цьому варто забезпечити:

- стимулювання створення нових робочих місць і мобільності робочої сили;

- пріоритетну підтримку наукових установ, підприємств, які відповідають існуючому технологічному укладу та забезпечать випереджаючий розвиток у майбутньому;

- активний розвиток туристичної сфери. Адже Україна володіє значними туристичними ресурсами.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, формування соціальної безпеки в Україні є вкрай важливим завданням. Адже в нашій країні останнім часом посилились процеси, пов'язані з наростанням таких негативних явищ як бідність, безробіття, майнова диференціація, розбіжність інтересів економічних суб'єктів і різних верств населення. Соціально незадоволені верстви населення стають носіями загроз – політичних, соціальних, економічних тощо. Велика різниця у рівнях оплати праці спричиняє антагонізацію різних соціальних груп населення, стимулює сепаратистські тенденції, загрожує розладом економіки.

Тому важливим є недопущення надмірної диференціації доходів населення. Забезпечити соціальну стабільність можливо створивши широкі зони безпеки, сприятливе середовище для життєдіяльності населення. Звідси подальші дослідження мають бути спрямовані на забезпечення ефективного регулювання соціально-трудових відносин, зниження соціальних ризиків, підвищення рівня соціального захисту населення, підвищення конкурентоспроможності економіки тощо. Все це має забезпечити зростання доходів населення та їх добробуту, у тому числі за рахунок збільшення частки валового внутрішнього продукту, що виділяється на соціальні потреби країни.

Список використаних джерел

1. Lambin, Jean-Jacques Market-Driven Management: Strategic and Operational Marketing. – Palgrave MacMillan Ltd, 2000. – 768 p.
2. Куценко В.І. Соціальна безпека в контексті сталого розвитку / В.І. Куценко, В.П. Удовиченко; Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України. – Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2011. – 652 с.
3. Оберван О.Р. Аналіз індикаторів соціальної безпеки як показника ефективного управління соціальною політикою України / О.Р. Оберван // Економіка та держава. – 2014. – №8. – С. 89-92.
4. Матюшенко Н.В. Практико-орієнтована підготовка майбутніх учителів гуманітарного профілю засобами продуктивних технологій / Н.В. Матюшенко // Наука і освіта. – 2014. – №5. – С. 242-248.
5. Быков С.А. Информационно-коммуникационная компетентность студентов – будущих учителей начальных классов / С.А. Быков // Высшее образование сегодня. – 2008. – №12. – С. 56-58.
6. Крылова Н.Б. Репродуктивность обучения и продуктивность учения [Электронный ресурс] / Н.Б. Крылова // Рязанская образовательная сеть. – Режим доступа: <http://edu62net.narod.ru/krylova3htm>
7. Україна у цифрах. 2018. Статистичний збірник [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – К.; 2019. – 45 с. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/07/Ukr_cifra_2018_u.pdf
8. Захарчин Г.М. Механізм формування організаційної культури машинобудівного підприємства: монографія / Г.М. Захарчин. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2009. – 276 с.
9. Марчук Л.П. Механізм управління активністю персоналу підприємства як засіб інноваційної трансформації виробництва / Л.П. Марчук // Актуальні проблеми економіки. – 2014. – №1. – С. 359-367.

References

1. Lambin, J.-J. (2000). Market-Driven Management: Strategic and Operational Marketing. Palgrave MacMillan Ltd.
2. Kutsenko, V.I. & Udovychenko, V.P. (2011). Sotsial'na bezpeka v konteksti staloho rozvytku [Social security in the context of sustainable development]. Chernihiv: Vydavets' Lozovyy V.M. [in Ukrainian].

3. Obervan, O.R. (2014). Analiz indyikatoriv sotsial'noyi bezpeky yak pokaznyka efektyvnoho upravlinnya sotsial'noyu politykoyu Ukrayiny [Analysis of social security indicators as an indicator of effective management of social policy of Ukraine]. *Ekonomika ta derzhava*, No. 8, pp. 89-92 [in Ukrainian].

4. Matyushenko, N.V. (2014). Praktyko-oriyentovana pidhotovka maybutnikh uchyteliv humanitarnoho profilyu zasobamy produktyvnykh tekhnolohiy [Practically-oriented training of future teachers of the humanities by means of productive technologies]. *Nauka i osvita*, No. 5, pp. 242-248 [in Ukrainian].

5. Bykov, S.A. (2008). Informatsionno-kommunikatsionnaya kompetentnost' studentov – budushchikh uchiteley nachal'nykh klassov [Information and communication competence of students – future primary school teachers]. *Vysheye obrazovaniye segodnya*, No. 12, pp. 56-58 [in Russian].

6. Krylova, N.B. Reproduktivnost' obucheniya i produktivnost' ucheniya [Learning Reproduction and Learning Productivity]. Retrieved from: <http://edu62net.narod.ru/krylova3.htm> [in Russian].

7. State Statistics Service of Ukraine (2019). Ukrayina u tsyfrakh. 2018. Statystychnyy zbirnyk [Ukraine in numbers. 2018. Statistical collection]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny. Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/07/Ukr_cifra_2018_u.pdf [in Ukrainian].

8. Zakharchyn, H.M. (2009). Mekhanizm formuvannya orhanizatsiyanoi kul'tury mashynobudivnoho pidpryyemstva: monohrafiya [The mechanism of formation of organizational culture of the machine-building enterprise: monograph]. L'viv: Vydavnytstvo L'vivs'koyi politekhniky [in Ukrainian].

9. Marchuk, L.P. (2014). Mekhanizm upravlinnya aktyvnistyuu personalu pidpryyemstva yak zasib innovatsiyanoi transformatsiyi vyrobnytstva [The mechanism of activity management of the personnel of the enterprise as a means of innovative transformation of production]. *Aktual'ni problemy ekonomiky*, No. 1, pp. 359-367 [in Ukrainian].

**БОРОТЬБА КАРЛА I РОБЕРТА АНЖУЙСЬКОГО З
ПРЕДСТАВНИКАМИ МАГНАТСЬКОЇ ВЕРХІВКИ В
УГОРСЬКОМУ КОРОЛІВСТВІ НА ПОЧАТКУ XIV СТ.**

УДК 94(439)”13”

Казаков О.О. (Ужгород)

аспірант кафедри античності, середньовіччя

та історії України домодерної доби

Ужгородського національного університету

Дана стаття висвітлює етапи боротьби Карла I Роберта Анжуйського з магнатською верхівкою для утвердження верховенства королівської влади в Угорському королівстві на початку XIV століття
Ключові слова: *Арпади, Угорське королівство, Карл I Роберт, магнати, магнатські володіння.*

**БОРЬБА КАРЛА I РОБЕРТА АНЖУЙСКОГО С
ПРЕДСТАВИТЕЛЯМИ МАГНАТСКОЙ ВЕРХУШКИ В
ВЕНГЕРСКОМ КОРОЛЕВСТВЕ В НАЧАЛЕ XIV в.**

Казаков А.О. (Ужгород)

Данная статья освещает этапы борьбы Карла I Роберта Анжуйского с магнатской верхушкой для утверждения верховенства королевской власти в Венгерском королевстве в начале XIV века

Ключевые слова: *Арпады, Венгерское королевство, Карл I Роберт, магнаты, магнатские владения.*

**THE FIGHT OF CHARLES I ROBERT OF ANJOU WITH THE
MEMBERS OF UPPER HOUSE OF DIET IN THE HUNGARIAN
KINGDOM AT THE BEGINNING OF THE XIV CENTURY.**

Kazakov O.O. (Uzhhorod)

This article lights out the stages of the just of Charles I Robert of Anjou with the Members of Upper House of Diet in Hungary directed for approval of the supremacy of royal power in the Hungarian kingdom in the early 14th century.

Key words: *The Arpads, Hungarian kingdom, Charles I Robert, Members of Upper House of Diet in Hungary, Magnatic possessions.*

Постановка проблеми. Події початку XIV ст. мали важливе значення в історії Угорського королівства. Цей період позначений великими змінами як у політичному (вимирання правлячої династії Арпадів, утвердження Анжуйської династії), так і в суспільному житті держави (зміна, існуючих на той час, суспільних відносин королівської влади з представниками магнатської верхівки, боротьба дрібного та середнього дворянства за свої права, активізація участі міст в суспільному житті).

Аналіз актуальних досліджень. Змістовними та детальними у плані вивчення суспільно-політичного становища земель Угорського

королівства протягом 1270 – 1320 рр. є праці доктора Угорської Академії наук Жолдоса Атілли [21-22]. В своїх дослідженнях, зокрема «Королі та магнати Угорщини на зламі XIII – XIV ст.» [21], автор розглядає політику останніх королів з династії Арпадів, питання утворення і підйому магнатських володінь. Значний інтерес до згаданого питання викликає праця Карачоня Яноша, присвячена історії угорських шляхетських родів. Автор провів фахове вивчення історії походження окремих родин, їхнього впливу на соціально – політичне життя Угорщини у XIII та XIV ст. [12].

Метою даного дослідження є вивчення і аналіз перебігу взаємовідносин королівської влади з представниками магнатської верхівки Угорщини на початку XIV ст. Вибір теми зумовлений тим, що по теперішній час вказане питання не отримало всебічного та ґрунтовного висвітлення в історичній науці.

Виклад основного матеріалу.

Після смерті Андраша III королівство стає ареною боротьби між основними претендентами на угорський трон. З одного боку свої права висунули представники Неаполітанської династії Анжу. Протягом тривалого часу її династична політика була спрямована на підкорення земель, що знаходились навколо Адриатичного моря. Користуючись підтримкою хорватських феодалів, вони починають пряму інтервенцію. Коронація Карла I Роберта на короля Хорватії забезпечила міцний плацдарм на південних рубежах Угорського королівства. Використовуючи свої родинні зв'язки з Арпадами та підтримку Святого престолу в особі Папи Бенедикта VIII, Карл I Роберт мав надію на успішне завершення війни.

На противагу Анжуйській династії, очільники найбагатших родин королівства, таких як Аба, Чак та Кан вирішують обрати для себе королем представника іншої впливової династії Європи, сина чесько – польського короля Вацлава II – королевича Вацлава. Ця кандидатура влаштовувала угорський нобілітет тим, що з одного боку вони могли б поставити юного короля у повне залежність від своїх інтересів, з іншого – розраховувати на підтримку його могутнього батька у вирішенні зовнішньополітичних питань. Але при цьому не був до кінця врахований той факт, що об'єднання трьох королівств під владою однієї династії активізує дії союзників Карла I Роберта. Альянс Папи Римського та німецького короля став вирішальним у розв'язанні цієї проблеми на користь Анжу.

Тиск Ватикану та Альбрехта I Габсбурга на Пршемисловичів призвів до того, що союзники почали покидати юного Вацлава. В цей момент гостро проявилась примарність його влади в Угорщині. Без підтримки могутніх магнатів його правління добігло кінця. Навіть військовий похід Вацлава II в Угорщину не приніс бажаного результату. Його армії довелося битися з загонами своїх вчорашніх союзників – угорських магнатів, яки тепер вважали за вигідне підтримувати Карла I Роберта Анжуйського. Смерть Вацлава II, а в подальшому і Вацлава III ліквідувала для Карла I Роберта загрозу з боку Чеського королівства.

Новий претендент на угорську корону Оттон був сином Генріха XIII і онуком герцога Оттона II. Завдяки своїй матері Єлизаветі він мав право претендувати на угорський престол. За заповітом батька, з 1290 року Оттон став єдиновладним герцогом Нижньої Баварії, і навіть його брати Стефан I і Людвіг III, які були його співправителями з 1294 року, у всьому підпорядковувалися йому. Він проводив атигабсбурзьку

політику, тому встав на бік Адольфа Нассауського в боротьбі проти майбутнього німецького короля Альбрехта I Габсбурга. Ставши королем, Альбрехт відняв у Оттона фортеці, які були передані йому Гогенштауфенами: Паркштайн і Вайден. Ще 1301 року Оттону було запропоновано корону Св. Іштвана, але він відмовився від неї через нестабільне становище Угорщини. У цей час він підтримував Вацлава II, сподіваючись використати його могутність у власній боротьбі проти Альбрехта. Як було вже зазначено, у 1305 році новий чеський король Вацлав III (колишній король Угорщини Ласло V) поступився йому правами на угорський престол. 11 листопада 1305 року Оттон, перевдягнений купцем прибув до Буди. 6 грудня того ж року він коронувався в Секешфехерварі королем Угорщини і Хорватії під ім'ям Бели V [20, с.215].

Єдиним реальним союзником цього короля залишався воєвода Трансільванії Ласло Кан, який після 1301 року присвоїв собі всі прерогативи монарха. Влада Ласло Кана поширювалася на всю Трансільванію. Її формально визнавали і в комітаті Сібію, і в округах Секея. Ще з 1300 року Ласло також контролював комітат Арад. Зовнішня політика, яку проводив Ласло Кан дозволила йому взяти участь у суперечці за угорську корону і до 1315 року забезпечували воєводі міцне становище в міжнародних справах. Вступивши в суперечку за успадкування угорської корони, Ласло Кан виявив себе непримиренним противником Карла Роберта Анжуйського. До 1305 року Ласло Кан позиціонував себе як прихильник чеського короля Вацлава II, а після його вбивства став прибічником баварського кандидата Оттона Віттельсбаха. Останній, опинившись в складному становищі, втік до Трансільванії, де уклав шлюб з дочкою воєводи Ласло Кана. Однак влітку 1307 року Ласло Кан за намовою короля

Німеччини Альбрехта Габсбурга - суперника Віттельсбахів - заарештував Оттона, конфіскувавши корону та інші регалії угорського королівства. Володіння священною короною перетворило Ласло Кана в основного претендента на угорський трон [4, с.76-77]

10 жовтня 1307 року на Рокошському полі Омоде Аба, Янош Борша, Угрин Чак та деякі інші можновладці принесли Карлу Роберту Анжуйському клятву вірності. Безперечно, що досягненням своєї мети новий король Угорщини завдячував Святому Престолу. Весною 1308 року легат папи Клементя V кардинал Джентіле да Монтефіоре прибув до Угорщини і шляхом переконань та погроз домогся від Матуша Чака визнання Карла Роберта своїм правителем.

Та попри це, кардинал Джентіле да Монтефіоре наштовхнувся на певні труднощі. Він, зокрема, не зміг досягнути визнання легітимності першої коронації Карла Роберта. Друга церемонія, яка була проведена у 1309 році в місті Буда в храмі Діви Марії також викликала незадоволення підданих [18, с.439]. Священна корона все ще знаходилася в руках Трансильванського воєводи Ласло Кана і тільки пряма погроза відлучення від церкви з боку папського легата змусила його віддати багатостраждальний королівський вінець.

Зрештою, зважаючи на політичну ситуацію в країні та під загрозою відлучення від церкви, Ласло Кан змушений був вступити в переговори з Карлом Робертом, якому в серпні 1310 року повернув священну корону в обмін на визнання своєї влади над Трансильванією та частиною Банату. Нарешті, заручившись підтримкою церковних феодалів, аристократії Хорватії, середнього дворянства та містян Карл Роберт добився проголошення його королем Угорщини. 20 серпня 1310 року в Секешфегерварі був проведений обряд коронації Карла Роберта

угорським королем. Слід зауважити, що соціальна та політична ситуація в країні, яка на протязі десяти років перебувала в стані відсутності реальної центральної влади та постійного збройного протистояння різних політичних угруповань, змусила весильних магнатів підтримати обрання нового короля. Деякі з них були присутні на коронації особисто (Копас Борша, Амаде Аба), деякі прислали своїх представників (Ласло Кан, Матуш Чак) [2, с.162].

Утвердившись на троні Угорщини, Карл I Роберт, використовуючи чвари між своїми весильними підданими, почав зосереджувати владу у своїх руках. При цьому він спирався на церковних феодалів та деяких світських магнатів, серед яких виділявся Копаш Борша, та частину середнього дворянства. Його традиційно підтримувала папська курія та фінансові кола італійських міст.

У 1310 році відбулося примирення Ласло Кана з королем Карлом I Робертом. Воєвода Трансильванії пообіцяв повернути ряд територій, які належали його родині та які він захопив під час династичних воєн, а саме – територію секейського округу Бестерце та Надьсебен. На знак примирення, король Карл I Роберт відвідав Трансильванію в грудні 1310 року, вперше за час свого правління. Взаємовідносини між трансильванським воєводою та королем лишалися незмінними, до смерті Ласла Кана у 1315 році [17, с.231].

Серйозні проблеми для королівської влади зберігалися на північно-західних землях, які контролював Матуш Чак. Отримавши ще у 1308 році за визнання Карла I Роберта своїм королем посаду скарбника, він почав активно використовувати її з метою посилення свого становища, конфісковуючи та привласнюючи майно. На фоні цього, в нього спалахнув конфлікт з представниками естергомської, веспремської та нітрянської церковних діоцезій. Це призвело до того, що у травні 1311 року папський легат Джентілле відлучив Матуша Чака Тренчанського від церкви та наклав інтердикт на його володіння.

Влітку 1311 року загопи Матуша Чака, який остаточно зайняв незалежну від короля позицію, взяли в облогу Буду, яка мала статус столиці Карла Роберта. Вірні королю загопи змогли зняти облогу, але цей епізод був вирішальним у зміні політики короля. Час угод з магнатами відійшов у минуле. Жорстко проявилася неможливість мирного врегулювання внутрішньополітичної ситуації та необхідність використання стратегії своїх супротивників, а саме захоплення замків, земельних володінь та фізичне знищення могутніх підданих. І хоча похід вірних королю загонів під командуванням Дожі Дебрецені закінчився невдачею, він зміцнив у Карла I Роберта впевненість у необхідності політики, яка мала бути спрямована на підкорення своєї владі доменів непокірних магнатів [3, с.89].

Можна виділити шість олігархічних володінь Угорщини, які опинилися під контролем наступних олігархів: Янош Кесегі (та його наступники), Генрік Кесегі-молодший (та його наступники), Мате Чак, Амаде Аба, Ласло Кан, і брати Борша. Пал Шубич та сім'я Бабоничів також контролювали олігархічні володіння, які розвивалися під суттєво різними обставинами уздовж Адріатичного узбережжя Хорватії, наприкінці XI століття стали частиною Королівства Угорщини і поширились відповідно до Славонії та Далмації.

Витіснення королівської влади з провінцій та претензії на спадщину, ці два взаємопов'язані фактори, які дають пояснення ще не зовсім дослідженому факту: в деяких випадках не самі олігархи, а їхні сини повставали проти короля, вже після смерті своїх батьків.

Про внутрішньополітичні відносини всередині олігархічних володінь відомо небагато. Однак окремі джерела дозволяють визначити деякі загальні та унікальні риси щодо здійснення та розподілу влади в

цих регіонах. Зрозуміло, що як правило єдина людина здійснювала повний контроль над комітатами в королівстві. Що стосується Амаде Аби, Ласло Кана та Мате Чака, то їх виняткові повноваження були отримані внаслідок ранніх смертей братів, які також мали законні претензії на владу в межах даної території, тоді як Кесегі, як згадувалося раніше, розділили сімейні володіння на індивідуально контрольовані території, і відповідно утримувалися від посягань на володіння один одного [21, с.233].

Безпосередні приклади організації адміністрації в магнатських володіннях слід шукати в урядових особливостях двох королівських провінцій - Трансільванії та Славонії. Цей процес розпочався у середині тринадцятого століття, тобто незадовго до того, як почали створюватись олігархічні володіння у королівстві, ситуація, в якій воєводи Трансільванії та Славонії почали призначати іспанів, які керують округами, що перебувають під їх юрисдикцією. Тоді іспані, на відміну від тих, хто знаходився на чолі округів на захід від Трансільванії і на північ від річки Драва, не отримували прямого призначення від короля, в той час як королівські замки в останніх провінціях також знаходилися під контролем воєводи і бана. Це явище можна спостерігати на територіях, що знаходилися під контролем Аба Амаде, Мате Чак, сім'ї Борша і навіть Ласло Кана. Як приклад, необхідно згадати той факт, що особи, які оточували Матуша Чака, приймали ті самі звання, що й сановники королівського оточення. Він призначив власного палатина, яким став Феліціан Зах, той самий, який у майбутньому підніме руку на особу самого короля [3, с.87]. Хоча магнати здійснювали повноваження іспана, вони зазвичай рідко послуговувалися назвою округу. І навіть якщо вони використовували

титул у своїх грамотах, вони називали лише один округ одночасно, мабуть без будь-якої загальної логіки [8, с.129].

Магнати часто приймали назви традиційних високопоставлених посадових осіб у Королівстві Угорщини: Янош Кесегі, Мате Чак, Амаде Аба та Копас Борша називали себе князями, Генрік Кесегі молодший - баном Славонії та Ласло Кан - воєводою Трансільванії. Проте сучасники усвідомлювали, що влада цих магнатів була набагато більшою та різною за якістю, ніж їхніх попередників, і тому часто їх називали "князь" (fejedelem) [11, с.15-19]. Самі олігархи не мали жодних сумнівів щодо рівня їх авторитету, це підтверджується тим, що вони підтримували різноманітні та багаторазові відносини з іноземними аристократами та навіть правителями на принципі рівності. Наприклад, Мате Чак спочатку шукав для свого сина, також Мате, наречену з герцогської династії Австрії, перш ніж він зрештою вибрав шляхетну силезьку родину [21, С.234]. Ласло Кан заручив свою доньку з сином сербського короля Стефана, незважаючи на протидію папського легата Джентілле. Сини старшого Генріка Кесегі брали участь у війні з герцогом Альбертом з Австрії ще в 1288-1289 роках, а Мате Чак вступив в конфлікт з чеським королем Яном Люксембургом в 1315 році [3, с.90].

Не маючи достатніх сил для прямого військового протистояння з могутніми магнатами, король Карл I Роберт вирішив створити їм противагу в особі відданих йому людей. Він почав поширювати систему магнатських володінь на інші частини королівства, де до цього, на відміну від Трансільванії та Славонії, її ніколи не існувало. Таким чином, з середини 1310-х рр. в північно-східній частині королівства з'явилися володіння під владою Філіпа Другета з Апулії, який прибув до Угорщини разом з Карлом I в 1300 р. Значні території були передані

ще одному сподвижникові Анжуйської династії – Дожі Дебрецені. Статус цих територій був забезпечений тим фактом, що барони, які керували ними, мали владу палантинів, навіть коли цю посаду при дворі займав хтось інший [19, с.149].

Очевидно, що існували явні відмінності між різними територіями в королівстві, відчутні навіть на той час. Тому король Карл I Роберт вирішив ліквідувати деякі з них, хоча на це знадобилося понад два десятиліття війни. Упродовж цього часу виникли нові протиріччя й суперечки.

Причина такого протиріччя була очевидною: адже король Карл I Роберт поставив Дебрецені, Другета та інших, відповідальними за їхні території. Влада, яку вони здійснювали над цими регіонами, походила безпосередньо від королівської влади, тим самим гарантуючи, що вони віддані своєму правителю й готові надати йому військову підтримку та стратегічну пораду, яку очікували від вірних баронів Середньовіччя [7, с.111]. Показовим прикладом є Амаде Аба, який утвердив своє панування завдяки лояльності до монарха. Ще на початку свого правління в 1290 році король Андраш III підтвердив владу Амаде у всіх його володіннях і він залишився лояльним як до короля Андраша III, так і до його наступника Карла I Роберта, ніколи не піднімаючи повстання проти них, як цього можна було б очікувати від магната. Але якщо Амадей не повстав проти королівської влади, то це зробили його сини.

Це дозволяє чітко прослідкувати ті відцентрові тенденції, які набули особливого розмаху в Угорщині на початку XIV століття. Фактично, та той момент, на території королівства остаточно сформувалися та набрали сили незалежні від королівської влади

володіння магнатів. Якщо їх засновники, барони короля Бели IV ще в певних межах визнавали верховенство королівського дому, то їх нащадки, які отримали свої статки у спадщину від батьків, не вважали за необхідне підкорюватися правлячому монарху [15, с.163-168]. Більш того, кожен з них почав проводити незалежну зовнішню політику, спрямовану на посилення свого авторитету та влади в межах держави. Розуміючи на той момент свою неспроможність змінити ситуацію, що склалася в королівстві, Карл I Роберт починає кроки, результатом яких має стати створення таких самих магнатських володінь, очолюваних вірними йому феодалами. Ці володіння повинні були стати противагою, хай і тимчасовою, старій аристократії та плацдармом, який дозволить королю почати наступ на їх незалежність.

5-го вересня 1311 року в місті Кошице спалахнуло повстання проти Амаде Аби. Причиною цього послужило обкладання родиною Аба жителів Кошиць даниною, попри те, що воно було королівським містом. Зокрема, жителі Кошиць обмежувались у використанні лісу, який знаходився у напрямку поселення Сокой, а також було встановлено митні бар'єри та чинилися перешкоди відвідувачам в проїзді на кошицький ринок. Заворушення почалось раптово й призвели до фатальних наслідків для цієї впливової сім'ї [12, с.367].

Загибель Амаде поклала край пануванню родини Аба. Першопричиною цього, як свідчать деякі дані, стало те, що у вищезгаданому заворушенні окрім того, що було вбито Амаде, також було схоплено його двох синів (Яноша – старшого та Давида – третього сина). Якщо б не схопили двох синів Амаде – нічого б не завадило його іншим сином одразу зібрати усі свої війська і жорстоко помститися за смерть батька. Для того, щоб врятувати своїх братів, вони були змушені піти на перемовини. Для їх проведення було відряджено архієпископів

Естергома та веспремського єпископа Іштвана [14, с.246]. Але жителі Кошице просто так не віддавали своїх полонених, більше того, мабуть це було вказівкою двох первосвящеників, щоб синам Амаде залишилось менше прав та влади, ніж було у нього самого. Тому синам Амаде потрібно було йти на подвійні поступки. Передусім ішлося про вигоди для міста Кошице. Інший вид поступок полягав у тому, що сини Амаде віддавали з-під своєї влади Мукачівський та Любовнянський замки, округи Земплин та Уйвар, сепешське, геллінцьке та кошицьке мито – все це вони передавали королю та присягали йому на вірність [12. с.614].

Проте ця угода де-факто була своєрідним диктатом, спрямованим на ліквідацію влади померлого магната. Тому не дивно, що сини Амадея прийняли цю угоду лише під вагою тимчасового примусу, піднявшись проти короля за першої наявної можливості. Кошицький договір дає зрозуміти, що король Карл I Роберт, прагнучи зменшити розмір володінь, де панували сини Амадея, розумів, що і надалі існуватимуть окремі райони, "під їхньою владою". Подальші положення в угоді, що стосувалися синів Амадея, складають детальний перелік критеріїв, що відрізняють "олігарха" від "провінційного пана": вони повинні повернути королю незаконно набуті королівські землі; скасувати мито, що стягувалося довільно, і обіцяти не запроваджувати нових митних зборів; отримувати королівський дозвіл на будівництво нових замків; дозволити королівським суддям судити дворянство замість того, щоб змушувати їх з'являтися перед своїми трибуналами; обіцяти залишитися лояльним до короля. Одночасно ці положення вказують на те, що король Карл I Роберт, будучи однозначно налаштований приборкати вплив синів Амадея як олігархів, був готовий терпіти їхнє існування в королівстві як провінційних панів.

Угода також дає чіткі докази щодо різниці у визначенні поняття "провінційного пана" та "магната", що виникло в практичному розумінні наприкінці XIII та початку XIV століть: магнат був провінційним можновладцем, який виключив владу короля зі своїх володінь і довільно здійснював королівську волю [21, с.228].

Через півроку після загибелі батька, сини Амаде Аби підняли бунт, покликали на допомогу Матуша Чака і спробували скинути з трону того, кого прагнув зробити королем їхній батько протягом останніх років свого життя. Сини Амаде вважали, що король, зловживав їхнім важким становищем і забрав усі почесті, якими нагороджував їхнього батька. Отже, вони чекали тільки на те, щоб згідно угоди отримали свободу їхні брати Янош та Давид, після чого, для збереження усіх прав їхнього батька, взялися за зброю. Саме тоді, востаннє, проявилась єдність роду Аба. До гілки роду Амаде тоді приєдналися також роди Борг Бодон, Чірке, Чабанка, Дьєркеї та, ймовірно, також інші абовські та шарішські роди [7, с.115].

Коли сини Амаде заручилися допомогою Матуша Чака і зрозумівши, що король не збирається повертати їм права, наслідувані від батька – таємно залишили королівський двір та озброїли своїх прихильників. Для того, щоб мати необхідні для наступу гроші та одяг, четверо найстарших братів – Янош, Міклош, Давід та Ласло - ще перед 10-м квітня 1312 року увірвались у місто Шарошпоток та пограбували його жителів. Але на зворотному шляху на них напали вірні королю люди. Хоча в цій битві сини Амаде здобули перемогу і схопили у полон Есені Ласло, зруйнували володіння його брата, завдавши шкоди на 1000 марок, підпалили місто Сечовце, і навіть тамтешню церкву, але головної цілі свого походу вони все ж таки не досягли [6, с.127].

15 червня 1312 р. на околиці села Розгони (Розгановце, Словаччина) відбулася битва, в якій загони Матуша Чака та братів Аба виступили союзниками проти королівської влади. Як повідомив хроніст XIV століття, "... виникла боротьба з такою жорстокістю, як це не відбулося в Угорщині з моменту вторгнення монголів » [13, с.180]. Ця битва стала вирішальною перемогою для короля та відданих йому людей. Важливим фактором, який відіграв значну роль у цій битві, була участь в ній на боці короля загонів Спиських саксів та ополчення містян Гельниці, Левочі та Кошиць. Процес економічного та політичного розвитку міст королівства хоч і гальмувався, певною мірою, але зупинити його було вже неможливо. Карл I Роберт надав містам можливість самостійного розвитку, чим вони миттєво скористалися [3, с.90]. На полі бою загинули два сини Амаде, інші втекли, ймовірно, у Польщу. Битва при Розгановцях завдала втрат і самому королю, так як він не зміг знищити усіх повстанців з роду Аба. Від останніх він захопив території, які знаходилися на схід від Ужгорода, після чого розпочав наступ і на сам Ужгород. Ужгород, як і посади уйварських та сепеських іспанів він передав найвідданішому із свого оточення – Філіпу Другету. Так, за рік було втрачено усе, що збирав Амаде Аба протягом усього життя [16, с.27-39]. Відданість Другетів, які супроводжували короля ще під час його прибуття в Хорватію, була оцінена настільки високо, що король Карл I Роберт віддав їм великий комплекс земель. Подібними територіями, які знаходились в управлінні однієї родини були лише банат Славонія та Трансильванське воєводство, які були розташовані на стратегічних напрямках та займали важливе місце в оборонній системі Угорщини. Можна припустити, що король Карл I Роберт, формуючи володіння Другетів,

дбав в першу чергу про посилення обороноздатності північно-східного напрямку [3, с.97].

Але роки запеклої боротьби були попереду. Король Карл I Роберт був вже досвідченим політиком та воєначальником, оскільки на той час боротьба тривала кілька десятиліть з різною інтенсивністю.

У 1314 році Карл I Роберт остаточно відмовився від компромісної політики і пооставив собі за мету завершення війни в магнатських володіннях, яка могла б продовжуватися протягом десятиліть, одночасно в декількох регіонах країни. Наприкінці 1314 р. королівські війська підкорили північну частину непідконтрольних королівській владі території. Це були перші землі, де королю вдалося покінчити з магнатським пануванням та призначити на ключові посади вірних йому людей. Ці території стали плацдармом, з якого король міг загрожувати володінням Матуша Чака. Величезну допомогу в цьому королівській владі надав жупан Зволена магістр Дуонч син Домініка з роду Балашша, який в цьому ж році, разом зі всією жупою перейшов на службу до Карла I Роберта. Хоча його потенціал не міг рівнятися з силою Тренчанського правителя, саме допомога роду Балашшів відіграла значну роль у Оравській битві, яка поклала край зазіханню Матуша Чака на північно-східні землі Угорського королівства [3, с.91].

Але, на той момент, сили Матуша Чака були ще занадто потужними, щоб королівській двір мав сподівання вирішити конфлікт з ним швидко та малими жертвами. Про це свідчить і поразка чеського короля Яна Люксембурга, який у 1315 році намагався захопити в Матуша Чака замок Голіч. Свою силу Матуш Чак демонстрував у 1315 та 1317 роках, коли його прибічник Шимон з родини Качичів захопив і знищив замок та кафедральний собор міста Нітра, які належали

відданому союзнику короля – єпископу Іоанну. Тому Карл I Роберт обрав тактику пасивного наступу, беручи в облогу лише основні форпости, такі як Комаром та Вишеград, які були захоплені до кінця 1317 року, при підтримці нового німецького короля з династії Габсбургів – Фрідріха II.

У 1315 році помер Трансильванський воєвода Ласло Кан і його сини змушені йти на поступки королівській владі. Але після цього королівські війська вступили в Трансильванію й розпочали тривалі бойові дії.

Трансильванські дворяни, за підтримки Сербії, Болгарії, Галицького князівства та Валахії чинили опір встановленню анжуйського панування, відстоюючи права синів Ласло Кана на управління воєводством [10, с.341]. У 1318 р. знову розпочалася боротьба в Трансильванії, де відбулося повстання проти королівської влади. Придушення повстання було покладене на одного з найвідданих прибічників Анжуйської династії – Дожу Дебрецені. За існуючими свідченнями, родина Дебрецені підтримувала Карла I Роберта з моменту його прибуття в Угорщину. У 1311 році, за віддану службу родини Дебрецені, король Карл I Роберт дарує Дожі маєток у місті Пешт [5, с.75-77]. Дожа Дебрецені приймав участь у всіх військових походах короля, про що свідчить і той факт, що після битви при Розгановцях, король Карл I Роберт став хрещеним батьком дитини Дожі Дебрецені – Якоба [5, с.128]. У 1317 король, проводячи політику протиставлення нових магнатських володінь – старим, призначає Дожу Дебрецені іспаном Біхара та Саболча [22, с.179-180].

В 1319 році Андраш Кесегі почав нові військові дії проти Карла I Роберта, хоча навіть допомога австрійських загонів не врятувала його

від поразки. Протягом 1320-1321 років у Трансильванії знову спалахнуло повстання. Ще до того відбулися численні зіткнення, які не принесли рішучої переваги жодній зі сторін – при Дебрецені (1316), Киче (1317), Топі (1318), Бонціде (1320), Діві (1321). Однак Карлу I Роберту зрештою вдалося встановити свою владу над більшою частиною Трансильванії, призначивши Дожу Дебрецені воєводою. Попри це, багато представників бунтівного дворянства продовжували чинити опір ще протягом багатьох років після офіційного закінчення війни. Після перемоги, Карл I Роберт встановив у Трансильванії фактично окупаційний режим та призначив правителем свого ставленика Томаша Сечені (1321-1342). Трансильванських дворян позбавили важливих посад і замінили відданими короні людьми з областей на схід від Тиси [1, с.171].

Одночасно з цим, на півночі королівства ситуація також почала змінюватись на користь Карла I Роберта. Королівським військам вдалося суттєво зменшити території, що контролювалися Матушем Чаком. Більшість жуп було повністю повернуто державі. Матуша Чака стали полишати його союзники, такі як Абрахам Руфус, Філіціан Зах, Мартин Бугар. Зрештою, у 1321 році легендарний правитель Вага і Татр помер, не залишивши спадкоємця. Доля його держави була вирішена. Після його смерті стало зрозумілим те, що він був єдиною ланкою, яка зв'язувала його союзників, адже всього за декілька місяців королівські війська без особливих зусиль захопили Аппонь, Угроц, Таполчань, Баймоц та Прівіде, левський замок здався добровільно. Після цього володіння Чаків розпалися. Чоловік його сестри Стефан Штернберг, який наслідував Матушу, не зумів відстояти те, що збирав його попередник все життя. Зрештою, в серпні 1321 року, після тривалої облоги був захоплений Тречинський замок.

Поступово король Карл I Роберт зумів досягти своєї основної мети - ліквідації влади магнатів, які були справжніми господарями Угорщини за часів попередників Анжуйської династії. Паралельно з цим, король у 1320 році розпочав процес реституції земель, що були втрачені короною за останні десятиліття. Варто зауважити, що не завжди землі поверталися їхнім законним власникам. Як приклад, слід згадати, що з колишніх володінь Матуша Чака, попередньому власнику – нітрянському єпископу було повернуто лише місто Битча. Решту територій король привласнив собі. В результаті цієї компанії Карл I Роберт стає одним з найбільших землевласників Угорщини. При тому, власниками земель, в межах окремих адміністративних одиниць залишилися церква, середня та дрібна шляхта, а також міста [3, с.95].

Завершити боротьбу проти непокірних магнатів Карлу I Роберту вдалося через два роки. Наприкінці 1321 року склали зброю сини Ласло Кана, що засвідчило закінчення повернення Трансільванії угорській короні [10, с.343]. У 1322 році завершилася боротьба короля проти колишніх відданих союзників, Шубичів.

Вирішальним чинником королівського успіху ймовірно стало те, що за винятком Мате Чака, до битви під Розгановцях, магнати не намагалися об'єднати свої сили в союз проти короля. Причиною цього може бути те, що їхні володіння досягли межі свого розширення якраз до другого десятиліття чотирнадцятого століття. З цього часу магнати могли лише збільшити свої території, посягнувши на сфери інтересів один одного, чого вони хотіли уникнути. Символічну крапку в двадцятирічному періоді олігархічної анархії в Угорському королівстві традиційно поставило перенесення королівської резиденції з Темешвару до нового королівського палацу у Вишеграді.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Цей період, безперечно можна вважати одним з найважливіших періодів Угорського королівства. Від відзначився непримиренною боротьбою нової династії проти представників старих магнатських родів, які були фактичними володарями королівства за правління останніх Арпадів та протягом династичних воєн претендентів на угорську корону. Не маючи достатніх сил для збройного вирішення ситуації, що склалася в королівстві після 1310 року, Карл I Роберт застосовував цілий комплекс дипломатичних та кадрових рішень, спрямованих на утвердження своєї влади. Серед них необхідно зазначити призначення на ключові посади в королівстві нових людей, з числа тих, хто супроводжував нового монарха при його прибутті в Угорщину. Важливу роль у становленні Анжуйської династії відіграли, також представники середнього, дрібного дворянства, які не бачили жодних шансів для свого піднесення по ієрархічній драбині в умовах магнатського панування. Політика підбору кадрів на стратегічні посади, яка проводилась Карлом I Робертом, суттєво відрізнялась від періоду правління останніх королів династії Арпадів. Була введена категорія так званої пошани (*honor*), тобто пожалування земель лише на період виконання певної функції, державного або регіонального рівня. З метою захисту королівської влади, король використовував тактику частішої зміни сановників та їх постійну ротацію на посадах, що дозволило уникати створення магнатської опозиції в майбутньому. Крім того, новостворені інститути пажів та придворних воїнів, дозволяли Карлу I Роберту виховувати близьких до нього людей, яким він міг доручати виконання своєї волі в захисті та управлінні державою.

Традиційно, всебічна підтримка надавалася Ватиканом та, мабуть, вперше в історії королівства, перемога в битві була забезпечена

силами міського ополчення. Міста, прагнучи свого розвитку, були зацікавлені в сильній королівській владі, яка допомогла б їм подолати магнатське свавілля. Використовуючи роз'єднаність своїх супротивників, Карл I Роберт зміг поступово розбити їх, одного за одним, утвердивши владу своєї династії.

Стаття відкриває перспективу подальших досліджень, зокрема в царині конструктивної державницької ролі Карла I Роберта Анжуйського в період утвердження нової династії та політики централізації земель королівства Угорщини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Болован И., Поп И.-А. История Румынии. – Бухарест, 2005. – 678 с.
2. История Венгрии: в 3 томах. – М.: Наука, 1971. – Т.І. – 643 с.
3. История Словаки. A concise History of Slovacia. *Studia Historica Slovaca XXI*, Bratislava, 2000. – 436 с.
4. Казаков О. Династична боротьба за трон Угорського королівства на початку XIV століття / Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Історія». Випуск I (30)– Ужгород, 2013. – С. 73 - 78.
5. Bárány Attila. "Debreceni Dózsa küzdelme a bihari oligarchákkal [Dózsa Debreceni's Struggle with Oligarchs in Bihar]".). *Debreceni Egyetem. Történelmi Intézet*. 2011. – 314 p.
6. Boulton D'A. J.D. *The Knights of the Crown*. The Boydell Press. 2000. – 540 p.
7. Engel Pál. *A nemesi társadalom a középkori Ung megyében (Noble Societi in Ung County during the Middle Ages)*. Budapest, MTA, 1998. – 127 p.
8. Engel Pál. *Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310 - 1323). The Reunification of the Country. The Struggles of Carles I against of the Oligarchs (1310 – 1323)*. *Századok* 122 (1988). – P. 111 – 184.
9. Engel Pál. "Honor, vár, ispánság: Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről Honor, Castle, Ispanate: Studies on the Governing System of the Angevin Kingdom]. *Századok* 116 (1982). – Old. 59 – 149.
10. *Hungary and Transylvania: on their condition, Social, political and economical*. By John Paget, ESQ. London, John Murray. M.DCCC.XXXIX. – 371 p.

-
11. Karácsonyi Béla and Kristó Gyula, eds., *Oklevelek a Csák-territórium történetéhez* [Documents on the History of the Csák Territory]. Szeged: Hungária. 1971. – 286 old.
 12. Karácsonyi János. *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig.* – Budapest: Kiadó a Magyar Tudományos Akadémia, 1900. – 1175 old.
 13. *Képes Kronika.* – Budapest: Magyar Helikon Könyvkiadó, 1964. – 328 p.
 14. Kelly Samanta. *The new Solomon. Robert of Naples (1309 - 1343) and Fourteenth-Century Kingship.* Brill Academic Pub, 2003. – P. 296.
 15. Kristó Gyula, “A Kőszegiek kiskirálysága” [The Principality of the Kőszegis], *Vasi Szemle* 29 (1975). – Old. 113 – 201.
 16. Kristó Gyula, *A rozgonyi csata* [The Battle of Rozgony]. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1978. – 192 old.
 17. Kristó Gyula. *Early Transylvania (895-1324).* Budapest: Lucidus Kiadó. 2003. – 401 old.
 18. László Péter. *The Holy Crown of Hungary, Visible and Invisible.* SEER, 2003. P. 439 – 447.
 19. Markó László. *A magyar állam főméltóságai Szent Istvántól napjainkig - Életrajzi Lexikon* (The High Officers of the Hungarian State from Saint Stephen to the Present Days- A Biographical Encyclopedia). Budapest Magyar Könyvklub. 2000. – 743 old.
 20. Orlop Nikolaus. *Alle Herrscher Bayerns.* 2. Auflage. Langen Müller. – München, 2006. - 471 p.
 21. Zsoldos Atilla. *Kings and Oligarchs in Hungary at the Turn of the Thirteen and Fourteen Centuries.* *Hungarian Historical Review* 2, no.2 (2013). - Old. 211 – 242.
 22. Zsoldos, Attila. "Debrecen mint igazgatási központ a 14. század elején [Debrecen as an Administrative Centre at the Beginning of the 14th Century]". *Debreceni Egyetem. Történelmi Intézet.* Old. – 162 – 199.

**ПЕРІОДИЗАЦІЯ РОЗВИТКУ ВУЛИЧНИХ КОМІТЕТІВ ЯК
ВИДУ САМООРГАНІЗАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ
СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ**

УДК 342.25

Auflage *Казакова Л.О.*,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри міжнародної політики
Ужгородського національного університету,
м. Ужгород

Стаття присвячена розгляду питань, що стосуються визначення періодів розвитку вуличних комітетів як виду самоорганізації населення в місцевому самоврядуванні.

Ключові слова: періодизація, вуличний комітет, самоорганізація, територіальна громада, місцеве самоврядування.

**ПЕРИОДИЗАЦИЯ РАЗВИТИЯ УЛИЧНЫХ КОМИТЕТОВ
КАК ВИДА САМООРГАНИЗАЦИИ НАСЕЛЕНИЯ НА
ТЕРИТОРИИ СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЫ: ОТДЕЛЬНЫЕ
АСПЕКТЫ**

Статья посвящена рассмотрению вопросов относительно определения периодов развития уличных комитетов как вида самоорганизации населения в местном самоуправлении.

Ключевые слова: периодизация, уличный комитет, самоорганизация, территориальная громада, местное самоуправление.

**PERIODIZATION OF DEVELOPMENT OF THE STREET
COMMITTEE AS A TYPE OF SELF-ORGANIZATION OF THE**

POPULATION IN THE TERRITORY OF MODERN UKRAINE: SPECIAL ASPECTS

The article is devoted to the consideration of issues concerning the definition of the periods of development of street committees as a type of self-organization of the population in local self-government.

Key words: periodization, street committee, self-organization, territorial community, local self-government

Постановка проблеми. З огляду на принцип самоврядності територіальної громади такі її первинні елементи, як жителі та домогосподарства, задовольняють власні потреби, об'єднуючись для цього в колективи, які законодавець наділив визначеною мірою компетенції та які своєю чергою стають частиною системи органів місцевого самоврядування. Тому доцільність існування такого інституту, як органи самоорганізації населення в Україні, важко заперечити. Саме органи самоорганізації населення та їх базові структурні одиниці – вуличні комітети – виконують роль безпосереднього інструменту для вирішення реальних проблем, що з'являються в жителів територій, на які поширюється їх компетенція. Варто зазначити, що виникнення та розвиток вуличних комітетів має давню історію, однак при цьому функції, для яких вони створювалися, не занадто відрізнялися від сучасних: необхідно було на місцевому, первинному, рівні вирішити нагальні проблеми їх учасників, що пов'язані з використанням їх спільної частини нерухомого майна (житлового будинку) або їх сукупності, що зумовлює необхідність розглянути періоди розвитку вуличних комітетів на територіях, які сьогодні складають територію сучасної української держави.

Аналіз актуальних досліджень. У вітчизняній літературі можна знайти дослідження щодо періодів розвитку вуличних комітетів у радянські часи та в незалежній Україні, однак вони є нечисленними. Так, ключовими в цьому питанні є розробки таких науковців, як О.С. Орловський, Н.В. Мішина, Л.Г. Юрковська та інші. Одним із перших у незалежній Україні почав розглядати питання вуличних і будинкових комітетів як органів самоорганізації населення О.С. Орловський, який виділяє такі три періоди діяльності й розвитку органів самоорганізації населення: 1) 1917–1977 рр.; 2) 1977–1991 рр.; 3) з 1991 р. [11]. У роботах Н.В. Мішиної, дослідниці правового статусу й діяльності органів самоорганізації населення, знаходимо такі періоди розвитку органів самоорганізації населення: 1) 1917–1937 рр. «Виникнення та становлення органів самоорганізації населення в містах (домових, вуличних, квартальних тощо комітетів)»; 2) 1938–1990 рр. «Становлення органів самоорганізації населення як громадських організацій»; 3) з 1990 р. - сучасний період їх існування як елемента системи місцевого самоврядування [8, с.59, с. 81–82, с. 85–138, с. 164–165].

Науковиця Л.Г. Юрковська, досліджуючи періоди розвитку органів самоорганізації населення в умовах незалежної України, пропонує такі його етапи як: 1) етап пострадянської інерції (1991 р. – 28 червня 1996 р.); 2) етап формування законодавчих основ діяльності органів самоорганізації населення (28 червня 1996 р. – 11 липня 2001 р.), який характеризується прийняттям Конституції України, Закону України «Про місцеве самоврядування» та Закону України «Про органи самоорганізації населення», що створило належну базу для подальшого розвитку таких органів; 3) етап розвитку локального законодавства про органи самоорганізації населення, зростання їх

кількості та впливовості (11 липня 2001 р. – дотепер), у який місцеві ради масово приймають статути територіальних громад, де містяться окремі статті або навіть цілі розділи, присвячені органам самоорганізації населення, а також розробляють типові положення про органи самоорганізації населення, виконують програми підтримки цих органів, зростає обізнаність населення про можливості територіальної самоорганізації тощо [14, с. 91].

Цікавим у цьому аспекті є дослідження співробітника Агентства стратегічних досліджень Ю.О. Винокурова, у якому запропоновано такі етапи розвитку органів самоорганізації населення: 1) «Територіальні депутатські групи» (кінець 1920-х – 1940-і рр.) – закладання основ радянської моделі самоврядування на рівні «будинок – вулиця – квартал – мікрорайон»; 2) «Комітети сприяння експлуатації будівель при домоуправліннях» (1950-і рр.) – проходження повоєнних процесів відновлення органів територіального самоврядування; 3) «Домові, вуличні, квартальні громадські комітети самодіяльності населення» (1960–1980 рр.) – час, коли ці форми громадського самоврядування були такими, що мали досить значний потенціал щодо покращення життя мешканців та вирішення багатьох їхніх проблем, проте через недоліки адміністративно-командної системи не змогли діяти ефективно; при цьому вони використовувалися районними радами народних депутатів та виконкомами для залучення міського населення як безоплатної робочої сили до різних господарських і ремонтних робіт; 4) «Органи територіального громадського самоврядування (ради та комітети мікрорайонів, житлових комплексів, будинкових, вуличних, квартальних, селищних, сільських комітетів)» (кінець 1980-х – початок 1990-х рр.) – боротьба за реальне самоуправління (стихійне

виникнення рад і комітетів самоврядування населення, невизначеність їх правового статусу, конфлікти з місцевими компартійними органами, виконками міськрад та житлово-експлуатаційними конторами); після прийняття Закону СРСР «Про загальні засади місцевого самоврядування і місцевого господарства в СРСР» у квітні 1990 р. відбувається збільшення кількості комітетів, розширення їхніх функцій та географії діяльності; 5) сучасний етап (із середини 1990-х рр. і донині) – удосконалення законодавства з місцевого самоуправління, звільнення від тотального контролю з боку місцевих державних органів влади [2]. Як бачимо, в сучасній доктринальній літературі й досі нема єдиної думки щодо даного питання, тому в цьому дослідженні пропонуємо наступну періодизацію розвитку вуличних комітетів як виду самоорганізації населення на території сучасної України. **Метою** статті є дослідження періодів розвитку вуличних комітетів як виду самоорганізації населення протягом всього шляху їх становлення на землях, які сьогодні є невід’ємною частиною території української держави.

Виклад основного матеріалу. Самоорганізація пройшла тривалий етап свого розвитку. Мешканці окремих частин населених пунктів об’єднувалися для спільного виконання завдань дуже давно. Цей процес відбувався на землях території сучасної України ще до 1917 року. Тому, на нашу думку, здійснення періодизації розвитку органів самоорганізації населення обмежуючись періодом незалежної України не в повній мірі відображає всю глибину розвитку такого інституту як вуличний комітет. Отже, для всебічного відображення становлення вуличних комітетів як способу вирішення мешканцями локальних питань через самоорганізацію, пропонуємо застосувати інший підхід, а саме формаційний (стадіальний) метод розуміння історичного

розвитку людства, який використовується в історичній науці. Відправною точкою його появи стала праця римського філософа I ст. до н. е. Тита Лукреція Кара «Про природу речей». Ключовим поняттям, на якому базується названий метод, є термін «соціально-економічна формація», що є етапом історичного розвитку людства, який характеризується домінуючими в ньому способом виробництва та виробничими відносинами, де аналізуються зміни об'єктивного стану об'єкта. Унаслідок застосування цього методу ми можемо враховувати для цілей періодизації більш ранній період розвитку самоорганізації населення і охопити всі модифікації об'єктивного стану вуличних комітетів, виокремивши шість етапів їх становлення і розвитку.

Відповідно, як *перший етап* пропонуємо встановити період 1356–1917 рр. («протоетап»), що характеризується виникненням прототипу органу самоорганізації населення – об'єднань жителів кварталу (вулиці) міста за професійним спрямуванням (цехів ремісників), які об'єднувалися в професійні корпорації та діяльність яких регламентувалася спеціальними статутами, а на чолі них стояли виборні старшини [5, с. 102]. Право на створення таких об'єднань жителі отримували разом із Магдебурзьким правом. На території сучасної України першими його отримали жителі міста Львова в 1356 р. Таке об'єднання мало вирішувати питання місцевого значення та обороняти закріплену територію в разі нападу зовнішнього ворога. Зокрема, як приклад прототипу діяльності сучасного органу самоорганізації населення у Львові можна навести Вірменський квартал, який називався Вірменською вулицею. Про нього згадують історики І.В. Качор та Л.О. Качор у роботі «Львів крізь віки». Вони зазначають, що на вулиці Вірменській проживали компактно вірмени, які скористалися привілеєм Казимира III та здійснювали

самоуправління громадою (Рада старійшин), мали свою каналізацію, кам'яний брук, водопостачання. Першу згадку про цей квартал дослідники датують 1394 р., а ліквідоване самоуправління вірменської громади було в 1780-х рр. [6, с. 72–73].

Другий етап – поява житлово-організаційних кооперативів (1917–1932 рр.). Під час нього поява такої форми реалізації права на місцеве самоврядування, як громадська ініціатива в межах міст, дала змогу краще організовувати процес вирішення питань відповідної частини міста.

Третім етапом можна назвати появу вуличних комітетів, які були створені для вирішення потреб їх мешканців (1933–1970 рр.). Першою згадкою про таку форму є вуличні комітети в місті Горлівці, що були групами боротьби за благоустрій, озеленення, чистоту дворів і вулиць [9, с. 94]. У цей період з'явилася назва «вуличні комітети» в постанові Президії Всеукраїнського центрального виконавчого комітету від 1 листопада 1934 р., якою на ці комітети держава поклала повноваження щодо активізації населення в покращенні міського середовища. Крім того, як зазначає Н.Г. Мішина, вуличні комітети допомагали фінансовим органам збирати податкові платежі, при деяких комітетах функціонували товариські суди, товариські суди з комунальних і житлових справ [8, с. 76–79]. У цей період також створювалися комісії сприяння зберіганню житлового фонду (1949 р.) та громадські домові комітети (1960 р.) [10], які, на переконання Б.Н. Габричідзе та А.К. Конєва, є «спорідненими за принципом утворення, характером завдань і функцій з <...> домовими комітетами <...> а також із радами мікрорайонів міст» [3, с. 6].

Упродовж *четвертого етапу* (1971–1975 рр.) було сформовано двоступеневу систему органів громадської самодіяльності населення у

зв'язку з появою громадських рад (комітетів) мікрорайонів в окремих містах Української РСР, де ланками першого ступеня були домові (створюються в державному житловому фонді, що належить місцевій раді), вуличні та квартальні комітети (створюються на території, забудованій будинками, які належать громадянам на праві особистої власності), а ланками другого ступеня – так звані громадські ради (комітети) мікрорайонів, а також органи, які є конгломератом органу типу комітету мікрорайону та депутатської територіальної групи з перевагою у варіантах у бік названого органу або, навпаки, у бік депутатської групи [1, с. 59].

П'ятим етапом (1975–1989 рр.) стало визначення правового статусу домових, вуличних, сільських, селищних, квартальних, дільничних комітетів [12] у законодавстві Української РСР. Зокрема, було прийнято Положення про громадські селищні, сільські, вуличні, квартальні, дільничні, домові комітети в Українській РСР, затверджене Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 17 жовтня 1975 р. № 297-ІХ, у якому вуличні комітети визначено як органи громадської самодіяльності населення, дія яких поширювалася на їх територію та які обиралися зборами, скликаними за рішенням виконавчого комітету відповідної ради депутатів трудящих у складі 5–19 осіб. Обиратися до складу такого комітету мали право громадяни, які проживали на території його діяльності та одержали більше половини голосів учасників зборів. Крім того, було доповнено повноваження дільничних і домових комітетів, оскільки законодавець поклав на комітет виконання адміністративних функцій. Пізніше в прийнятих Конституції СРСР 1977 р. (у ст. 48) та Конституції Української РСР 1978 р. (у ст. 46) набуло закріплення право громадян брати участь у роботі органів громадської самодіяльності за місцем проживання

[7, с. 268]. У подальшому, як постає з аналізу змін до Положення про громадські селищні, сільські, вуличні, квартальні, дільничні, домові комітети в Українській РСР, затвердженого Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 7 січня 1981 р. [12], цей правовий статус вуличних комітетів змін не зазнав. Після прийняття Житлового кодексу Української РСР в 1983 р. [4] статус вуличних комітетів також не було змінено, на них покладалося контролювання ремонтів житлових будинків та організація соціалістичного змагання за зразкове утримання житлового фонду тощо.

Шостий етап (з 1990 р. й дотепер) – зміна правового закріплення вуличних комітетів – розпочався в 1990 р. з прийняттям Закону Української РСР «Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування» від 7 грудня 1990 р., ст. 2 якого до системи місцевого самоврядування було включено також інші форми територіальної самоорганізації громадян (громадські комітети та ради мікрорайонів, житлових комплексів, домові, вуличні, квартальні, дільничні, селищні, сільські комітети) [13]. Це був значний прорив у законодавчій регламентації самоорганізації населення України, який підняв статус цього правового інституту до європейського рівня.

У 1996 р. було прийнято Конституцію України, у ст. 140 якої регламентація органів самоорганізації населення набула конституційного вираження. У 1997 р. Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», крім віднесення органів самоорганізації населення до системи місцевого самоврядування, також було визначено значний обсяг повноважень у сфері управління місцевими ресурсами.

Основним законодавчим актом сьогодні, який визначає принципи, правовий статус діяльності та місце будинкових, вуличних

та інших комітетів, є Закон України «Про органи самоорганізації населення» від 11 липня 2001 р., у якому органи самоорганізації населення отримали сучасну назву замість попередньої (громадські комітети), а також було надано перелік видів органів самоорганізації населення: будинкові (а не домові), вуличні, квартальні комітети, комітети мікрорайонів та комітети районів у містах [8, с. 155] тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Як вбачається з вищенаведеного, періодизація розвитку вуличних комітетів як органів самоорганізації населення, здійснювана відповідно до періодизації державного життя України, є змістовною, однак такий підхід не цілком відображає всі періоди розвитку вуличних комітетів, оскільки такий вид самоорганізації населення існував ще до 1917 року. Тому застосування формаційного (стадіального) методу розуміння історії розвитку людства, який використовується в історичній науці, є саме таким, який в повній мірі ілюструє реалії формування даного інституту. Отже, можемо констатувати, що самоорганізація населення пройшла тривалі етапи розвитку. Проте, як показують матеріали дослідження, вона, незважаючи на різні форми, продемонструвала стійкість і життєздатність за всіх суспільних трансформацій, що однозначно свідчить про необхідність дослідження існування такого виду самоорганізації населення в місцевому самоврядуванні як вуличні комітети.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бутко І.П., Корнієнко М.І., Стоянов Г.В. Ради в містах і органи громадської самодіяльності. К.: Наукова думка, 1974. 111 с.
2. Винокуров Ю.О. Самоорганізація населення – історичний досвід. [Електронний ресурс]. Режим доступу:

http://sd.net.ua/2010/01/15/camoorganizacja_naselennja_storichnijj_dosvd.html.

3. Габричидзе Б.Н., Конев А.К. Уличные (квартальные) комитеты. М.: Юридическая литература, 1965. 71 с.

4. Житловий кодекс Української РСР: Закон Української РСР від 30 червня 1983 р. / Верховна Рада Української РСР. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1983. № 28(додаток). Ст. 573.

5. История Украинской ССР: в 10 т. / редкол.: Ю.Ю. Кондуфор (гл. ред.), И.И. Артеменко, Б.М. Бабий и др. К.: Наукова думка, 1982. Т. 2. 591 с.

6. Качор І.В., Качор Л.О. Львів крізь віки. Львів: Центр Європи, 2004. 240 с.

7. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки: Закон Української РСР від 11 липня 1978 р. / Верховна Рада Української РСР. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1978. № 18. Ст. 268.

8. Мішина Н.В. Органи самоорганізації населення: минуле, сучасне, перспективи: монографія. О.: ОРІДУ НАДУ, 2008. 240 с.

9. О работе уличных комитетов. *Советское строительство*. 1937. № 5. С. 84–100.

10. Об образовании общественных домовых комитетов в государственном жилищном фонде Украинской ССР: Постановление Совета Министров Украинской ССР от 22 марта 1960 г. № 400 / Совет Министров Украинской ССР. *Собрание постановлений и распоряжений правительства Украинской ССР*. 1960. № 3. Ст. 35.

11. Орловський О.С. Правовий статус органів самоорганізації населення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 «Конституційне

право; муниципальное право»; Одеська нац. юрид. академія. О., 2004. 39 с.

12. Про внесення змін і доповнень до Положення про громадські селищні, сільські, вуличні, квартальні, дільничні, домові комітети в Українській РСР: Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 7 січня 1981 р. № 1425-Х / Верховна Рада Української РСР. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1981. № 3. Ст. 36.

13. Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування: Закон Української РСР від 7 грудня 1990 р. № 533-ХІІ / Верховна Рада Української РСР. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1991. № 2. Ст. 5.

14. Юрковська Л.Г. Основні етапи становлення та розвитку органів самоорганізації населення в незалежній Україні. *Право і суспільство*. 2011. № 3. С. 85–91.

**ELOQUENT ETYMOLOGICAL CONTENT OF THE PROPER
NAMES OF THE LITERARY HEROES IN THE NOVEL
“ELEMENTAL” BY VASYL SHKLIAR**

**ПРОМОВИСТІЙ ЕТИМОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ ЛІТЕРАТУРНО-
ХУДОЖНІХ АНТРОПОНІМІВ З РОМАНУ «ЕЛЕМЕНТАЛ»
ВАСИЛЯ ШКЛЯРА**

Вегеш А. І.

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

orcid.org/0000-0003-0430-2447

Vehesh A. I.

Candidate of Philology,

Associate Professor of the Ukrainian Language

Department Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine;

orcid.org/0000-0003-0430-2447

Статтю присвячено дослідженню стилістичних можливостей літературно-художніх антропонімів, що функціонують у романі «Елементал» відомого сучасного українського письменника Василя Шкляра. Подається опис найменувань персонажів, визначається їх інформаційний потенціал у сюжетному розгортанні. Звернено увагу на роль прізвищ та умови їх виникнення; розкрито етимологічне значення (внутрішню форму) літературно-художніх антропонімів.

Доведено, що літературно-художні антропоніми у романі «Елементал» Василя Шкляра – найважливіші лексичні елементи, які мають найрізноманітніші смислові та емоційні наповнення, супроводжуються конотаціями та різними асоціаціями.

Дослідження літературно-художніх антропонімів роману «Елементал» В. Шкляра дозволило дійти висновку про те, що антропоніми характеризують персонажа за національним, соціальним походженням, створюють певну емоційну тональність, указують на стосунки між героями, відображають авторське ставлення до поіменованого персонажа. Власні назви персонажів як мовні одиниці, які не лише називають, але й характеризують денотатів, разом з іншими одиницями відображають творче мислення письменника, багатство його мови, особливості стилю.

Ключові слова: апелятив, елементал, етимологія, ім'я, літературно-художній антропонім, прізвисько, промовистість.

The article is devoted to the study of stylistic possibilities of the proper names of the literary heroes, which function in the novel “Elemental”, written by the famous modern Ukrainian writer Vasyl Shkliar. The description of names of characters is given; their information potential in a plot development is defined. Attention is paid to the role of nicknames and the conditions of their origin; the etymological meaning (internal form) of the proper names of the literary heroes is revealed. It is proved that proper names of the literary heroes in the novel “Elemental” by Vasyl Shkliar are the most important lexical elements that have a variety of semantic and emotional content and are accompanied by connotations and various associations.

The study of the proper names of the literary heroes of V. Shkliar's novel "Elemental" allowed us to conclude that proper names characterize a character by national, social origin, create a certain emotional tonality, indicate the relationship between the characters, reflect the author's attitude to the named character. The proper names of the characters, as linguistic units that not only name but also characterize the denotations, together with other units reflect the creative thinking of the writer, the richness of his language and the peculiarities of style.

Key words: appellative, elemental, etymology, name, proper name of the literary hero, nickname, eloquence.

Важливим об'єктом наукових досліджень сьогодні є літературно-художні антропоніми, що входять до ономастичного простору художнього твору. Саме в літературно-художній антропонім автор укладає величезний характеристичний потенціал, нанизує численними аналогіями, символічністю, конотаціями.

Українська літературна ономастика поповнилася значною кількістю праць, присвячених дослідженню функціонально-стилістичних особливостей літературно-художніх антропонімів творів українських письменників, що відобразилося в дисертаційних роботах та величезній кількості наукових статей (Е. Боєва, Н. Бербер, Т. Гриценко, Л. Зеленко, Л. Кричун, О. Лавер, Н. Лісняк, Г. Лукаш, М. Максимюк, Л. Масенко, М. Мельник, С. Панцьо, Л. Сколоздра, І. Скорук, А. Соколова, Г. Шотова-Ніколенко та ін.). Проте власні назви творів В. Шкляра залишаються спорадично вивченим явищем.

На твори В. Шкляра написано чимало цікавих статей, але це насамперед стосується літературознавчого аспекту. Нашу увагу у

творах В. Шкляра привертають власні назви, зокрема антропоніми. Власні назви відіграють важливу роль у творі, вони «значною мірою визначають «обличчя» художнього тексту».

Прочитано вже не один роман Василя Шкляра, досліджено десятки літературно-художніх антропонімів з його творів, але кожен наступний – своєрідне відкриття. В. Шкляр непередбачуваний, дуже різний щодо висвітлення подій, оригінальний, неперевершений гравець з власними назвами своїх персонажів. Автор вдумливо вибирав назви своїм героям, демонструючи при цьому спостережливість, обізнаність, мовне чуття. Літературно-художні антропоніми в тексті отримали відповідне семантичне навантаження, а вдалі авторські характеристики допомогли розкрити їх інформаційний заряд. У творі справжнього письменника мають працювати всі імена, що ми і спостерегли у романі В. Шкляра [2, с. 62].

Дослідження літературно-художніх антропонімів творів В. Шкляра уже не раз було предметом нашого зацікавлення. Матеріали наших досліджень лягли в основу статей: «Роль промовистих літературно-художніх антропонімів у романі Василя Шкляра «Залишенець. Чорний ворон», «Літературно-художні антропоніми як образотворчий компонент роману «Ключ» Василя Шкляра», «Особливості творення літературно-художніх антропонімів у романі Василя Шкляра «Маруся», «Характеристична та оцінна інформація літературно-художніх антропонімів у романі «Кров кажана» Василя Шкляра», «Інформаційний потенціал літературно-художніх псевдонімів роману «Троща» Василя Шкляра», «Роль літературно-художніх антропонімів у створенні образів героїв повісті Василя Шкляра «Чорне сонце».

Метою нашої статті є дослідження літературно-художніх антропонімів з роману Василя Шкляра «Елементал». Наше завдання – проаналізувати літературно-художні антропоніми, розкрити їхній стилістичний потенціал, виявити особливості їх функціонування.

Головний герой роману «Елементал» є воїном Французького іноземного легіону. Він українець за походженням. Відразу треба зазначити, що українських літературно-художніх антропонімів буде мало. Це й зрозуміло, адже герой отримує завдання вивезти з окупованої Чечні доньку генерала. Автору вдалося не тільки реалістично відтворити події, але й наділити героїв іменами, що мають стосунок до певної території, а значить, до конкретної антропосистеми. Любомир Белей писав: «Щоб дія твору ототожнювалася чи не ототожнювалася з певною історичною добою, авторське йменотворення значною мірою детермінується реальною антропонімією зображуваної історичної доби. Крім того, слід мати на увазі, що певна історична доба пов'язується з реальними історичними особами та їх реальними іменуваннями» [1, с. 36].

Герой має незвичне ім'я, як і всі воїни легіону, – Елементал. Автор дає пояснення: «... особливо якщо ти вже давно не людина, а звичайнісінький елементал – істота, яка живиться стихіями. ...елементали стоять не нижче за людину і відрізняються від неї лише тим, що в них не одна душа, а кілька. ...Ми розчиняємося в людському натовпі і знаємо все, що відбувається навколо. Щоправда, дехто із нас залишається на рівні рослинного існування, однак той, хто навчився підкоряти собі всі стихії, хто зуміє житися ними, як жаба живиться комахами, той зможе все» [10, с. 11]. Ми не знайшли дефініції до цього слова у тлумачних українських словниках, але в інтернеті знайшли інформацію, що елементали – «духи стихій – у

середньовічній натурфілософії, окультизмі та алхімії істоти, що відповідають елементам світу, символи елементів та їх охоронці» [5]. Назва елементали навіть має цілу низку синонімів: духи стихії, стихійники, елементалі, живолаки. В. Шкляр розповідає про грозу – одну із стихій героя: *«Однак це була моя стихія, це був той особливий стан, вищий за grenuill, коли твої бронхи перетворюються на зябра, а легені стають плавальним міхуром, який до всього ще є резонатором і з неймовірною чутливістю вловлює найменші звукові порухи. Я вже не кажу про нюх, що взагалі не має порога, адже сприймає запахи навіть крізь товщу води»* [10, с. 108]; *«...але нюх був у мене гостріший...»* [10, с. 111]; *«...вода була моєю слабкістю. Вода була моєю стихією...»* [10, с. 100]; *«Але не було й чужого «людського духу», який я уловлював значно гостріше за Змія»* [10, с. 155]. Герой сміливий, розумний, уміє виходити з найскладнішої ситуації, чим не елементал. Елементалам усе під силу, вони знають усе, а коли *«перевтілюються в іншу людину, то роблять це бездоганно»* [10, с. 187].

Літературно-художній антропонім та образ у тексті узгоджуються. «Автор має повну свободу при наданні імен власним героям. Якими б не були його наміри відбити реальну картину життєвих подій, він все одно вдається до засобів художньої умовності, створює власний світ, повністю ізольований у часовому плані літературний просторовий вимір. І, звичайно, усе відбувається на цих теренах за законами, чітко встановленими ним самим. При такій об'єктивній зміні зовнішніх і внутрішніх факторів ім'я починає вигравати все новими і новими відтінками значень, що сприяє створенню якісно нових відношень не тільки в межах самого твору, а й поза ним» [4, с. 130]. В. Шкляр вдивлявся в етимологію назви і саме так назвав легіонера. Головний герой чимось подібний до Лиса з роману

«Лис у винограднику» Мирослава Дочинця, де персонаж здатний також сприймати й розрізняти різні запахи, для нього характерні проникливість, інтуїція, хист. Зрозуміло, що елементал – це загальна назва, але справжнього імені героя ми не знаємо. Саме ця загальна назва вноситься у назву твору. І саме ця назва в ономастичному просторі роману стала «центром, головним компонентом цього простору» [6, с. 219].

Виконувати завдання у Чечні герой буде під назвою мосьє Дюшан. Таке прізвище було у французько-американського художника Марселя Дюшана – найвідомішого насмішника в історії мистецтва. Дюшан-елементал був справжнім митцем своєї справи, а насмішка в цьому, що його місія була лиш випробуванням. Під час знайомства з Хедою герой називає своє ім'я: *«До речі, мене звать Анрі. Анрі Дюшан»* [10, с. 146]. Французьке ім'я Анрі (наше Андрій) означає «мужній, хоробрий» [9, с. 33], що й характерно для героя. Руслану Ахметовичу він назветься Гренуєм (*«... Як мені краще вас називати? – Гренуй, – сказав я. – Як? – Гре-нуй! – Гарно. Дуже милозвучне ім'я. Так от, пане Гренуй...»*) [10, с. 71]). Гренуй у перекладі з французької означає жаба, а герой був «незамінним елементалом спеціального секціону «Жаби». Герой сам називає себе людиною-жабою: *«...таке довге-довге життя подарував ТИ мені, людині-жабі, не вартій вступити в її слід, елементалу, в якого немає душі...»* [10, с. 174]. Він називає себе мудрою жабою, *«яка знає, коли їй квакати, коли заніміти, коли сидіти крячкою, а коли стрибати»* [10, с. 65]. З непоганого пуголовка в дитинстві виросла жаба. Уже в Легіоні, як зізнається персонаж, *«вони розкладуть тебе на молекули, розпорошать на атоми, відтак усе це переберуть-перевіють і зроблять із тебе елементала»* [10, с. 65]. До Москви він поїде з паспортом громадянина Інгушетії, уже матиме російське

прізвище Скотелов. (*«Можете називати мене скорочено – Скот. Думаю, вам це більше сподобається. Майже по-англійському»* [10, с. 84]). Ім'я Скотт у перекладі з англійської означає «світло». Можливо, для Хеди він був світлом, надією. Сам персонаж часто називає себе самотнім вовком, адже виконує складні завдання один (*«І хоча Хеда була вже поруч, я залишався самотнім вовком, як той сіроманець на зеленому тлі мого брелока-дармовиса»* [10, с. 134]; *«Я «обнюхався у ближньому кварталі і знайшов своє лігво. Лігво самотнього вовка»* [10, с. 98]; *«Це був усього-на-всього дармовис до ключів, на зеленому тлі якого лежав самотній вовк. – Сувенір»* [10, с. 170]; *«І тільки я, мудрий досвідчений кінь, бачив своїм фіолетовим оком кінець тій дорозі. Там, у тому кінці, під запорошеними платанами стояв самотній вовк і сумно дивився услід кораблеві, що відпливав у невідомі краї»* [10, с. 162]). Самотнім вовком автор також називає чеченця Басаєва (*«У Басаєва вже немає нікого, – я подивився в його сірі скляні очі, але вони так і лишилися непроникними. – Тепер це самотній вовк»* [10, с. 17]). В одному зі своїх інтерв'ю В. Шкляр розповів, що роман «Елементал» перевиданий під назвою «Самотній вовк»: «Річ у тім, що «Елементал», хоч і витримав кільканадцять перевидань, але не мав такого розголосу, як, скажімо, «Залишенець» чи «Маруся». Хоча це, мабуть, найдинамічніший мій роман. Ми з видавцями подумали, що, може, декого відлякує незрозуміла назва, і я дав іншу – «Самотній вовк» [8, с. 258].

Хеда називатиме Анрі півнем кастрованим, бо змінюючи імідж, постригся, пофарбувався, вставив сережку і став подібним до гомосексуаліста (*«І ось тепер кастрований півень стояв у порожніх апартаментах геть безголосий і приголомшений, до всього ще й півень-гомосексуаліст із жовтим гребенем, кольору жаб'ячого мила, й однією*

сережкою, півень...» [10, с. 157]). Крім цих апелятивів, фігурують і назви, що мають стосунок до коней: звичайнісінький жеребець, напашений жеребець, мудрий досвідчений кінь, професійний кінь. До речі, кінські назви отримає «веснянкувата ластівка Ніколь (ряба кобила, голодна лошиця), секретарка (породиста кобилка з розкішним буланним хвостом).

Сюжет роману «Елементал» подібний до сюжету казки «Котигорошко», тому герой називає себе Котигорошком. Друзям-зрадникам випала роль: *«Ібрагімові – Вернигори, Смітові – Вернидуба, а Вессонові – Крутивуса»* [10, с. 125]. Сестрою Оленкою стає його найкраща подруга Ася, а королівною Хеда. *(«Єдине, в чому я переплюнув Котигорошка, і що зовсім не входило в мої плани, то це те, що у лігві Змія я знайшов відразу і сестру Оленку, і королівну»* [10, с. 126]).

В імені Хеда теж закладений інформаційний потенціал – «потреба домінувати». Героїня добре увійшла в образ, зіграла роль, адже ми дізнаємося, що справжня Хеда давно була у безпечному місці, а Хеда-елементал блискуче справилася із завданням. Головний герой ще не бачив тієї, кого мав спасати, але вже закохався в її ім'я: *«Хеда. Це дивне ім'я вміщує в собі незбагнений код, я ним зазомбований, цим ім'ям, я ним заворожений і заклятий»* [10, с. 81]. Елементал шукає Хеду, «ніздрями, як пес», ловить її дихання, запах, бере слід, але та «стихія» була невловимою. Він відчував спорідненість їхніх душ, *«щось таке невиразно-далеке, що могло зринуть тільки десь із попереднього життя»* [10, с. 82]. Є ціла низка апелятивів, якими автор наділяє Хеду: вразлива дівчинка, кішка, тендітна самка, обскубана курка *(«Моя обскубана курочка вбралася в таке пір'я, що мені відібрало мову...»* [10, с. 160]), красива гадина, змія підколодна, божевільна

вершниця, пташка, красивенна гадина, «Кобра! Гюрза!! Самиця скажена!». І яким було його здивування, коли він дізнався від Сіяка, що Хеда «*такий же наш командас, як і ти. Елементал*» [10, с. 186]. Елементал любить Хеду, тому вона має перевагу (домінує) над ним. Як бачимо, первісне значення імені у тексті роману розкривається. «Виразниками інформаційно-стилістичних змістів зазвичай є внутрішня форма (етимологічне значення) власного імені, його проекція на чинні у мові ономастичні моделі і варіативність найменування. Найперше імена персонажів указують на їхню національну приналежність. Але переважно інформація цим не вичерпується, несе також соціальні, ідеологічні, характеризуючі та інші параметри» [6, с. 213].

Своєрідний літературно-художній антропонім-«хамелеон», що має здатність змінювати як структуру, так і онімійне значення з метою ідеально пристосовуватися до зміни хронологічно-просторових або соціально-культурних умов функціонування, В. Шкляр використовує для номінації амазонки Асі. Студентка медичного факультету Ася перевтілюється у Васю, коли «стала відвідувати заняття зі східних двобоїв». Уважалося, що такі секції тільки для хлопців, тому дівчині і дали чоловіче ім'я. Ася поїхала воювати в Чечню на боці ворогів. Її подруга розповідає: «*Вона тепер не Ася і навіть не Вася. Вона тепер Асі. – Тобто? – Асі – це по-чеченському й буде Ася*» [10, с. 32]. Відбулося пристосування людини та її імені до конкретної території, антропосистеми. Так само змінилося ім'я Ліна на Лі тільки тому, що вона була приятелькою Асі, хоч і не відвідувала занять зі східних двобоїв.

На сторінках роману фігурує багато літературних онімів різних антропосистем. До французьких антропонімів зараховуємо такі

літературно-художні антропоніми: Ніколь, Сиріл, Андре Сіак, Франсуа Дервіль. (*«Це був щупленький хлопчина з чорними кучерями, схожий, до речі, на кавказця, а проте яскраво виявлений француз із типовим ім'ям Франсуа...»*) [10, с. 151]). Психолог Леґіону Андре Сіак – фахівець винятковий, хоч і альбінос. Автор весь час привертає увагу читача до зовнішності Андре: *«...і за його кермом я впізнав біле, наче вимочене у хлорці, обличчя нашого психолога»* [10, с. 12]; *«...повернув до мене своє крейдяне обличчя. Очі у нього теж були білі, як у диявола-альбіноса»* [10, с. 187]. Але нашу увагу привернуло прізвище героя. У Франції назву Сіак має муніципалітет, у Башкирстані (Росія) так називається ріка, а в Україні – це досить поширене прізвище. Сіак добре знає українську мову, *«і лише хрипливе «р» видавало, що він народився у Франції»* [10, с. 12]. Значить, прізвище могло бути українським. Ми не знаємо чи походить воно від дієслова сіяти, чи сіяти, але Сіак сіяв знання своїм підлеглим, він також сіяв, бо був світлим, аж світився, натяк на світло. Як бачимо, цей літературно-художній антропонім має характеристичний заряд: є національно значущим та інформаційно-оцінним.

Найбільше зафіксовано літературно-художніх антропонімів, які належать кавказцям: Басаєв, Джохар Дудаєв, Біслан, Руслан Лабазанов, Лечо Гелісхан, Салман Радуєв, Джохар, Русланбек, Мосар, Муса, Ібрагім, Султан Арж та інші. До деяких із них автор додає прізвиська. Наприклад, карний злочинець Руслан Лабазанов називає себе Робін Гудом, який забирає у багатих, а нібито віддає бідним, такий у нього бізнес; Біслан – права рука Робіна Гуда; Лечо Гелісхан має прізвисько Ламбада. (*«Ламбаду так прозвали, напевно, за його веселу вдачу і моторність, хоч важко було зрозуміти, звідкіля бралася та веселість у чоловіка, який не мав лівої руки і правого ока...»*) [10, с. 41]); Султан

Арж сам називає себе Султаном Чорним із села Гухой. Автор привертає увагу до імені Руслан (ім'я тюркського походження, означає «лев» [9, с. 318]), він устами Султана Чорного бідкається, що *«не пощастило чеченцям із цими Русланами... – Руслан Лабазанов, Руслан Хасбулатов...»* [10, с. 57]. *«Тільки інгушам на відміну від чеченців пощастило з Русланами, вони обрали своїм президентом Руслана Аушева, вони до свого парламенту обрали кільканадцять Русланів»* [10, с. 63].

Ми звернули увагу, що автор називає своїх героїв усіченими варіантами імен чи прізвищ незалежно від національності: Вань, Борсук (Барсуков), Там (*«Тебе як звать? – спитав я. – Там. – Що – там? – Мене звать Там. – А мене – Тут, – сказав я. – Ти не схожий на прибалта. – Мене звать Тамерлан. Або Там»* [10, с. 50]), Іб (Ібрагім).

«Власні назви не лише називають а й означають, описують особу чи предмет, набувають переносного, образного сенсу. Конотативні й просто експресивні семи в більшій чи меншій мірі проявляють себе і в прямій онімній номінації» [7, с. 131]. Дуже часто Елементал вигадує прізвиська сам, так двох підлеглих Ібрагіма він назвав Смітом і Вессоном. Сіамськими близнюками їх називав Іб: *«Ці хлопці не ходять на жнива нарізно. ...Це в мене сіамські близнюки. Одному прищикнеш хвоста, а другий верещить»* [10, с. 101]. Ці персонажі разом виконували різні завдання, доповнювали один одного. Прізвиська вони отримали від назви пістолета, який удосконалили Сміт і Вессон, тому і називатися він став за їхніми прізвищами. Назва складає одне ціле, тому і герої у В. Шкляра – не розлий вода. (*«Сміт і Вессон чекали на мене, як два вірні черевики, залишені на другому березі»* [10, с. 123]). Натяк на те, що прізвиська походять від назви пістолета, знаходимо у тексті: *«Тепер у мене було вже два «макари» – кращих подарунків для*

Сміта і Вессона не придумаєш, прецінь вони просто казяться без стволів, а тут тобі на – грайтеся» [10, с. 112]. Цікаво, що саме цими «макарами» Елементал і ліквідує Сміта і Вессона. Виходить, що пістолети перестріляли пістолетів.

Себе у салоні краси «Нарцис» порівнює з Нарцисом. (*«На відміну від справжнього Нарциса, я милувався на свою «красу» не в дзерелі, а в овальному дзеркалі...» [10, с. 136]*), перукарку називає чаклункою Ехо (німфа, коханням якої знехтував Нарцис). Шпигунів різного калібру він називає по-своєму: у прізвищі російського шпигуна Джоя Муді закладена інформація, що вказує на його заняття, професію (Муді – порода стадних собак з Угорщини). Герой стежить, винюхує, вишукує, нишпорить, як собака. Ще одну парочку, представників Інтерполу, Елементал назвав Чуком і Геком, використавши імена хлопчаків з новели А. Гайдара, чим натякає на впертість та бажання як найшвидше когось розшукати. Представником таємної поліції був Глобус, який отримав таке прізвисько за зовнішнім виглядом (*«Цей, перший, із бездоганно круглою, як глобус, головою, спочатку налетів не на мене...» [10, с. 179]*). Російський шпигун Іван Вишоватов має прізвисько Циліндр. Цей розвідник-нелегал вів подвійну гру. Він хотів *«продати американцям таємницю хімічних реактивів, якими користувалися російські агенти для тайнопису. Але потім його перемкнуло» [10, с. 166 – 167]*. Ми знаємо, що циліндр – «геометричне тіло, що утворюється обертанням прямокутника навколо одного з його боків» [3, с. 1584]; геометричне тіло, обмежене замкнутою циліндричною поверхнею і двома паралельними площинами, що перетинають її. У двох площинах, тобто на два фронти працювати Циліндрові не вийшло.

Як бачимо, В. Шкляр дуже ретельно обирає назви для своїх персонажів й «закодовує їх таким чином, щоб вони залишалися загадкою якомога довше. ...Саме в ігровому ключі ім'я не тільки формує художні образи, а й втаємничує їх та примушує розгадати» [4, с. 130].

Отже, літературно-художні антропоніми у романі «Елементал» Василя Шкляра – найважливіші лексичні елементи, які мають найрізноманітніші смислові та емоційні наповнення, супроводжуються конотаціями та різними асоціаціями. Вони постають важливою складовою архітектоніки художнього тексту і привертають увагу ономастів. Зрештою, власні назви персонажів як мовні одиниці, які не лише називають, але й характеризують денотатів, разом з іншими одиницями відображають творче мислення письменника, багатство його мови, особливості стилю.

Література

1. Белей Л. О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії ХІХ – ХХ ст. Ужгород: Патент, 1995. 120 с.
2. Вегеш А. Літературно-художні антропоніми як образотворчий компонент роману «Ключ» Василя Шкляра. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету*. Серія: Мовознавство. Тернопіль: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2017. Вип. 1 (27) 2017. С. 58 – 62.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.). [Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

4. Горенко О. П. Антропонімічний вимір американського романтизму: Монографія. Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. К. : ТОВ «ПанТот», 2008. 312 с.
5. Елементал. <https://uk.m.wikipedia.org>
6. Карпенко Ю. А. Специфика имени собственного в художественной литературе. *Літературна ономастика*: зб. статей. Одеса: Астропринт, 2008. С. 205 – 220.
7. Карпенко Ю. О., Мельник М. Р. Літературна ономастика Ліни Костенко: Монографія. Одеса : Астропринт, 2004. 216 с.
8. Розмова В'ячеслава Кириленка з Василем Шклярем. Василь Шкляр. Треба спитати у Бога: новели, есеї, спогади. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. С. 211 – 315.
9. Трійняк І. І. Словник українських імен. К.: Довіра, 2005. 509 с.
10. Шкляр В. Елементал. К. : Ярославів Вал, 2010. 192 с.

ДЕЗІНФОРМАЦІЯ ТА ПРОПАГАНДА ЯК ЧИННИКИ ПОЛІТИЧНОЇ ОНЛАЙН-МОБІЛІЗАЦІЇ

Ольга Свідерська

кандидат політичних наук, ст. викладач кафедри ТПП
НУ «Львівська політехніка»
sviderska.olja@gmail.com

Леся Угрин

кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії політичної науки
ЛНУ імені Івана Франка
uhryn_1@ukr.net

Анотація. Проаналізовані особливості онлайн-мобілізації як форми цілеспрямованого впливу політичних акторів на масову політичну поведінку та політичну участь громадян в цифрову епоху. Визначені риси онлайн-мобілізації: активне і значне за обсягом використання інтернет-ресурсів, передовсім соціальних мереж, нових медіа, доступність, невідконтрольність, відсутність чітко визначених інституційних рамок функціонування. З'ясовано, що ефективним й функціональним інструментом політичної мобілізації є цифрові медіа, соціальні мережі і т.п., в межах яких використовуються популістські гасла, пропаганда, дезінформація. В сукупності вони не лише формують політичну поведінку громадян, а й спотворюють або конструюють нову реальність, що може загрожувати принципам ліберальної демократії. Зроблено висновок про перетворення онлайн-мобілізації домінуючу модель, основу мобілізаційних стратегій в сучасних суспільствах, яку використовують правлячі еліти, політичні організації, партії, неформальні групи, навіть, окремі особи задля реалізації політичних цілей.

Ключові слова: онлайн-мобілізація, політична мобілізація, кібервійська, соціальні медія, фейк, пропаганда, дезінформація.

Політична та соціальна мобілізація є основою розвитку суспільства та індивіда особливо в «нових і критичних ситуаціях» [6, с. 246]. Обґрунтовуючи взаємозв'язок мобілізації й суспільного поступу, К. Дойч розумів під соціальною мобілізацією процеси, результатами яких є зміни, що відбуваються з певними групами людей у сфері технологій, культури та економічного життя, й суттєвим чином впливають на політичну поведінку чи трансформують її. Отже, мобілізація традиційно інтерпретується аспектом змін та їхнім результатом – «люди стають відкритими для нових патернів соціалізації та поведінки» [4, с. 198]. Метою мобілізаційних стратегій завжди було прагнення впливати на поведінку людей, мотивувати та контролювати їхню активність. Особливої актуальності ця проблема набуває з розвитком демократичних механізмів врядування, необхідністю їхньої легітимізації через підтримку широких верств населення. Тому дослідження політичної мобілізації традиційно зосереджувались на проблематиці колективних дій та політичної участі у різних її формах, які відображають динамічність політичних процесів, підтримку політичної системи чи несприйняття принципів її функціонування і протест проти них.

Розвиток інститутів громадянського суспільства, партійної конкуренції зумовили особливу увагу політичних еліт до ресурсів та інструментів політичної мобілізації. Теорія мобілізації ресурсів (Б. Едвардс, Дж. Маккарті, А. Обершол, М. Зальд та ін.) визначає політичну активність і політичну участь не лише результатом усвідомлення власних інтересів та цілей, але й цілеспрямованим впливом політичних суб'єктів. Більшість учених розглядає політичну

активність з позиції результату впливу (мобілізації) зі сторони політичних лідерів, організацій, держави, загалом суспільного середовища на індивідів, який здебільшого ґрунтується на нівелюванні, викривленні або й придушенні уподобань та інтересів індивідів, їхньої трансформації в контексті або загальносуспільних проблем, або партикулярних інтересів окремих політичних акторів. Відтак, політичну активність і поведінку звичайного громадянина можна розглядати як відповідь на мобілізуючий вплив або заклик еліт чи організацій. Довгий час основним суб'єктом мобілізації, який концентрував та контролював основні суспільні ресурси (фінансові, матеріальні, інституційні, інформаційні, символічні) і визначально впливав на процеси соціалізації та моделі політичної поведінки, визначав канали політичної участі була держава та її управлінські структури. Окрім того держава контролювала (безпосередньо чи опосередковано) один з визначальних ресурсів політичної мобілізації – інформацію та засоби комунікації – ресурси, які уможливають формування чи трансформацію політичних установок, уподобань, цінностей і політичної поведінки громадян.

Проте в кінці минулого сторіччя глобалізація та інформаційна революція, поява глобальної комп'ютерної мережі Інтернет, що мали наслідком стрімке поширення комунікативно-інформаційних і цифрових технологій у всіх сферах життєдіяльності суспільства, суттєво змінили контекст реалізації мобілізаційних стратегій різних політичних акторів. Найперше поява нових медіа зруйнувала «традиційну ієрархію інформації та медіа і таким чином спричинили появу нового типу «суперпідсилених індивідуумів», поєднаних у глобально пов'язані та потужніші ніж будь коли мережі...» [7, с. 21]. По-друге, вони конкурували та поступово нівелювали монополію

послабленої глобалізацією держави в процесах соціалізації громадян, інституалізації політичної участі і моделей політичної поведінки, формування принципів і правил політичної комунікації. Ці глобальні зміни суттєво трансформували форми політичної мобілізації та її наслідки для суспільства.

Зміни мобілізаційних стратегій актуалізують вивчення новітніх онлайн-комунікацій та цифрових технологій у сучасному політичному процесі. Використання інтернет-ресурсів, зокрема соціальних мереж, політичними елітами, іншими акторами, у тому числі зовнішніми та транснаціональними, можуть мобілізувати значну частину суспільства навіть на шкоду його інтересам.

Відтак, **метою цієї статті** є аналіз основних чинників політичної онлайн-мобілізації на прикладі використання нових медіа, пропаганди, популізму й дезінформації.

Під онлайн-мобілізацією ми розуміємо активне і значне за обсягом використання інтернет-ресурсів (соціальних мереж, телеграм-каналів,, акаунтів, сторінок і т. п.), їхнього контенту задля цілеспрямованого формування політичних уподобань, установок, організації громадських рухів, протестів, загалом політично вмотивованих кампаній, як у віртуальному середовищі, так і конвертації віртуальної мобілізації у реальні політичні дивіденди чи преференції індивідуальних і групових політичних акторів. Постійне і нестримне зростання кількості інтернет-користувачів у всьому світі дає змогу дедалі частіше використовувати соціальні мережі не тільки заради того, щоб задовольнити свої комунікативні потреби, але й для здійснення певних політичних дій (часто символічних), висловлення громадянської позиції. Основними засобами віртуального прояву

громадянської чи політичної позиції є активна участь у створенні електронних петицій, листів, дописів у своєму приватному акаунті, коментуванні чи лобіюванні чужих висловлювань, котрі, сприймаються релевантними політичним переконанням. Швидке формування інформаційних потоків з думок, коментарів та кількості like неусвідомлено збільшує інформаційне насичення у десятки чи, навіть, сотні разів. До прикладу, у 2000 р. середня тривалість концентрації уваги користувачів інтернету була приблизно дванадцять секунд, у 2015 р. вона зменшилась до восьми [9], звісно що ця тенденція продовжує розвиватися – користувачі інформації все менше задумуються над змістом інформаційних повідомлень. Тому цифрові медійники на перший план замість якості поданої інформації ставлять миттєвість висвітлення новин, що позбавляє ЗМІ ознак об'єктивності висвітлення інформації, а відтак, професійності, етичності, тощо.

Повертаючись до ролі інформаційного простору у мобілізаційних стратегіях, підкреслимо кілька ключових моментах. По-перше нові засоби комунікації, соціальні мережі, інтернет-портали, інші цифрові медіа є потенційно функціональним та ефективним інструментом політичної мобілізації, оскільки забезпечують технічні аспекти інфраструктури, котрі дозволяють швидко, легко, відносно дешево й зручно побудувати нескінченну кількість просторів для комунікації [17, с. 129]. По-друге, онлайн-мобілізація дозволяє легше й менш помітно використовувати популістські гасла задля формування відповідної аудиторії людей – об'єктів мобілізаційної стратегії політичних акторів. По-третє, різко збільшилось використання політичної пропаганди, котра з величезною швидкістю поширюється інтернет-простором, вводячи в оману інтернет-користувачів, потенційний електорат, приховуючи справжнє інформаційне

навантаження повідомлення, змушуючи довіряти тій чи іншій інформації. Безсоромність сучасної пропаганди, на думку Р. Водак, полягає в тому, що її розповсюджувачі чудово розуміють, в якому потужному конфлікті вона знаходиться з реальністю, й що вона по суті є маніпулятивним засобом для досягнення політичних цілей [3]. Пропаганду активно використовують практично усі актори політичного процесу – від кандидатів у народні обранці та правлячих еліт до громадських активістів. По-четверте, потужне використання дезінформації, фейків, маніпулятивних повідомлень з метою мобілізації тих чи інших груп громадян сприяє поступовому звиканню і толеруванню неправдивої інформації та знижує мотиваційний інтерес до пошуку правди.

Відзначені ключові моменти по суті відображають той бік онлайн-мобілізації, котра нівелює функціонування демократичних інститутів при формальному дотриманні демократичних процедур, створює перешкоди через підбурення об'єктів пропаганди й маніпуляції до здійснення антидемократичних дій (дискредитації опозиційних політичних сил, яка де факто приводить до фальсифікації виборів, нелегітимного захоплення влади і т.п.). ЗМІ завжди мали ключові позиції у формуванні сучасних суспільств, оскільки їхніми функціями є не стільки передача даних, а формування думок, суджень й політичних переконань населення. Окрім того вони мають суттєвий вплив на встановлення інституційних норм та правил функціонування соціально-політичної системи. Криза, котра охопила сучасний медіапростір, розмиваючи довіру до державних інститутів та посилюючи суспільний поділ, загрожує цілісності демократичних процесів [12].

Польський науковець Я. Новак, відзначає подвійну роль нових медіа в умовах онлайн-мобілізації: по-перше, вони функціонують як інноваційний комунікативний інструмент, по-друге, вони створюють абсолютно нове цифрове середовище для активістів та соціальних рухів, опозиційних до провладної еліти, політичних утворень або ідеологій. На його думку, інтернет-технології виступають чимось, на кшталт інструменту політичної мобілізації, формуючи новий об'єкт наукового дослідження – е-мобілізацію та інтернет-активізм. «Використання інтернету» в цьому випадку означає не тільки використання комп'ютерів, підключених до глобальної мережі, а й використання нових засобів масової інформації та комунікації. З одного боку, нові інтернет-ресурси – є інструментом, який підвищує ефективність традиційних способів мобілізації та дії, наприклад, як додатковий канал зв'язку для збільшення масштабів діяльності або для більш ефективної координації масових дій. З другого боку – вони забезпечують можливість дій що відбуваються лише в інтернеті, наприклад, хакерство [17, с. 129].

Аналіз впливу новітніх медіа технологій на політичну мобілізацію у сучасному суспільстві, дає змогу акцентувати на тому, що зростає кількість звинувачень ЗМІ у маніпуляціях, дезінформації, підміні фактів та поширенні відверто неправдивої інформації. Ця проблема почала активно обговорюватись в 2016 р. після обрання Д. Трампа Президентом США. Низка професійних медіа присвятили свої публікації поняттям «фейк», «бот», «кібервійська», «постправада» та ін. Найбільш яскравими прикладами, де ЗМІ мали ключове значення у мобілізаційних стратегіях впливу на населення задля певної політичної вигоди є президентські вибори у США в 2016 р., вплив кампанії «Leave» на голосування у Великобританії за вихід з Європейського

Союзу (Brexit,) посилення впливу крайньо правих партій у Франції, Угорщині, Австрії та Швеції у 2019 р., мобілізація електорату під час президентських виборів 2019 р. в Україні. Ці події можна розглядати не тільки як кризу, котра охопила медіа, але й як потужний сигнал кризового стану самої демократії, зумовленого переважаючим мобілізаційним тиском політичних технологій над колективною спроможністю відокремлювати правду від неправди й об'єктивно визначати свої інтереси в політичних ситуаціях .

Не менш важливим, на нашу думку, є питання складності будь-яких концептуальних досліджень онлайн медіа, оскільки інтернет дозволяє приховувати ідеологів, котрі працюють над мобілізацією тієї чи іншої аудиторії. Небезпека для демократичних принципів полягає в обмежених можливостях контролю за онлайн-мобілізаційними процесами з боку демократичних інститутів. Професійне використання соціальних медіа, штучний інтелект, аналіз великих даних для коригування поведінки громадян через маніпулятивний вплив здатні підсилювати упередження, нівелювати показники надійності та знижувати можливість керувати здатністю пізнавати й осмислювати реальність, а разом з цим – акцептувати реальні загрози інституційній системі суспільства, котрі надходять із зовнішніх джерел [12]. До слова, небезпечним у використанні психологічного маніпулювання є його вплив, котрому піддаються практично всі соціальні групи. Потрапляючи у середовище, в якому є відчуття приналежності до маси, людина не лише перестає контролювати власні емоції та думки, але й може їх кардинально змінити, навіть, коли вони суперечать її раніше сформованим інтересам, політичним цінностям, переконанням чи здоровому глузду.

Отже, маніпулятивний вплив сприяє поширенню ілюзорного світосприйняття. Згідно з цим твердженням можна припустити: існують певні психологічні характеристики, притаманні індивідам, котрі легше, ніж інші, піддаються маніпулятивним впливам, наприклад, – недостатньо розвинене логічне мислення, чутливість, слабка психічна активність, підвищена емоційність, нерішучість, низька самооцінка, почуття власної неповноцінності, сором'язливість, надмірна довірливість [5]. Всі ці риси соціальні медіа використовують для політичної чи електоральної мобілізації громадян в інтересах політичних груп чи навіть окремих осіб, як це відбувається в Україні. До того ж, як зазначає Дж. Бреннан, бути чи не бути інформованими чи раціональними щодо політики окремі особи вирішують для себе з огляду на свої особисті мотиви [1, с. 50].

Аналізуючи роль ЗМІ та нових медіа як інструменту маніпуляцій із політичною свідомістю, звернемо увагу на думку Т. Постмеса, що за допомогою звичайного, буденного користування інтернетом, практично неможливо втримати велику кількість людей. Однак, транслювання новин через Всесвітню мережу таки здатне мобілізувати потрібну аудиторію. Сучасні рухи й угруповання успішно застосовують інтернет у вигляді засобу масової інформації для охоплення глобальної аудиторії [18]. Паралельно спостерігається величезне зростання кількості незалежних постачальників новин, які висловлюють альтернативні погляди на політичні події. Прикладами можуть слугувати різні неформальні організації, групи інтересів, терористичні угруповання та ін. Згідно офіційних даних, кількість населення, яка є активним споживачем Інтернету на квітень 2020 р., сягає майже 4,57 мільярда, що становить 59 % світового населення [14].

Отже, можна уявити, з якою швидкістю зростає кількість людей, котрі є споживачами новин.

Ефективність механізмів мобілізації значною мірою залежить від онлайн-формату повідомлення. Можна вирізнити три головні правила, яким користуються сучасні соціальні медіа для мобілізації населення: першим правилом є простота – чим простіше і лаконічніше написаний текст, тим більше він привертає увагу. Дуже зручні у використанні меми, проективні зображення сприяють кращому запам'ятовуванню інформації, концентрації уваги, й швидкого донесення бажаної суті повідомлення до адресата. Як слушно зауважив Ю. Харарі: «людство мислить наративами, а не фактами, і що простіша оповідь, то краще» [11, с. 19]. Окрім того, простота викладу тексту, відсутність складного термінологічного навантаження також сприяє швидшому привертанню уваги до інформації великої кількості користувачів. Отже, будь-який текст, котрий розміщують сучасні медіа можна поділити на дві основні категорії: а) для аудиторії, котра є професійною та інтелектуальною. Тоді текст написаний складно, вимагає інтелектуальних рефлексій; б) для звичайної аудиторії, тобто тієї категорії людей, котрі є менш освіченими й не здатні до аналітичного мислення, тощо. Другим правилом є резонанс – практично всі дописи, котрі публікують у соціальних мережах вписуються в «рамки» конкретної мови та культури й створюють враження давнього знайомства. Досить часто такі рамки зливаються із оповідями, в основі яких історії реального життя, конструюючи таким чином наше мислення відносно нас самих й соціально-політичної реальності. Тобто, «резонансний виклад – це той, що точно відповідає попередній сюжетній лінії, даючи нам змогу побачити себе у солідарності чи опозиції до певних дійових осіб» [9, с. 188]. Додамо, що соціальні мережі та нові медіа є непереможними у

цьому процесі, адже активне використанні інтернет-простору дає змогу спостерігати цілому світу за новинами, штучний інтелект допомагає автоматичною опцією перекладу отримувати ту чи іншу новину із різних країн, формуючи при цьому ефект присутності у реальному часі. Третім, і останнім правилом, яке активно використовують сучасні медіа для онлайн-мобілізації є новизна. Найефективніші розповіді у медіаконтенті розширюють, порушують, або «розривають» рамки, тим самим, заграючи із очікуваннями аудиторії, задають нові рівні уваги. Відтак, «найбільше уваги в соціальних мережах притягує не контент із вагомими аргументами, що розширює інтелектуальні горизонти глядачів, а ті матеріали, які розбурхують емоції» [9, с. 190].

Саме тому, професійні фактчекери наголошують, що якщо новина викликає шквал емоцій, то потенційно вона є фейковою. Найперше, що потрібно зробити – відкласти її на кілька днів, для того, щоб емоційне піднесення спало, і до її аналізу можна було повернутись, опираючись на принципи раціонального аналізу. Роль емоційної сфери в онлайн мобілізації є однією із провідних, адже емоції це складова та мотивація будь-яких масових акцій, протестів, зрештою – революцій, і найпотужнішою з них є гнів. Якщо уважно придивитись до кількості like, коментарів чи репостів у соціальних мережах, то легко з'ясувати, що допис, основним завданням якого є викликати гнів у певної аудиторії, буде корелювати із кількістю реакцій на нього. Яскравим прикладом цього була передвиборча кампанія В. Зеленського, здебільшого побудована на виклику гніву, агресії й ненависті до попереднього Президента України П. Порошенка. Буквально кілька місяців інтернет-простір ряснів різного роду повідомленнями, котрі зумисне формували штучну агресію у більшості населення України. Одні відчували гнів за те, що не закінчена війну, інші за те, що зростає

курс валюти, ще інші за те, що занадто низькі зарплати, ще інші за відсутність доріг, досить масштабною аудиторією були також індивіди, котрі відчували злість на Президента, проте пояснити її причину не могли. Негативні емоції, викликані матеріалами ЗМІ та особливо соціальних мереж і стали потужним мобілізаційним інструментом формування електоральної підтримки В. Зеленського.

У медіапросторі почав з'являтися відповідний дискурс – «епоха бідності», «мародер», «вбивця». До прикладу журналісти одного із українських інтернет видань провели дослідження, котре стосувалось назв сюжетів, викладених у YouTube -каналі одного із українських медіа під час президентських перегонів, і побачили досить цікаві результати: в січні – лютому 2019 року майже половина назв сюжетів вечірніх і тижневих (ті, які підсумовують новини за тиждень) випусків ТСН включали слова, що асоціюються з негативними емоціями («вбити», «ДТП», «вкрасти», «погроза», «смерть» тощо). Проте з квітня кількість таких слів у новинах суттєво знизилась. І лише в липні почала знову зростати, але так і не досягла рівня передвиборчих місяців [8]. Загальні спостереження, дають змогу зробити висновок, що величезна частина повідомлень містила у заголовках певні негативні навантаження у бік чинного тоді Президента, в той час, коли стосовно його головного опонента – В. Зеленського, навпаки, використовувались заголовки, котрі викликали здебільшого позитивні емоції. Саме емоційні компоненти інформаційних повідомлень сконструювали нові політичні вподобання українців у 2019 р. Армії тролів, ботів, інформаційні вкиди, повідомлення від заангажованих ЗМІ зуміли мобілізувати більшу частину населення України спочатку на президентських, й слідом за ними на парламентських виборах на підтримку колишнього шоумена та його віртуальної партії. Сьогодні

не можливо стверджувати, що це емоційне нав'язування вигідного дискурсу і наративів зупинилося, соціальні мережі не перестають рясніти відверто неправдивими й маніпулятивними повідомленнями, котрі й досі мають високий показник репостів, like, та найгірше – прихильників, котрі щиро вірять цим повідомленням. «Сліпа» віра у будь-яку інформацію не тільки формує у громадян неправдиве враження щодо політичних реалій, але й сприяє її поширенню інтернет-простором. Такі користувачі стають додатковим та безоплатним інструментом подальшої мобілізації прихильників цієї політичної сили. Адже навіть пошукові системи типу google досить часто дезінформують, доводячи «розмаїття» до такої крайності, що всі без винятку погляди стають рівними, всі однаково претендують на істинність [2, с. 37].

Показово, що необов'язковість, випадковість, епізодичність і дискретність взаємодії індивіда з віртуальним середовищем, притаманна для сучасного суспільства, починає переноситись на офлайн сферу політики та виборчі баталії. У сучасних західних демократіях паралельно зі зростанням впливу віртуального політичного простору збільшилася частка «змінних виборців», котрі на кожних виборах голосують по-новому, що суттєво ускладнює прогнозування політичного процесу. Адже через них політичний процес стає непередбачуваним. Відтак, успішність електоральної мобілізації сьогодні все більше залежить від умілого використання соціальних медіа, а найбільше в цій війні втрачають ті, хто надто повільно чи нерішуче створює на рівні фантастики історії для мобілізації електорату, окрім того, ці битви, навряд чи може виграти важковагова й невинахідлива бюрократія [9, с. 189].

Така ситуація дестабілізує і без того хитке українське суспільство, адже сьогодні питання полягає не тільки у тому, що потужні інформаційні впливи негативно відображаються на інституційній системі, котра почала реформуватись в останні кілька років, але й на національній безпеці, втраті європейського вектору демократичних трансформацій.

Поруч із постійним використанням медіа задля онлайн-мобілізації, варто звернути увагу на явище популізму, котре в інформаційну епоху швидкими темпами набирає цифрового формату. Задля успішної мобілізаційної кампанії сучасному політику необхідно просто робити те, що відповідає уподобанням аудиторії, демонструвати, що він розуміє потреби звичайних громадян, і здатний докласти максимальних зусиль для того, аби їх швидко задовольнити. В політичній сфері, людей, котрі розуміють проблеми і потреби кожного, вважають аутентичним звичайному народу, знаючим і розуміючим як живуть «звичайні» громадяни [9]. Як слушно зауважує Е. Тамелкуран: «У ХХІ столітті правим популістським рухам набагато простіше вимагати поваги, огортаючи себе куленепробивною політичною мембраною культурної та політичної ідентичності й використовувати політичну коректність, що розброїла критичних коментаторів. Ба більше, використання священного ідентичнісного нарративу змінює все докорінно та спрямовує лампу слідчого на критиків руху, а не на сам рух...»[10, с. 38], а єдиним важливим трюком популістського лідера, є переконання прихильників повірити в те, що йому байдуже до елітарних снобів з їхніми медіа [10, с. 61]. Іронія ж полягає в тому, що більшість людей, котрі намагаються зайняти місце у політиці, й для цього мобілізують електоральну більшість, далеко не є «своїми» і насправді їх найменше хвилюють інтереси народу.

Здебільшого це представники доволі таки заможних сімей, еліти. тому їм абсолютно не зрозумілі повсякденні проблеми виборців [9, с. 197]. Проте жодні раціональні докази є недостатніми для електорату, і громадяни в більшості випадків не навчилися оборонятись від маніпулятивного впливу популізму й пропаганди.

Згідно даних, отриманих дослідниками Оксфордського університету С. Брандшава та Ф. Н. Говарда, у сучасному світі відбувається стрімкий розвиток стратегій, інструментів та методів інформаційної пропаганди, які включають використання «політичних ботів» задля посилення мови ненависті й ворожнечі в інтернет-просторі, незаконний збір персональної інформації з баз даних, мікронацілювання на розгортання армії «тролів» для переслідувань політичних опонентів, журналістів чи інших користувачів соціальних мереж, котрі мають іншу, зазвичай раціональнішу думку [12, с. 1]. Під час трирічного дослідження їм вдалось виявити сліди великих сум грошей, що витрачалися на PR або стратегічні об'єкти, котрі цілеспрямовано працюють над політичними кампаніями на Філіппінах, у Гватемалі та Сирії. Вартість таких послуг, на переконання дослідників, в середньому коливається від вартості звичайного шопінгу до багатомільйонних контрактів з компаніями глобального ринку на зразок Cambridge Analytica [14]. Тому індустрія тролів – це постійно зростаюча область суспільного й наукового зацікавлення, котра вимагає уваги фахівців різного спрямування – від кібербезпеки до професійних журналістів. Під час розслідування діяльності кібервійськ у М'янмі з'явилися докази того, що військові оперативники пройшли спеціалізоване навчання російською мовою, з метою використання соціальних медіа. Аналогічним є свідчення навчання кібервійськ Шрі-Ланки, котрі пройшли офіційну підготовку в Індії [15]. Ці факти

доводять, що цифрова пропаганда не тільки сприяє політичній мобілізації, але й стає великим бізнесом. Окремою проблемою також є те, що механізм функціонування мережі та інформаційне перенасичення дають мало можливостей перевірки чи спростування інформації. Відтак, епоха постправди не дає змоги встановити істину й дозволяє іншим акторам використовувати цей механізм для маніпулювання та мобілізації «своїх» груп населення. Адже психологічні механізми сприймання інформації функціонують за принципом віри, а не критичного аналізу. Пропаганда, маніпулювання політичними переконаннями, орієнтаціями та поведінкою задля політичної мобілізації, суттєво підсилюється цифровими наративами, котрими переповнений інформаційний простір. Те, що можна сформулювати за допомогою соціальних медіа, може протриматись у медіапросторі довше, ніж наратив, створений політичною елітою. Підсилюючим компонентом виступає сама мережа, котра перетворює ці повідомлення в один інформаційний потік суцільних історій, що підтверджують одна одну, посилюють мову ненависті, упереджене ставлення до того чи іншого політика, тим самим формуючи постійний потік аудиторій, глядачів, кліків, чи виборців, які дуже стійкі до аргументів, запропонованих експертами у певних політичних проблемах [11, с. 81].

Отже, нові соціальні медіа, мережеві структури в Інтернеті стають вагомим чинником політичної мобілізації громадян у сучасних суспільствах. Використовуючи технології дезінформації, нав'язливої пропаганди в умовах демократії, вони стали ефективними механізмами мобілізації громадян різними політичними акторами, чії інтереси не завжди співпадають з державними стратегіями. Доступність соціальних мереж, територіальна необмеженість

поширення інформації та впливу, неможливість її повноцінного інституційного контролю з боку державних структур підживлює тенденції до перетворення соціальних медіа у повноцінних суб'єктів політичної мобілізації, а онлайн-мобілізацію у домінуючу модель політичної мобілізації, яка суттєво впливає на реальні події, політичні процеси офлайн, викривляючи або формуючи нову реальність.

Список використаних джерел:

1. Бреннан Дж. Проти демократії. К : Дух і Літера, 2020. 464 с.
2. Вілбер К. Трамп і епоха постправди. Л: Видавництво Terra Incognita, 2019. 136 с.
3. Водак Рут. Политика страха. Что значит дискурс правых популистов? Х: изд-во «Гуманитарный Центр», 2018. 404 с.
4. Дойч К. Социальная мобилизация и политическое развитие // Политическая наука, 2012, № 2, С. 196–226.
5. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием. М: Эксмо, 2005. 832 с.
6. Манхейм К. Избранное: Диагноз нашего времени. М. : Изд-во «РАО Говорящая книга», 2010, 744 с.
7. Патрикаракос Д. Війна у 140 знаках. Як соціальні медіа змінюють конфлікти у XXI столітті. К. : Yakaboo Publishing, 2019. 352 с.
8. Після президентських виборів ТСН почав вживати менше негативних слів. Аналіз заголовків сюжетів. URL : https://texty.org.ua/articles/97732/Pisla_pr
9. Сінгер П. Війна лайків. Зброя в руках соціальних мереж. Х : Клуб сімейного дозвілля, 2019. 320 с.
10. Темелкуран Е. Як втратити країну. Сім років від демократії до диктатури. Х: Віват, 2019 – 240 с.
11. Харарі Ю. Н. 21 урок для 21 століття К.: Форс, 2020. 416 с.

12. Benkler Y., Faris R. and Roberts H. Network Propaganda: Manipulation, Disinformation, and Radicalization in American Politics. New York, NY : Oxford University Press, 2018. URL: <https://www.oxfordscholarship.com/view>
13. Bradshaw S., Howard P. N. Global inventory of organized social media manipulation // The Computational Propaganda Project at the Oxford Internet Institute University of Oxford. University of Oxford, 2019. – 23p.
14. Clement J. Global digital population as of April 2020 <https://www.statista.com/statistics/617136/digital-population-worldwide/>
15. Kazeem, Yomi. Cambridge Analytica Tried to Sway Nigeria's Last Elections with Buhari's Hacked Emails. Quartz. 2018. URL: <https://qz.com/1234916/cambridge-analytica-tried-to-sway-nigerias-last-elections-with-buharishacked-emails/>
16. Mozur P. A Genocide Incited on Facebook, With Posts From Myanmar's Military. 2018. The New York Times. URL: <https://www.nytimes.com/2018/10/15/technology/myanmar-facebook-genocide.html> (July 24, 2019).
17. Nowak J. Aktywność obywateli online Teorie a praktyka / Wydawnictwo uniwersytetu Marii Curie. Lublin, 2011. 267 p.
18. Postmes T. Collective Action in the Age of the Internet Mass Communication and Online Mobilization / Univ. of Exeter and University of Amsterdam, 2011 pp.290-301.

Olha Sviderska

PhD of Political Science, assistant professor Department of Theoretical and Practical Psychology, National University "Lviv Polytechnic"

Uhryn Lesya

PhD in political science, Docent

Associate Professor Department of Theory and History of Political Science
Ivan Franko National University of Lviv

DISINFORMATION AND PROPAGANDA AS FACTORS OF POLITICAL ONLINE MOBILIZATION

Abstract. Peculiarities of online mobilization as a form of targeting political actors on mass political behavior and political participation of citizens in the digital age. Identified features an online mobilization: active and significant use of Internet resources, especially social networks, new media, accessibility, uncontrollability, lack of clearly defined institutional framework for its operation. It was found that digital media, social networks, etc. are effective and functional tools of political mobilization, within which populist slogans, propaganda, misinformation are used. In total, they not only shape the political behavior of citizens, but also distort or construct a new reality that may threaten the principles of liberal democracy. It is concluded that online mobilization has become a dominant model, the basis of mobilization strategies in modern societies, used by ruling elites, political organizations, parties, informal groups, and even individuals to achieve political goals.

Key words: online mobilization, political mobilization, cyber-troops, social media, fakes, propaganda, misinformation.

МАСИ В ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ ХХ СТ.

Оксана Шурко,

кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології
ЛНУ імені Івана Франка
shurko_o@ukr.net

Ján Holonič,

Pedagogická fakulta, UK, Bratislava

Світлана Була,

кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології
ЛНУ імені Івана Франка
bula_sv@ukr.net

Monika Zaviš,

Pedagogická fakulta, UK, Bratislava

У статті розглянуто погляди Г. Ле Бона, Х. Ортега-і-Гасета щодо визначення суті, ролі та впливу мас на політичні процеси. Проаналізовані особливості масової політичної свідомості та визначено, що її структура включає наступні елементи: когнітивний, емоційний, а також потреби, інтереси та інформацію у масовому масштабі, яка циркулює у суспільстві. З'ясовано, що в основі масової свідомості лежить емоційне переживання тих чи інших соціальних проблем, яке потребує негайних дій та одночасно виступає основою більш раціонального рівня. Способи впливу мас на політику залежать від рівня політичної культури суспільства та рівня соціальної напруги і можуть бути як мирними, так і радикальними. До останніх відносимо масові заворушення, масові протести, революції.

Ключові слова: маса, масова свідомість, рівні масової свідомості, масове суспільство, способи впливу мас.

ВСТУП

Постановка наукової проблеми та її значення. Феномен маси є одним з найяскравіших проявів сучасної цивілізації. Попри велику кількість присвячених публікацій та наукових розробок, дослідження мас, їх дій та поведінки залишається важливим напрямком без чітко виражених рамок у соціальній філософії. Епоха глобалізації загалом передбачає масовість, адже формується новий тип особистості – громадянин світу, а не лише окремо взятої держави. Ці «громадяни» утворюють нову масу, феномен якої ще довго вивчатимуть. Також постійно потребує дослідження роль та вплив мас на протікання політичних процесів у перехідних, транзитних державах та у кризові періоди функціонування політичних систем.

Аналіз досліджень. Дослідженням і аналізом мас та масової свідомості займалися такі науковці, як Г. Ле Бон «Психологія народів і мас», Х. Ортега-і-Гасета «Бунт мас», З. Фройд «Масова психологія та аналіз Я», Е. Канетті «Маса і влада». Також Р. Гвардіні, Е. Юнгер, С. Московічі, Е. Ледерер, М. Арендт, А.Ольшанський та інші.

Метою статті є аналіз ролі мас у протіканні політичних процесів. **РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ.**

Сьогодні багато людей не в змозі дати правильну оцінку політичним подіям, що відбуваються в Україні і світі. Все це обумовлено характером виховання, особливостями трудової діяльності, соціальним оточенням, інтересами та потребами і т.п. Усі ці чинники впливають на формування політичної свідомості, а рівень сформованості її елементів визначає форми політичної поведінки та активності.

Сьогодні на формування світоглядних основ людей значний вплив мають мас-медіа, особливо телебачення. Останнім часом з'явилася така кількість друкованих видань, теле- і радіопрограм різноманітного політичного напрямку, що викликає просто розгубленість у громадян. Різноманітні ток-шоу, ефіри новин та загалом підбір щоденних телевізійних програм формує стан емоційної напруги, колективного психозу, який дозволяє владі маніпулювати суспільством, скеровувати і переключати увагу на «потрібні» обличчя, події і речі, відволікаючи від гострих та нагальних питань суспільного розвитку. Оскільки у такому «морі» різноманітної, досить часто діаметрально протилежної інформації людям важко зорієнтуватись, а у більшості випадків просто лінь її аналізувати, відсіювати викривлену, недостовірну та робити власні логічні висновки, за них це роблять і робитимуть зацікавлені суб'єкти використовуючи різноманітні технології, в тому числі технології маніпулювання. Так як в Україні основні телеканали належать лише декільком олігархам, то саме на них і використовуються усі можливі брудні політичні технології, подається неправдива, сумнівна, часто відверто брехлива інформація, як для дискредитації опонентів, так і для формування бажаного сприйняття політичних подій і процесів.

У другій половині ХХ століття, за оцінкою Д. Белла, в західній науці склалося, як мінімум, п'ять різних концептуальних інтерпретацій «маси». За пізнішими оцінками, число трактувань розширилося до семи. Таким чином, в західній науці поняття «маси» є неоднозначним. На відміну від західного, марксистсько-ленінська ідеологія та похідна від неї «радянська» наука взагалі не розглядала такого поняття як «маси» [8].

Виходячи з вищесказаного і будучи обмеженими рамками статті ми зупинимось на трактуванні маси перш за все Г.Ле Боном та Х. Орега-і-Гасетом. А також, не дивлячись на те, що від часу виходу їх творів пройшло майже сто років, викладені у них міркування щодо мас не втратили свою актуальність.

Першим визнаним теоретиком мас в кінці XIX століття став Г. Ле Бон. Розглядаючи юрбу як психологічний феномен, що виникає при безпосередній взаємодії індивідів незалежно від їх соціального стану, національності, професії, навіть приводу, Г. Ле Бон вважає, що таким чином утворюється певна соціально-психологічна єдність маси - «душа натовпу». Саме тому маса має загальні почуття, взаємне навіювання прирощує її енергетику і у ній зникає свідомою особистість.

Розглядаючи історичні, політичні зміни, зсуви у суспільно-політичному житті, він підкреслює значний вплив мас на суспільство. Влада нав'язаних ідей надзвичайно велика, саме вона керує діями людей. Нові ідеї, які поширюються у суспільстві, Г. Ле Бон пов'язує з інтересами мас, які вони не просто усвідомлюють, а й прагнуть реалізувати через вплив на владу. Маса, маючи свої специфічні характеристики, здатна «розчинити» свідомість окремого індивіда, зробити його таким як усі, «зняти» з нього відповідальність за будь які дії та вчинки. «Зникнення свідомої особистості та орієнтування почуттів і думок у відомому напрямку - головні риси, що характеризують натовп, що вступив на шлях організації, - не вимагають неодмінної і одночасної присутності кількох індивідів в одному і тому ж місці. Тисячі індивідів, відділених один від одного, можуть у певні моменти потрапляти одночасно під вплив сильних емоцій або якої-небудь великої національної події і набувати, таким чином, всі риси натовпу»[4, с.226]. Г. Ле Бон відзначає, що такі особливості натовпу як

імпульсивність, легковірність, мінливість поглядів, односторонність почуттів, не здатність критично мислити роблять його легким для маніпулювання. Для того, щоб функціонувати, натовпу потрібен ватажок. «Роль всіх великих ватажків головним чином полягає в тому, щоб створити віру, все одно, релігійну, політичну чи соціальну, або віру в яку-небудь справу, людину чи ідею, ось чому їх вплив і був завжди дуже великим»[4, с.327].

Г.Ле Бон визначає також і способи впливу ватажків на маси: це твердження, повторення і зараження. Твердження має бути простим, коротким, не підкріпленим жодними особливими доказами та повторюватися часто, в одних і тих самих виразах. Від частого повторення таке твердження «осідає» на рівні несвідомого, і у подальшому визначає більшість людських вчинків. У натовпі від цього постійного повторення одних і тих же простих тверджень виникає, за визначенням Г.Ле Бона, зараза, подібна деяким мікробам. Для нього виборці становлять такий самий різномірний натовп, як і будь-який інший. Якщо ми проаналізуємо твердження, які використовувались, зокрема, під час останніх президентських виборів в Україні, то переможець саме такі твердження і використовував – прості, зрозумілі без зайвих пояснень, «вмонтовані» у рекламний телевізійний продукт, емоційно «поданий» масам.

З точки зору натовпу і його особливостей Г.Ле Бон розглядає і парламентську систему. Парламент він бачить, як різномірний, знеособлений натовп, що також скеровується ватажками»[4]. У випадку з політикою, цілі маси полягають в задоволенні їх сукупних потреб. При цьому, практично завжди маси можуть залишитись задоволеними лише ілюзорними обіцянками зміни ситуації (як це відзначав Г. Ле Бон), оскільки критичне мислення в натовпі відсутнє.

Робота Х. Ортеги-і-Гасета «Бунт мас», яка вийшла з друку у 1930 році є своєрідним маніфестом, іспанський філософ у ньому виступив за об'єднання Європи в боротьбі із варварством мас – головною загрозою західної культури.

Характеризуючи стан європейського суспільства у якому він жив, Х.Ортега-і-Гасет зазначає: «У суспільстві маси взяли повну владу. А що маси, за своєю природою, не повинні та й не здатні керувати власним буттям, а ще менше правити суспільством, то це значить, що Європа переживає найтяжчу кризу, яка лише здатна охопити народи, держави та культури» [6, с.15]. Залучення мас до історичного процесу, згідно з Х.Ортегою-і-Гасетом, сталося з такою шаленою швидкістю, що не було часу долучити маси до цінностей традиційної культури, більше того вони не лише не засвоюють культуру минулого, вони її заперечують.

Х.Ортега-і-Гасет вводить поняття "людина-маса". Для нього це не соціальне, не класове, а чисто психологічне поняття. Людина-маси завжди самовдоволена, не керується нормами та традиціями, є посередньою, відчуває себе "як всі" і ніяк цим не переймається. Більше того, знаючи, що вона є посередністю, вона "має нахабство всюди стверджувати і всім нав'язувати своє право на посередність." Прихід мас у політику Х.Ортега-і-Гасет трактує як перемогу «наддемократії», коли маси не поважають закон, діють в обхід закону, шляхом насильства, нав'язуючи свої смаки і бажання всьому суспільству. Маса тисне на все несхоже, особливе, особистісне. «Кермо влади опинилися в руках людей, незнайомих з принципами розвитку цивілізації».[7, с.116] При характеристиці «наддемократії» Х.Ортега-і-Гасет говорить про те, що масам як ніколи раніше в історії вдається задавати тон у суспільстві. Вони готові вважати себе компетентними у вирішенні будь-яких питань і вирішувати їх.

Х.Ортега-і-Гасет визначає масу як сукупність осіб без спеціальної кваліфікації, як «рядову людину», на противагу меншині як спеціально кваліфікованій одиниці чи групі одиниць. Маса – це якісна однорідність, це суспільна безформність, це людина, що не відрізняється від інших, а є повторенням загального типу [7].

Масове суспільство - це суспільство, у якому панує стандарт. Стандартизація, яка виникла у сфері матеріального виробництва, згодом проникла в усі сфери суспільного буття і духовного виробництва. «Демократичний стандарт», який з'являється у масовому суспільстві, обмежує і будь-яку значну соціальну диференціацію та проявляється також у способі і стилі життя, який досить часто не враховує реальних економічних можливостей суб'єкта.

Масова свідомість у науковій літературі трактується не однозначно, досить часто як самостійний феномен. У цьому випадку це свідомість певного соціального носія - «маси», яка відрізняється зокрема від свідомості інших соціальних утворень та груп. Б.Грушин вказує на труднощі у встановленні структури масової політичної свідомості. «Масова свідомість представляє собою надзвичайно, можна навіть сказати, безпрецедентно складну систему. Її головна складність її полягає не стільки в значній кількості елементарних утворень, що входять до її складу, скільки в надзвичайному багатстві конкретних форм їх вияву, які виникають в результаті різноманітних комбінацій один з одним, іншими словами, в «заплутаності» їх зв'язків, в різноманітності їх якісних характеристик, які можуть бути виявлені лише за умови багаторазового розчленування даної системи з використанням різних підстав поділу»[3, с.178]. Він виділяє ряд її конкретних ознак: аморфний тип цілісності, імовірний характер виникнення, ситуативність появи та існування. Головною її ознакою є латентність, прихованість механізму її зародження і розпливчастість вихідних ознак. Другою особливістю є ірраціональність, точніше особливий характер раціональності, який проявляється в протирічності, „розірваності”, фрагментарності, нахилам до алогізмів, функціонуванню на рівні підсвідомості (вплив, „зараження”)[3, с.202].

Д. Ольшанський пропонує диференціювати зміст масової свідомості на основі сукупності трьох основних характеристик. По-перше, середній рівень розвитку свідомості мас в суспільстві. Він включає не тільки когнітивні елементи (обсяг знань і суджень, здатності судження мас про ті чи інші соціально-політичних явища і процеси), але і спрямованість почуттів і фантазій, здатності емоційно реагувати на навколишню дійсність. По-друге, діапазон і спрямованість потреб, інтересів, а також запитів, що відрізняють умови життя мас в суспільстві. Нарешті, по-третє, діапазон інформації, в масовому масштабі, яка циркулює в суспільстві, в тому числі спеціально спрямованої на масову свідомість через численні канали виховних та освітніх інститутів і засоби масової інформації. [5].

Питання щодо структури масової політичної свідомості сьогодні ще залишається найменш розробленим, хоча його вирішення є надзвичайно актуальним, оскільки, знаючи структуру й розуміючи механізми функціонування масової свідомості, можна регулювати як процес впровадження в масову свідомість цінностей і уявлень, так і унеможливлення формування радикальних, деструктивних ідей.

В основі масової свідомості, як правило, лежить яскраве емоційне переживання якоїсь соціальної проблеми. Таке переживання, на думку Д.Ольшанського, проявляючись в сильних емоціях чи почуттях, заступає всі інші, звичні правила життя - групові норми, цінності і зразки поведінки. Воно породжує потребу в негайних діях і визначається як емоційно-чуттєва основа масової політичної свідомості та поступово стає основою більш раціонального рівня. В свою чергу раціональний рівень включає різні когнітивні компоненти - загальнодоступні знання, масово обговорювану інформацію, що стосується основної проблеми. Раціональний рівень структурується на

наступні блоки. Це блок політичних очікувань людей і оцінок ними своїх можливостей впливати на політичну систему з метою реалізації наявних очікувань. Другий - це блок думок і настроїв людей, які можуть швидко змінюватися. І блок соціально-політичних цінностей, що лежать вже в основі досить усвідомленого політико-ідеологічного вибору (наприклад, такі цінності як справедливість, демократія, рівність, стабільність, порядок і т. д.)»[5, с.96].

Однією з основних рис масової політичної свідомості є її динамізм — здатність до швидких змін залежно від дії різноманітних чинників, особливо агітації і пропаганди. Ускладнення суспільного життя, посилення її суперечливості, нерівномірний розподіл освіти, культури та інформації неминуче ведуть до утруднення осмислення масами соціальних і культурних реалій. Людині все важче розібратися в ситуації. Перед знанням вона надає перевагу їх полегшеній інтерпретації, втрачаючи системний образ дійсності, тому уявлення про соціально-політичні реалії є спотвореним і не відповідають дійсності. Всі ці обставини приводять до того, що в масовій свідомості під дією зовнішнього впливу може укорінитись певна ідеологія, міф.

Сьогодні існує точка зору, що із науково-технічним прогресом, підвищенням освітнього рівня, формуванням правової та політичної культури, а також із зростанням рівня матеріального аспекту життя масові утворення зникатимуть. Та, як показує суспільно-політична практика, маси залишаються стійким соціальним утворенням.

Маси – це неоднорідна стихійна спільнота людей, об'єднаних спільною ціллю у конкретний момент. Маси взаємодіють з політикою з метою реалізації своїх різноманітних потреб. При цьому, практично завжди маси можуть залишитись задоволеними лише ілюзорними

обіцянками зміни ситуації (як це відзначав Г. Ле Бон), оскільки критичне мислення в натовпі відсутнє.

Невдоволення мас може виникати при незадовільній політичній ситуації, або під час проведення урядами непопулярних соціальних чи економічних реформ. Якщо брати Україну, то акції протесту відбуваються періодично як реакція на політичні та економічні зміни. Зокрема, можемо пригадати, що у 2000 році відбувались значні акції протесту пов'язані з розслідуванням вбивства Г.Гонгадзе. 2004 – Помаранчева революція. Загалом у період з 2004 по 2008 роки вияви невдоволення та протестів вщухають і це пов'язують із стабільним економічним зростанням. З кінця 2008 року світова фінансова криза послужила каталізатором протестної активності. Хвиля протестів, які пройшли в Україні у період з вересня 2010 по березень 2011 була спровокована ухваленням нового Податкового кодексу та зменшенням місць державного замовлення в освіті. Найбільший протест 2013-2014 – Революція гідності. Кінець 2015 початок 2016 – протести шахтарів, науковців, аграріїв спровоковані погіршенням економічної ситуації. Також доречно згадати початок 2016 року, коли незадовільне розслідування «іловайської трагедії» викликали акції протесту добровольчих батальйонів.

Акції протесту виникають не лише у нестабільних політичних системах, але й розвинутих стабільних демократіях. Один з таких прикладів - протести взимку 2010 р. у Великобританії супроти прийняття нового закону, яким підвищувалась втричі вартість здобуття вищої освіти.

Маси можуть впливати на політику кількома способами: мирно, шляхом виборів або агресивно, шляхом прямої конфронтації із владою. Прикладом конфронтаційних дій маси можуть слугувати події 2010-

2012 рр. в ряді арабських країн - Тунісі, Марокко, Єгипті, де масові заворушення припинились лише після урядових поступок маніфестантам. Це були або обіцянки внесення змін до нормативно-правових актів, які збільшать можливості політичної конкуренції, або зміни уряду, або дострокового припинення повноважень різних посадових осіб. Натомість у Лівії відмова від будь-яких поступок демонстрантам коштувала політичному режиму влади, а беззмінному лідерові держави – життя.

Щодо прикладів мирної взаємодії мас та політиків, то найкращим виявом цього є підтримка або її відсутність на виборах. Саме більшість визначає хто буде розпоряджатись владою в наступні кілька років. Ще одним мирним методом впливу мас на владу є «зворотній зв'язок» між ними та усвідомлення громадянами можливості їх впливу на владу (реального чи ілюзорного). У цьому випадку суттєву роль буде відігравати рівень політичної культури як громадян, так і еліти держави. На нашу думку, цей метод впливу мас на політику (і навпаки) є найефективнішим, тому що дає можливість правлячій еліті не допускати нагромадження у суспільстві незадоволення діями влади та блокувати, вирішувати, «знімати» негативні тенденції, які можуть викликати масові виступи. Масам цей метод вигідний тим, що дозволяє досягнути реалізацію цілей мирним шляхом.

У політиці маси виступають не тільки і не стільки суб'єктом, а об'єктом, на який здійснюється постійний вплив владних інститутів. Тому суб'єкт влади також має свій набір методів впливу на об'єкт (маси), які можна поділити на мирні та насильницькі.

Мирним способом впливу на маси є маніпуляція, яка притаманна усім типам політичних режимів з різницею лише у мірі її

використання. Так маніпуляція в демократичних режимах здебільшого спрямована на створення позитивного іміджу влади, натомість у тоталітарних – на утворення нового способу мислення, насадження ідеологічних вартостей.

Натомість терор є насильницьким способом впливу на маси. Велика кількість держав протягом століть використовувала його на практиці – яacobінці у Франції, нацисти у Німеччині, більшовики в Росії. Особистість політичного лідера у застосуванні цього способу також має неабияке значення. Хоча і не всі науковці абсолютизують важливість харизми для обернення маси на об'єкт політики, зокрема Х. Арендт вважала, що «тоталітарних вождів і диктаторів відрізняє, скоріше, нехитре, недалеке цілепокладання, у відповідності з яким вони вибирали найбільш підходящі елементи з існуючих ідеологій, щоби покласти їх в основі іншого, повністю вигаданого світу» [3, с. 408].

До ХХ ст. у західних державах суб'єктами політики виступали державні діячі та політичні інститути. Державні мужі свідомо діяли у політиці і, як правило, політика була сферою їхньої професійної діяльності. Тому суб'єктом завжди був той, хто мав пряме відношення до держави і влади. Одночасно для мас існували різного роду обмеження-цензи - майнові, вікові, статеві, родовий, подолати які простолюдинові, як представнику тогочасної маси, було складно. Саме у ХХ ст. відбувається злам. Маси почали претендувати на участь в політичному житті, вимагали залучення до управління державою, що було детерміновано поширенням ідей лібералізму, соціалізму, демократії. Саме після цього зламу в політиці почало виникати явище обміну ролями між суб'єктами і об'єктами влади за певних обставин і на певний час. Сьогодні аналізуючи політичні процеси недостатньо

говорити про суб'єктів політики лише у контексті політичних чи державних діячів або інститутів. Звужуючи таким чином коло суб'єктів політики за рамки досліджень виноситься більшість населення, яке не бере професійної постійної участі у політичних процесах, але в певні моменти (вибори, референдуми, революції, мітинги) виступає може і виступає суб'єктом політики. Відомий американський політолог Г. Алмонд, аналізуючи участь людей у політиці, запропонував використовувати три рівні свідомості: - цілком несвідома, стихійна участь у політиці; - участь напівсвідома, що передбачає розуміння сенсу політичних ролей за безперечного підпорядкування їм як чомусь наперед заданому; - цілком свідомою участь, через усвідомлення своїх інтересів і цінностей [1]. В відповідності до вказаної класифікації маса приймає саме несвідому участь в політиці, таким чином легко піддаючись різноманітним впливам і маніпуляціям. Виходячи на політичну арену маси через свою необізнаність, некомпетентність, непрофесійність легко піддаються психологічному впливу, стають об'єктом політичних маніпуляцій.

Також маса у політичному житті може діяти напівсвідомо, тоді коли держава заідеологізована, з авторитарним або тоталітарним політичним режимом.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Попри велику кількість присвячених масам публікацій, це той феномен, дослідження якого залишається актуальним. Одне із трактувань маси визначає її як природне суспільне утворення, члени якого об'єднані присутністю в одному місці, в один час і взаємодія між якими має характер взаємного посилення емоцій, взаємного зараження настроями. Масові настрої сучасна наука розуміє як особливі психічні

стани, кожен з яких можна визначити як однорідну для досить великого кола людей суб'єктивну реакцію, що відображає три основні моменти: - ступінь задоволеності загальними соціально-політичними умовами життя; - оцінку можливостей реалізації своїх соціально-політичних домагань; - прагнення до зміни умов заради здійснення цих домагань. Основою протестних настроїв в українському суспільстві останніми роками є, перш за все, соціально-економічні питання, меншою мірою – ідеологічні й політичні, а також з питаннями захисту прав людини. Отже, причини протестних акцій обумовлені передусім тими питаннями, які найбільше турбують українських громадян. Найбільше їх непокоять питання безробіття, економічного розвитку, корупції свавілля влади, рівня цін, міцності національної валюти, соціальних стандартів, охорони здоров'я.

Політична суб'єктність має є неодмінною ознакою суспільної динаміки та модернізації суспільної свідомості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алмонд Г. Гражданская культура и стабильность демократии / Г. Алмонд, С. Верба // Полис. – 1992. – №4. – С. 122–134.
2. Арендт Х. Истоки тоталитаризма. / Ханна Арендт // ЦентрКом. – 1996.– 672 с.
3. Грушин Б.А. Массовое сознание. - М., 1987. - С. 368.
4. Лебон Г. Психология народов и масс. - СПб., 1896.- С.490.
5. Ольшанский Д. В. Психология масс. - СПб.: Питер, 2001.- С.305.
6. Ортега-і-Гасет Х. Вибрані твори./ Хосе Ортега-і-Гасет // Основи. –1994. – 424.
7. Ортега-и-Гасет Х. Восстание масс // Вопросы философии. - 1989.

8. Хевеши М.А. Толпа, массы, политика: Ист.-филос. очерк.- М.,
2001.- С.560

Oksana Shurko
PhD in political science, Docent
Associate Professor of Political Science
Ivan Franko National University of Lviv

Svytlana Bula
PhD in political science, Docent
Associate Professor of Political Science
Ivan Franko National University of Lviv

*MASS IN THE POLITICAL PROCESSES OF THE TWENTIETH
CENTURY*

The article considers the views of G. Le Bon, J. Ortega y Gasset on determining the nature, role and influence of mass political processes. The peculiarities of mass political consciousness are analyzed and it is determined that its structure includes the following elements: cognitive, emotional, as well as needs, interests and information on a mass scale, which circulates in society.

It was found that the basis of mass consciousness is the emotional experience of various social problems, which requires immediate action and simultaneously acts as the basis for a more rational level. Mass influence on politics depend on politics level of political culture and the level of social tension and they can be peaceful and radical. To the last we attribute riots, mass protests revolution

Key words: mass, mass consciousness, levels of mass consciousness, mass society, mass influence.

POLYCULTURE PHENOMENON OF THE TRANSCARPATHIAN COMPOSERS' CREATIONS

Ján Holonič,
Pedagogical faculty, UK, Bratislava
Olesia Hlukhanych (Uzhhorod)

The purpose of the article is to reproduce a complete picture of the development of art in Transcarpathia through the prism of using folk-written intonations. The methodological base consists of studies on the history of world culture of the twentieth century, studies of creativity of Transcarpathian composers, theoretical works, articles and materials. Research methodology involves the use of methods of historical and theoretical musicology, systematic and analytical methods, as well as methods of comparison, analysis and synthesis, which helped to formulate conclusions. The scientific novelty of the article is to study the multicultural phenomenon of choral creativity of Transcarpathian composers. For the first time a comparative analysis of the peculiarities of the use of folk-written intonations in the choral works of Transcarpathian composers has been carried out. The folk song was crucial for forming the creative style of the composers, the approach to the use and processing of folklore material in the creativity of the composers of Transcarpathia was significantly different.

Keywords: choral creativity of Transcarpathian composers, folklore intonation, multicultural interplay, choral arrangements, folklore material.

At the stage of its formation in the 19th century, professional musical culture of Transcarpathia underwent significant cultural influence from different ethnic groups living in the region, adapting both Western and Eastern European professional music traditions. The musical culture of Transcarpathia has a strong influence of Hungarian, Slovak, Romanian, Polish, Czech, German, Gypsy ethnic groups. In order to understand the cultural and artistic features of the region, it is worth noting the multinational character of the cultural thesaurus of the region as a whole, and at the same time the individual characteristics of each ethnic group in particular and the intertwining and interconnection between them. At the same time, the interesting geographical position of the region (the presence of both mountainous, more isolated, and lowland areas) contributed to the specific cultural layers' formation, which sometimes differed significantly from each other. That is why "folk songs have more or less noticeable specific features in different localities, which gives grounds to isolate individual musical and dialectical regions within the region"⁵³.

Late 19th and early 20th centuries gave then Pidkaspatska Rus a number of talented composers, musicians, authors of choral and instrumental works. Among them Ioan Bokshay, Petro Miloslavskyi, Olexander Kizym, Mykhailo Roshchakhivsky, Desideriy Zador, Mykhailo Goyer, Sion Silvay and others. Their creativity contributed to the music development in Transcarpathia. The diverse influence of folk-song intonations is traced in their works. It concerns both the melody construction peculiarities of musical works and the general musical and thematic material development direction, as well as the use of special development methods, specific musical forms

⁵³ P.Rak, Cechy pieśni folklorystycznej Zakarpacia, Materiały z ogólnoukraińskiej konferencji naukowo-praktycznej 4-5 czerwca 2009, Kijów, s.248.

inherent in folk creativity. All this gives ground to speak about their use of folklore and mode and intonational thinking. The use of folklore elements gives the melody of the art work a pronounced folk colouring, even if the author does not directly quote folk songs. The individual interpretation of folk models by each individual composer creates their unique identity in their works. Polyethnic influences had a decisive effect on the musical traditions' formation of Transcarpathia. It is interesting to note that as a result of the synthesis of poly-ethnic influences and cultures of different ethnic groups, "a single Transcarpathian culture was formed, not just a quantitative summation of individual elements of different ethnic cultures, but a musical culture was formed, having ethno-cultural character as its core"⁵⁴.

At the beginning of the Transcarpathian professional music formation, in the late nineteenth century, spiritual music, composed by such composer-priests as Emil Talapkovich, Sion Silvay, Emilian Zheltwei and many others, dominated. Among them, the figure of Father S. Sylvay should be highlighted. He was a conductor, musical instrument maker, poet, playwright, painter, and woodcarver. Along with spiritual music, he was one of the first to create secular choral works. These were mostly small single or double versed choir miniatures created on author's texts, often of a joking nature. The influence of folk intonations was clearly felt in these works' melody, although there is no direct quotation of folk tunes. Ethnographic folklore intonations are noticeable primarily in the diatonic, small range melodies with frequent use of the dotted and syncopated rhythm characteristic of Transcarpathian folk melodies.

A somewhat different approach to the folk intonations' use is observant in the choral work by I. Bokshay, a priest, composer and

⁵⁴ L.Mykulanynej, Etnokulturowa formacja profesjonalnej kultury muzycznej na Zakarpaciu w drugiej połowie XX wieku, Millennium, Kijów, 2009, s.186.

conductor, leader of the Uzhgorod Greek Catholic Cathedral choir. He was one of the first Transcarpathian composers to work in the genre of choral arrangement of folk songs. It is difficult to find at least two similar choral arrangements in the creative work of the composer, they all are original, varying not only in music and thematic material, but also in form, choral texture, musical and harmonious language, means of musical expression.

Two groups can be differentiated in the I. Bokshay's choral heritage. The first is his author's opuses, in which he individually interprets the folk songs' rhythm and intonation models, although he does not cite them.

Among them the following choral miniatures should be noted: "And so, my brother" (by O. Dukhnovich), "Our bells" (by D. Popovich), the choral play "Come to us" (by O. Dukhnovich). What is typical for the above mentioned compositions is that all of them are written for a mixed choir a capella, have a secular character and contain folk-song intonations. So, in the choir miniature "Our Bells", the author uses his own theme, which in its intonation structure is similar to a folk wedding march song. As T. Rosul notes, "the composer has attempted to combine graphic imagery, illustrative elements with simple folk-song melody" in this work⁵⁵. Such illustrative musical language makes it possible to fully and accurately reflect all the features of the literary text content. The work's harmonious language is simple, the author uses predominantly the T-D combination of harmonies, which creates a special solemn character of the wedding campaign. A similar principle is found in the comic play "Come To Us", which is of humorous nature. It is written for a soloist and a choir. The main theme of the work has a strong connection with the folk song, which can be traced in its intonation

⁵⁵ T. Rosul, *Życie muzyczne Zakarpacia w latach 20-30 XX wieku*, PolyPrint, Użhorod, 2002, s. 108.

structure, reliance on the diatonicism, use of mode variability, which is characteristic of Transcarpathian songs. In this work, the author widely uses the variational principle of the thematic material development, which allows to convey the work's figurative content in the most complete and accurate way. The solo and choir parts interact closely, and the choir not only makes the solo part more prominent in a harmonious way, but it is an active participant in the development. If at the beginning of the work the soloist leads a simple lyrical story, the melody with its contours resembles a lyric folk song and the choir harmoniously makes it more prominent, then in the development process it transforms, acquires bright emotionally coloured romantic features. The author uses the sequential principle of development, consolidation of the choral texture, the use of supporting voices, and alternations of subdominant group chords.

The second more numerous group includes choral arrangements of Transcarpathian folk songs. In total, there are four so called 'vyazankas' created by the composer left to date. These are not separate choral works, but rather small cycles consisting of several songs, connected by a common content orientation and grouped by the musical contrast principle. The composer chose popular folk songs to create "Vyazankas". Using an authentic folk melody, the author tried to bring the choral form closer to the content of the song.

The peculiarity of the composer's creative style is that he did not limit his work on writing the folk song arrangement to merely harmonizing the melody. On the contrary, he very creatively interpreted the folklore material and created whole choral paintings based on it with vividly and perfectly elaborated details.

By tracing the stylistic changes from the first to the fourth "Vyazanka", the change of the composer's approach to the use of folk tunes can be clearly noticed. If in the first "Vyazanka" the author shows the folk songs in virtually unchanged presentation of the melody, arranging the choral texture, and the division into parts coincides with the division into songs (three parts – three songs "Over the High Mountain", "Two Doves Were Drinking Water", "Maramorosh Good Town"), then in the second "Vyazanka" the first and the second parts are represented by two similar melodies, the third part is the most interesting, it is built not even on the whole melody, but on the second intonation, which is varied by the texture of the choral presentation, tonality variability (D minor - G-minor), in fact , it plays the role of tone reprise of the work. That is, the author freely approaches the use of the folk theme, allowing for its modification, the theme's arranging concerns not only the harmonization of the unchanging melody, but a freer variational presentation, changes in interval structure, rhythm, textural presentation, etc.

The author went even further in the fourth "Vyazanka", where his author's interpretation of the song origins reached its maximum. Here 6 folk songs were used: "Oh, am I in the meadow", "Oh, fly the cocoo", "Without you, Olenko", " Through the Meadow I Go", "We were taken to recruits", "Oh, jigun, jigun". All of them are presented in the form of an expositional stanza, the content unfolding is complete, continuous, with no pauses in the sounding, one song logically flowing into another. Their melodic-harmonic and intonational affinity contributes to it. The author mainly uses the presentation of the melody by parallel thirds, which is characteristic of folk songs. The use of a high IV degree, each song's unison cadences enhance the folk colouring. The plot development continuity (call for troops, farewell to the girl, recruiting) is reinforced by the complexity of musical

development. The lyric and somewhat sad beginning of the "Vyazanka" (a four-part presentation) is transformed into an energetic and fun theme ("Through the Meadow I Go"), presented in a soprano part with a harmonious complement of other choral parts. It is replaced by bright and incendiary recruiting songs, the use of a clear marching rhythm, enhanced by a chordal texture presentation, contrasting dynamic hues and accentuating beats, create a vivid image of youthful passion and unrestrained energy.

So, as we can see, the author has created a coherent composition with a continuous development of the content and artistic background on the basis of six folk themes.

A slightly different approach to the use of folk songs was demonstrated in the work by another prominent Transcarpathian musician, choirmaster, composer Petro Miloslavskyi. His creative heritage is limited only to his choral works, mainly the Transcarpathian folk songs arrangements. While working with folk songs, P. Miloslavskyi used a more conservative approach than I. Bokshai. He kept the melodic, rhythmic and mode features of each song, varying the choral presentation by opposing the soloist and the chorus, using different texture types - homophonic and harmonic, polyphonic supporting voice, polyphonic imitation, chord (with the dominant theme of one of the parts), register and timbre possibilities of the choral part. In many of the arrangements, the author does not limit himself to the verse structure of the song's authentic version, but significantly extends it by referring to the verse-variational form.

Among the arrangements created by P.P. Miloslavskyi, the famous Transcarpathian folk song "Over the High Mountain" is one of the best examples of his work. The lyric and monologic nature of the song, in which the girl mourns her unhappy fate, is subtly transmitted in a continuous flow

of melodic movement, whimsical syncopated rhythm, sometimes imitating "sobbing". The metro-rhythm of this work in particular is complex, two-part - 4/4, note values with dots are encountered quite often, there is also syncope, which is characteristic of folk songs of Transcarpathia and it reflects the Hungarian folklore influence with its extremely elastic syncopated rhythm. There are no pauses in the melodic line throughout the song. It conveys a monotonous, continuous movement of the melody, which is connected with the psychological state of the unfortunate girl, who no longer has the strength to fight for her happiness, but simply states the facts of her life.

The Transcarpathian folk song "Over the Mountain High" arrangement is written for a mixed choir in a simple two-part couplet reprise form, which in turn consists of two periods and reprise. The key of the work is unchanged - E-flat major with the "Andante" tempo. Instead of the traditional chorus inherent in folk songs, the third and fourth stanzas of the couplet are repeated twice here — it is the part where the girl remembers her troubles.

Accordingly, the very presentation of musical thought (texture) changes. If the first two stanzas are performed by all choral parts at the same time (S A T B), then in the third stanza - women parts (S A) begin, and they are followed by men ones (T B) on the third beat. Moreover, T and B repeat the text of the S and A, and in the tenor part this dubbing takes place on one sound with equal eights values (quaver) – as 'Schicksals-Motiv'.

As we can see, the author has a careful approach to the use of the folk song, making only minimal changes to its presentation. At the same time, this work traces the poly-ethnic influences of other cultures, which is reflected in the metrorhythmic organization of the melody.

Other representatives of the Transcarpathian Composing School, such as Mykhailo Roshchakhivskyi and Alexander Kizyma, have followed similar traditional approaches to choral arrangements of Transcarpathian folk songs. They used unchanged folk tunes as a basis for their choral arrangements, basically harmonizing them. This is especially evident in the work of A. Kizyma. He wrote small arrangements of popular folk songs and romance songs of that time. The vast majority of his works were compiled into a collection of "Podkarpackie Songs for Choruses", which was published in 1921. As the researchers note, this way the composer "tried to fill the repertoire vacuum with the arrangements of local folk songs and romance songs popular at that time in the region"⁵⁶. With simple and accessible means of expression, simple harmonies, reliance on diatonicism, the use of a simple four-tone homophonic harmonic texture with elements of polyphonic supporting voices, A. Kizyma tried to disclose the artistic and figurative content of folk songs and make them accessible to as many people as possible. This approach is followed in the works of M. Roshchakhivskyi.

We find a completely different approach to folk song in the works of other representatives of the composing school of Transcarpathia D. Zador and M. Goyer. First of all, it should be noted that there is practically no quotation of folk songs in the works of either of D. Zador or M. Goyer. They have come to a different level of folk song intonations' usage – the creation of their own tunes based on the folk songs' characteristic features. The tunes of their choral works are completely unique. However, they remind Transcarpathian folk songs in their structure, character, rhythmic and interval composition. The author creatively interpreted folk song intonations,

⁵⁶ T. Rosul, *Życie muzyczne Zakarpacia w latach 20-30 XX wieku*, PolyPrint, Użhorod, 2002, s. 121.

singled out the most striking, characteristic motions and used them to write his own melodies.

We also find beautiful folk songs samples in the works of D.Zador. A striking example of the instrumental arrangement of the folk song "Fly Birds Above Water" is "Gadanochka", written for clarinet accompanied by piano. It has a lyrical, extremely bright, gentle, and very moving character. The song is written in the form of a dialogue between a girl and a boy, which the composer very skilfully conveyed with the musical expressive means: the melody seems to flow from the clarinet part to the piano part and vice versa. The work is written in a verse-variant form with a clarinet introduction and cadence. The work has three statements. The first statement is reflected in the clarinet part, and has a gentle, lyrical character, the piano part organically complements the melodic line, enriching it with the supporting voices.

The second statement is also reflected in the clarinet part, but the accompaniment part changes here, filled with melodious supporting voices, chords in high register. The tune goes from piano to clarinet every two bars, reflecting the dialogue between the boy and the girl.

The 3rd statement is the climax, it is the most thrilling and dramatic. The piano part leads the melody in low register, and the clarinet part leads the supporting voices, which are presented in the form of short remarks and have a worried character. The tempo accelerates, the dynamic tint reaches its peak (f). The overall melody development belongs to the clarinet part and is poured into a virtuoso and improvisational cadence, based both on the intonation themes and the short replicas of the sixteenth notes (semiquaver) of the third statement's supporting voices.

The "Gadanochka" 's texture is extremely diverse; the author uses a mixed texture. There are also fragments written in a homophonic and

harmonic expression and fragments of a chordal texture. But the dominant texture type is polyphonic, supporting voice polyphony in particular. From the beginning to the end, the work is adorned with supporting voices that, like the melody itself, flow smoothly from one part to another.

As we can see, D. Zador has a very free approach to the folklore material's interpretation in this work. He created a completely original piece of music work based on it, enriching its sounding with colourful harmonies, refined texture of musical material presentation. Here the mutual influences of the Hungarian Composer School are clearly traced, the influence of B. Bartok and Z. Kodai in particular, reflected in the interesting harmonious language, the free work's construction with the author's interpretation of the folk material being the basis for this creation.

Istvan Marton was one of the first Transcarpathian composers to interpret folklore in a new way, and in every folk pearl sought to "convey its unique figurative content and original artistic beauty, using the musical heritage of European music and choir culture"⁵⁷. At the same time, I. Marton's style is distinguished, among other things, by the flexibility and naturalness of the movement of voices, the careful work with the details. He was one of the composers who skilfully used sound depicting techniques and subordinated his high sense of the song's style nature to it. Not only did I. Marton record and harmonize the folk song, he took the folk melody only as the source material to further write a fully completed original and distinctive choral work.

We find similar creative attitude to the use of folk-song intonations in the works of other Transcarpathian composers such as Mykola Popenko, Mykhailo Krechko, Igor Polyanskiy.

⁵⁷ N. Picur, Istvan Marton. Portret kreatywny: szkic monograficzny, samonośny dział redakcyjny i wydawniczy Komitetu Informacyjnego, Užhorod, 1998, s. 17.

We notice both approaches to the use of folk-song intonations in the M.Popenko's creative work. On the one hand, the composer wrote a large number of choral arrangements of folk songs, in which he uses unchanged folk melodies, arranging their textures. On the other hand, he is the author of a number of his own choral works, in which the folk song intonations are integrated into the work's musical canvas, as a result of which the work acquires a characteristic colour typical for the folk songs of Transcarpathia.

Choral arrangements of Ukrainian and Transcarpathian folk songs represent the most significant part of Mykhailo Krechko's creative heritage. He especially carefully approached the arrangement writing, trying not to disturb the folk song's originality and distinctiveness. The most significant part of Mykhailo Krechko's creative heritage is the choral arrangements of Ukrainian and Transcarpathian folk songs.

The influence of Hungarian folk song is noticeable in the works of the young composer and choirmaster I. Polyanskiy. He often refers to the arrangements of Hungarian folk songs.

A detailed analysis of the choral creative heritage of the Transcarpathian composers showed that the folk song was decisive in shaping their creative style. Almost all Transcarpathian composers worked in the genre of folk song arrangement, and their approach to the folk material's use and arrangement differed significantly. Some authors (P.Myoslavskiy, O.Kizyma) took an unchanged folk song and wrote choral arrangements based on it, suitable for both professional and amateur choir performance. Other authors (I.Bokshay, M.Roshchakhivsky, M.Popenko, M.Krechko, I.Polyansky) demonstrated a more creative approach to the Transcarpathian folk songs arrangement, substantially elaborating the folklore material, bringing in the characteristic features of their creative

style. Some authors (S.Silvay, D.Zador) creatively interpreted folk intonations, rejecting their direct quotation and creating their own original melodies on their basis resembling the folk song sounding as close as possible.

References

1. Гошовский В. Украинские песни Закарпатья. Москва. 1968. 480 с. – Ghoskovskij V. Ukraynskye pesny Zakarpattja. Moskva. 1968. 480 s.
2. Грін О.О. Професійне музичне мистецтво Закарпаття XIX – першої половини XX століття: історичний аспект. Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації. 2004. 160 с. – Ghrin O.O. Profesijne muzychne mystectvo Zakarpattja KhIKh – pershoji polovyny KhKh stolittja: istorychnyj aspekt. Uzhghorod: Ghosprozrakhunkovyj redakcijno-vydavnychyj viddil upravlinnja u spravakh presy ta informaciji. 2004. 160 s.
3. Микуланинець Л. М. Етнокультурологічне становлення професійної музичної культури Закарпаття у другій половині XX століття. // Мистецтвознавчі записки : зб. наук. праць. Київ: Міленіум. 2009. Вип. 15. С. 184–188. – Mykulanynecj L. M. Etnokuljturologichne stanovlennja profesijnoji muzychnoji kuljтуры Zakarpattja u drughij polovyni KhKh stolittja. // Mystectvoznavchi zapysky : zb. nauk. pracj. Kyjiv: Milenium. 2009. Vyp. 15. S. 184–188.

4. Пасічник В. Питання музичних діалектів у науковій спадщині Володимира Гошовського. Вісник Львівського університету. Серія мист-во. 2013. Вип.12. С.103-113. – Pasichnyk V. Pytannja muzychnykh dialektiv u naukovij spadshhyni Volodymyra Ghoshovsjkogho. Visnyk Ljvivsjskogho universytetu. Serija myst-vo. 2013. Vyp.12. S.103-113.
5. Піцур Н.Т. Іштван Мартон. Творчий портрет: Монографічний нарис. Ужгород: госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ комітету інформації. 1998. 64 с. – Picur N.T. Ishtvan Marton. Tvorchuj portret: Monoghrafichnyj narys. Uzhghorod: ghosprozrakhunkovuj redakcijno-vydavnychuj viddil komitetu informaciji. 1998. 64 s.
6. Професійна музична культура Закарпаття: етапи становлення // Збірка статей, есе про музичну культуру Закарпаття. Ужгород: Карпати. 2005. 420 с. – Profesijna muzychna kuljtura Zakarpattja: etapy stanovlennja // Zbirka statej, ese pro muzychnu kuljturu Zakarpattja. Uzhghorod: Karpaty. 2005. 420 s.
7. Рак П.М. Особливості пісенного фольклору Закарпаття. // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 4-5 червня 2009р. Київ. 2009. С.247-253. – Rak P.M. Osoblyvosti pisennogho foljkloru Zakarpattja. // Materialy Vseukrajinsjkoji naukovo-praktychnoji konferenciji 4-5 chervnja 2009r. Kyjiv. 2009. S.247-253.
8. Росул Т. Музичне життя Закарпаття 20-30-х років ХХ століття. Ужгород: ПоліПрінт. 2002. 207 с. – Rosul T. Muzychne zhyttja Zakarpattja 20-30-kh rokiv KhKh stolittja. Uzhghorod: PoliPrint. 2002. 207 s.

©Editors: Holonič Ján, Nowak Barbara, Palinchak Mykola

wissenschaftliches Team: dr hab.Barbara Nowak, prof.UP
prof. PaedDr. Alica Vančová,PhD. doc. Viktoria Riul', PhD.
prof. Nick Palinchak, Ph.D. doc. Natalia Varha, PhD.
prof. Volodymyr Khymynets, Dr.Sc. Ph.D. PhDr. Ján Holonič, PhD. MBA, LL.M.
akademik, prof. Šándor Fedir, PhD.

Title

Bildung, Sozialarbeit, öffentliche Verwaltung und regionale Entwicklung

Rezension:

prof. PhDr. Vasko Kusin, DrSc. prof. Andrej Kryński, PhD,
doc. PhDr. Darina Brukkerova, PhD. JUDr. Marta, Kečkéšová, PhD.
doc. PaedDr. Jana Lopuchova, PhD. Ing. PhDr. Peter Matyšák, PhD., MBA
doc. PhDr. Jiří Tůma, PhD. PaedDr. Bernhard Beckmann
doc. PhDr. Slavomír Laca, PhD. Ing. Marek Nickel, MBA
doc. PhDr. Jaroslav Stančiak, PhD., Andrej Hutta, MBA
MPH

Sprachliche Anpassung Die Texte wurden keiner Sprachrevision unterzogen. Für
Sprache und Inhalt sind einzelne Autoren verantwortlich.

KRAKÓW 2020

ISBN 978-83-947579-9-1

Herausgeber: Uniwersytet Pedagogiczny, Krakow, Polen

Seitenanzahl: 304

Erscheinungsjahr: 2020

ISBN 978-83-947579-9-1